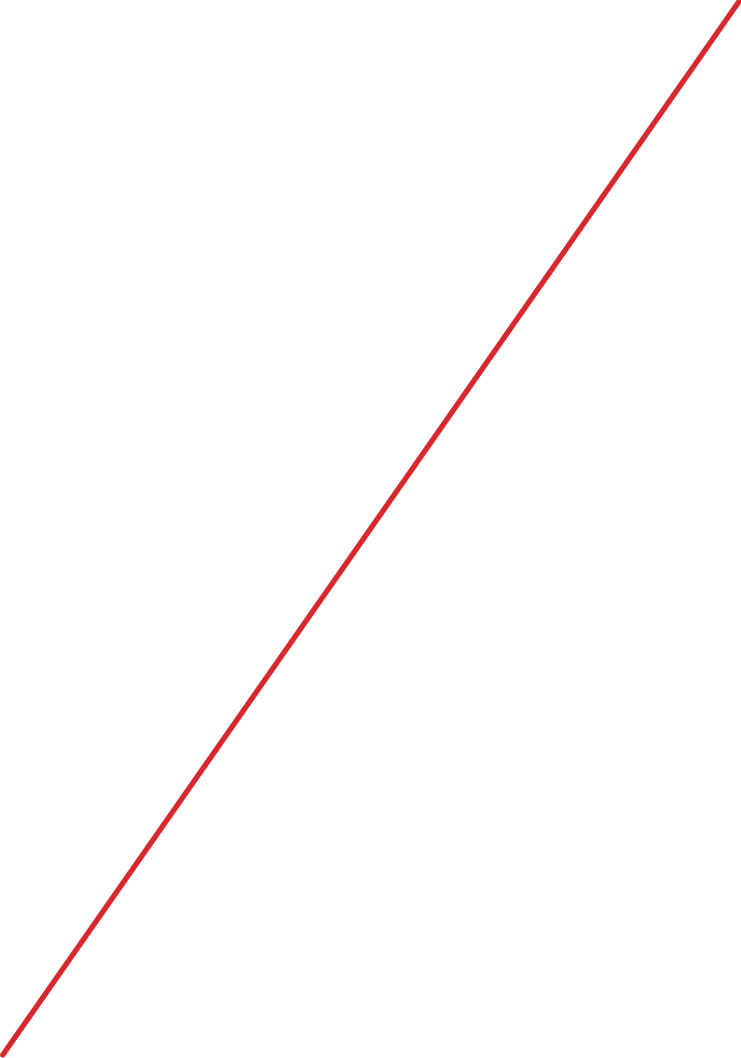

V R A T I M O
SOCIJALIZAM U IGRU:

elementi za promišljanje socijalističke alternative

Izdavač:

Centar za politike emancipacije

www.pe.org.rs

Uredništvo:

Darko Vesić

Miloš Baković Jadžić

Tanja Vukša

Vladimir Simović

Autori i autorke:

Tanja Vukša, Vladimir Simović, Jelena Veljić, Miloš Baković Jadžić, Darko Vesić, Iva Marković, Marija Jakovljević, Dušan Maljković, András Juhász

Dizajn i prelom:

KURS

Štampa:

Pekograf, Beograd, 2015.

Tiraž:

600

Knjiga je besplatan primerak i nije je dozvoljeno prodavati.

Ova publikacija je objavljena uz podršku

Rosa Luxemburg Stiftung – Southeast Europe.

www.rosalux.rs

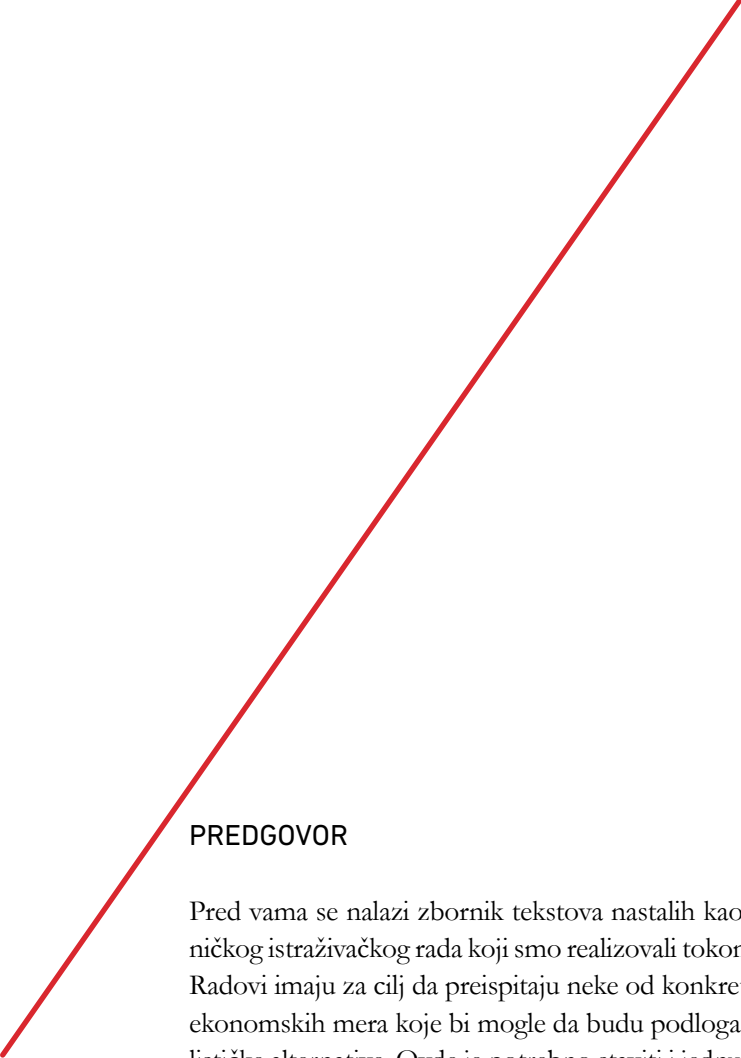
centar
za politike
emancipacije

V R A T I M O
SOCIJALIZAM U IGRU:
elementi za promišljanje socijalističke alternative

SADRŽAJ:

- 7** PREDGOVOR
- 11** U ODBRANU SOCIJALISTIČKE UTOPIJE:
HUMANIZAM, MARKS I LEOVIC
Dušan Maljković
- 51** SOCIJALISTIČKA POLITIKA I PROBLEM
TRANSFORMACIJE KAPITALISTIČKE DRŽAVE
Darko Vesić
- 81** PITANJE DEMOKRATIJE – KOLIKO PARTICIPACIJE?
Vladimir Simović
- 101** DRUŠTVENO PRIRODNO DOBRO
Iva Marković
- 137** CRVENO – ZELENA PRIVREDA
Marija Jakovljević
- 173** MESTO JAVNOG SEKTORA U RADIKALNO LEVOJ
STRATEGIJI
Jelena Veljić
- 195** PERSPEKTIVE OSNOVNOG DOHOTKA
Tanja Vukša
- 227** SOCIJALISTIČKA ALTERNATIVA I PROGRESIVNO
OPOREZIVANJE
András Juhász
- 249** SINDIKALNI POKRET: PROBLEMI I PERSPEKTIVE
Miloš Baković Jadžić

PREDGOVOR

Pred vama se nalazi zbornik tekstova nastalih kao rezultat zajedničkog istraživačkog rada koji smo realizovali tokom 2015. godine. Radovi imaju za cilj da preispitaju neke od konkretnih političkih i ekonomskih mera koje bi mogle da budu podloga razvoju socijalističke alternative. Ovde je potrebno staviti i jednu ogradu – teme koje obrađujemo nisu nikakva novina; radovi koji slede preispituju politike koje su već bile primenjivane u praksi na različitim delovima planete ili pak pokušavaju da razrade neke od postavki koje su od temeljnog značaja za izgradnju socijalističke alternative.

Levica i radikalna leva politika nestale su iz političkog imaginarija na prostoru bivše Jugoslavije. Ovo ne može da čudi. Slom socijalizma i krvavi raspad nekadašnje federacije, kao i partije koje

su se nazivale „levim“ a zapravo bile glavni agenti nacionalističke renesanse i kapitalističke restauracije, urušili su i diskreditovali ideološku matricu na kojoj je ona bila zasnovana. Sam slom socijalizma uglavnom se locira na kraj 1980-ih godina. Ipak, ako malo temeljnije analiziramo proces izgradnje i razgradnje ovog sistema u kontekstu Jugoslavije uočićemo čitav niz protivrečnosti koje su prožimale naše društvo, pa je i na pitanje trenutka kada je socijalizam prestao da bude osnovna matrica na kojoj se društvo reprodukovalo dosta komplikovano odgovoriti.¹ Danas, imajući u vidu višedecenijsku vremensku distancu, verovatno je mnogo lakše uočiti te protivrečnosti nego u trenucima kada su se one ispoljavale. Ali ipak, deluje da se dobar deo analiza koje se osvrću na istoriju druge polovine 20. veka ne obazire previše na njih i socijalizam posmatra kao kompaktan i zaokružen sistem, pa se i sve nevolje koje su se odigrale na prostoru nekadašnje federacije tumače isključivo kao posledica socijalizma. Ovakva interpretacija pomaže ustoličavanju kapitalističkih odnosa kao bezalternativnih. Privatizacija, eksploatacija, socijalne i ekonomske nejednakosti tako su normalizovane.

Sa druge strane, iako ne brojni, mogu se čuti i oni nostalgичni glasovi koji alternativu postojećem traže u prošlim vremenima. Sugerise se da je samo potrebno vratiti točak istorije uz pretpostavku da smo već imali socijalizam, i implicitno zaključivanje da treba nastaviti nekadašnje političke i ekonomske prakse. Naravno, i takva perspektiva je aistorijska i politički dosta jalova. Ona ne samo što prenebregava specifične kontekste u kojima je samoupravni socijalizam nastao, razvijao se kao i onaj u kojem mi danas živimo i radimo, već samoupravni socijalizam posmatra kao jednoobrazni

[1] Vidi više u: Vukša, Tanja i Simović, Vladimir. 2015. Umesto uvoda – fragmenti za rekonstrukciju prošlosti i sadašnjosti. u: Bilans stanja – doprinos analizi restauracije kapitalizma u Srbiji. Beograd: Centar za politike emancipacije.

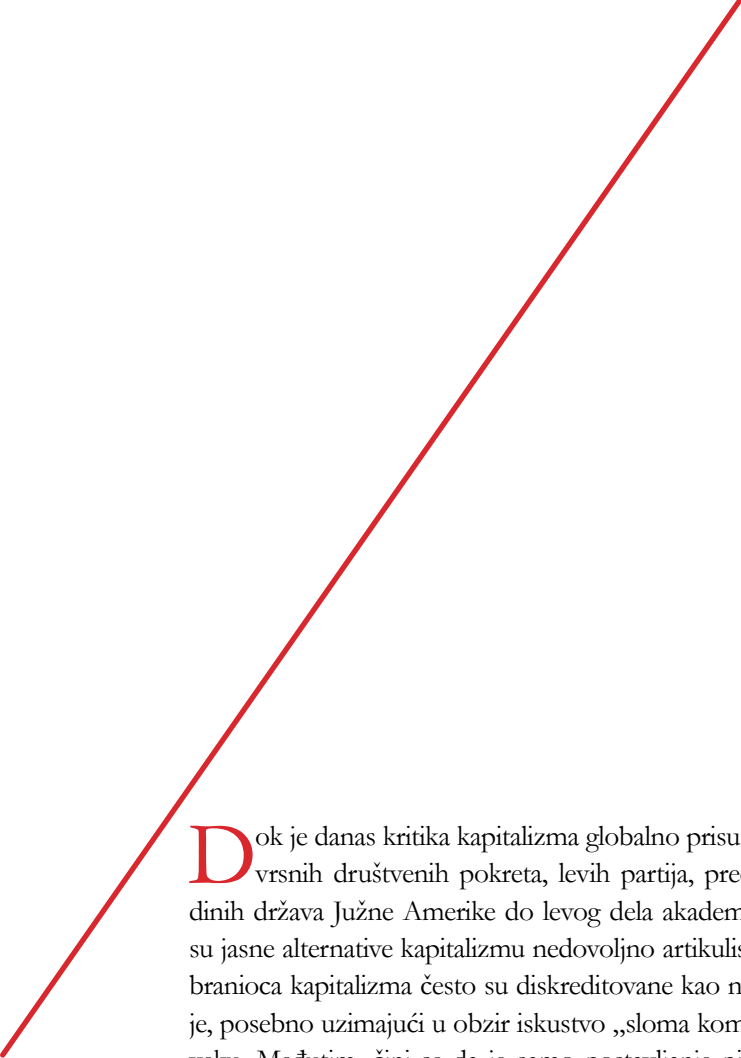
sistem, ne uzimajući u obzir njegovu evoluciju i promene koje su se u okvirima ovog sistema odvijale, barem od 1960-ih godina pa sve do početka 1990-ih. Uostalom, možemo li govoriti o socijalizmu ako znamo da su između maja 1979. i juna 1988. godine jugoslovenske vlasti sklopile šest stand-by aranžmana sa MMF-om koji su podrazumevali posrednu predaju suvereniteta i uvođenje niza mera koje su danas poznate pod nazivom „mere štednje“? Možemo li govoriti o socijalizmu ako znamo da se istovremeno širom Jugoslavije rasplamsava na stotine štrajkova, očajničkih pokušaja radnica i radnika da utiču na političke i ekonomske tokove?

Imajući ovo istorijsko zaleđe u vidu, socijalističku alternativu treba posmatrati kao kontinuirani proces razvoja ljudskih bića i zadovoljenja njihovih potreba, a ne potreba profita kao što je to slučaj danas. Deluje nam suvislo ovako viđenoj alternativni, zarad njene političke potentnosti, prići kroz konkretizaciju predloga umesto ostati na nivou apstraktnog zagovaranja (revolucionarne) promene sistema. Danas, kada se levica ponovo razvija na našim prostorima koji su ekonomski i socijalno devastirani kapitalističkom restauracijom, potrebno je podići uloge i razmišljati koji su to koraci koji nam takvu promenu mogu doneti.

S tom početnom pretpostavkom radilo se na tekstovima koji su pred vama – promišljanje predloga za transformaciju ekonomske i političke sfere, ali sa jasnom predstavom gde mi zapravo želimo da stignemo. Sasvim sigurno, ova knjiga neće dati odgovor na sva pitanja; dalji rad na razvijanju strategije izgradnje socijalizma nalazi se pred nama i sasvim izvesno neće biti lak. Ali to je put kojim se mora krenuti. Nemamo šta da izgubimo jer je jedini izbor pred kojim se nalazimo: socijalizam ili varvarstvo.

**U ODBRANU
SOCIJALISTIČKE
UTOPIJE: HUMANIZAM,
MARKS I LEBOVIC**

Dušan Maljković

Dok je danas kritika kapitalizma globalno prisutna – od raznovrsnih društvenih pokreta, levih partija, predstavnika pojedinih država Južne Amerike do levog dela akademije – čini se da su jasne alternative kapitalizmu nedovoljno artikulisane i od strane branioca kapitalizma često su diskreditovane kao neodržive utopije, posebno uzimajući u obzir iskustvo „sloma komunizma“ u XX veku. Međutim, čini se da je samo postavljanje pitanja validnosti kapitalizma upravo sa pozicija moguće utopije odnosno humanijeg društvenog sistema predstavlja mogućnost otvaranja prostora za promišljanje i delovanje koji bi vodio socijalizmu kao drugačijem vrednosnom sistemu, koji u centar stavlja „razvoj čoveka“, a ne profit. Tako dolazimo do toga da je sukob između kapitalizma i socijalizma političko-vrednosni spor, koji se, od strane pristalica prvog maskira diskursom usmerenim na održavanje efikasnog tržišta kao fenomena koji nezavisno postoji i primarno uzrokuje sve

ostale društvene odnose, te ga treba ostaviti da „slobodno“ deluje. Socijalistička pozicija ukazuje na to da je ta sloboda fiktivna, da ekonomski sistem nije i ne treba da bude apsolutno nezavisan, te da u njega treba intervenisati kako bi se on „prilagodio čoveku“, a ne čovek njemu. Na kraju, skica socijalističke alternative rekonstruiše se po nacrtu koji nudi M. A. Lebovic.

1. UVOD: ŠTA JE KAPITALIZAM?

Danas je termin „kapitalizam“ jedan o najčešće upotrebljavanih u javnoj sferi. Često se može čuti da živimo u (globalnom) kapitalizmu – oko čega, čini se, nema većih sporova – što ne implicira da su sve nacionalne ekonomije sveta kapitalističke. Postoji spor oko toga da li se Saudijska Arabija i dalje može okarakterisati kao „feudalna“, a neke ekonomije zemalja Južne Amerike pokušavaju da izgrade socijalističku alternativu. To znači da je kapitalistički način proizvodnje postao planetarno dominantan ekonomski sistem i da je „u sebe uvukao“ većinu ljudi i država. Ovakvo stanje predstavlja ostvarenje Marksove (Karl Marx) vizije iznete u *Komunističkom manifestu*.

„Brzim poboljšanjem svih oruđa za proizvodnju, beskrajno olakšanim saobraćajem, buržoazija uvlači u civilizaciju sve, pa i najvarvarskije nacije. Jevtine cene njenih roba jesu teška artiljerija kojom ona ruši sve kineske zidove, kojom ona i najuporniju mržnju varvara protiv stranaca prisiljava na kapitulaciju. Ona prisiljava sve nacije da prihvate buržoaski način proizvodnje, ako neće da propadnu; ona ih prisiljava da same kod sebe uvedu takozvanu civilizaciju tj. da postanu buržuji. Jednom rečju, ona stvara svoj svet po sopstvenom liku.“ (Marks *et al.*, 2005: 37-38).

Ukoliko po strani ostavimo problematičnu upotrebu termina „varvari“, na šta opravdano ukazuje diskurs postkolonijalne te-

orije – Marksa u drugom delu ovog citata čitamo kao kritičara kolonijalne ekspanzije koja koristeći tzv. civilizovanje kao masku uvodi „buržoaski način proizvodnje“ – onda bismo mogli reći, posebno s obzirom na situaciju u Kini i Indiji koje ukupno broje skoro polovinu svetskog čovečanstva – da je slika koju Marks nudi sada gotovo dovršena.

No, pitanje koje se ovde postavlja jeste sledeće: ako je tako, kakva je priroda kapitalističkog sistema i da li je moguća alternativa? I kada postavljamo pitanje alternative, zašto se ono uopšte javlja? *Po čemu je kapitalizam problematičan i za koga?*

„Kapitalizam se definiše privatnim prisvajanjem sredstava za proizvodnju, usklađivanjem odluka sa razmenom, drugim rečima sa tržišnim tokovima i najzad, akumulacijom kapitala zahvaljujući finansijskim institucijama to jest nastajanjem kredita“,¹ kaže Klod Žesia (Claude Jessua), parafrazirajući Šumpetera (Joseph Alois Schumpeter). Ovoj definiciji možemo dodati i postojanje pravnog sistema koji štiti „pravila igre“ unutar kapitalističkog sistema, pre svega privatnu svojinu i ugovorene poslovne aranžmane.

Kapitalistički proizvodni odnos stoga karakteriše sledeće: kao njegov temelj imamo (1) *svojinski odnos* gde se pojavljuju dve odvojene – i u „klasnom sukobu“ suprotstavljene – kategorije: oni koji su vlasnici *sredstava za proizvodnju* dakle buržoazija, i oni koji to nisu – radnici. Potonji su tom pozicijom primorani, kako bi održavali vlastitu (telesnu) egzistenciju, na prodaju svoje radne snage. Navedeni sukob nastaje na pozadini postojanja (2) *odnosa eksploatacije*, budući da vlasnici kapitala radniku daju samo jedan deo ukupne vrednosti koju proizvodi (dajući mu platu), a zadržavaju ostatak vrednosti proizveden od strane radnika.

[1] Vidi više u: Žesia, Klod. 2013. Šta je kapitalizam?. Loznica: Karpos. str. 9.

2. EKSPLIKACIJA EKSPLOATACIJE

Kako odnos eksploatacije detaljno izgleda? Vratimo se Marksovom *Kapitalu*.

Kritika političke ekonomije počinje eksplikacijom pojma *robe*.² Ona je, naime, predmet tj. stvar koji je proizvod ljudskog rada. Ljudski rad omogućava stvaranje vrednosti dve vrste: (1) društvene *upotrebne* vrednosti (dakle, ne samo za pojedinca koji je proizvodi već i za druge ljude) i (2) *razmenske*. Upotrebna vrednost predstavlja korisnost neke stvari za zadovoljavanje ljudskih potreba (ma odakle one poticale, „iz glave ili stomaka“, bile, dakle prirodno ili društveno uslovljene). Razmenska vrednost se uspostavlja kao odnos raznovrsnih upotrebni vrednosti kada se one međusobno razmenjuju: recimo, dva kaputa za jednu stolicu itd. Marks u poglavlju „Oblik vrednosti ili prometna vrednost“ o robi zaključuje sledeće:

„Robe dolaze na svet u obliku upotrebni vrednosti ili robni tela, kao što su železo, platno, pšenica itd. To im je prozični prirodni oblik. Ali one su robe samo zato što su nešto dvostruko: upotrebn predmeti, a u isto vreme i nosioci vrednosti. Zbog toga se one ispoljavaju kao robe, odnosno imaju robni oblik samo ukoliko imaju dvostruk oblik: prirodni i vrednosni“ (Marks, 1971: 50).

[2] U uvodu u *Kapital*, Marks kaže da je najteže razumeti početna poglavlja, jer su ona najapstraktnija i najteža. Kako se u ovom radu ne mogu detaljnije baviti Marksovim relativno dugim i teškim putem objašnjenja eksploatacije – koji se proteže u detaljima na bar dvadeset i dva poglavlja prvog toma – ovde sam odabrao da, zarad boljeg razumevanja pojma od koga se počinje – *roba* – upravo njega detaljnije objasnim i potkrepim citatima. Čini mi se da je tada razumljiva i skica koju nudim kada obrazlažem eksploataciju, skica koja je krajnje redukovana, ali koja bi mogla navesti zainteresovanijeg čitaoca ili čitateljku da sam(a) detaljno prouči *Kapital*.

Da bi se robe mogle razmenjivati potrebno je da imamo nešto zajedničko, univerzalni sadržalac koji ih u njihovoj različitoj pojavnosti formi „spaja“. U pitanju je *apstraktni ljudski rad* kao trošenje samog tela radnika tj. radnica, koji nalazimo u proizvodu kada apstrahujemo njegove kvalitativne razlike (veličina, boja, materijal itd). A taj rad jeste sledeće:

„Izuzmemo li određenost proizvodne delatnosti, odnosno koristan karakter rada, ostaje nam ona onda kao utrošak ljudske radne snage. Iako su kvalitativno različite proizvodne delatnosti, i krojenje i tkanje jesu proizvodno trošenje ljudskog mozga, mišića, nerva, ruke itd, a u ovom smislu oba su ljudski rad. Oni su samo dva različna oblika da se utroši ljudska radna snaga“ (Marks, 1971: 47).

Marks, dakle, vidi apstraktni ljudski rad vrlo fiziološki, ali taj ljudski rad proizvodi robu koja ima smisao vrednosti samo u društvenom kontekstu – trošenje same ljudske radne snage na npr. produkciju beskorisnih predmeta ne stvara vrednost. Međutim, taj isti rad u kapitalizmu predstavlja oblik robe koji se može kupiti na tržištu rada, te kapitalista to i čini, zapošljavajući radnike i radnice, uključujući ih u proces proizvodnje. Višak vrednosti proizvodi se u sistemu koji ima tok $N-R-N'$, odnosno uloženi novac (N) u proizvodnju robe (R) koja se prodaje za novac (N'), gde je N' poželjno veće od N , da bi se mogao ostvariti profit. Minimalno, kapitalista mora da kupi ovu robu (rad) u vrednosti koja je određena *društveno potrebnim radnim vremenom* za njenu proizvodnju – koje istorijski varira – što znači da pokriva troškove reprodukcije puke fizičke egzistencije radnika. Sada, radnik za recimo šest sati proizvede proizvode kojima se obezbeđuje njegovo održavanje („potrebno radno vreme“), ali za ostatak radnog vremena stvara kapitalisti neplaćen višak proizvoda odnosno vrednosti („višak radnog vremena“) koji ga prisvaja za sebe (tzv. „apsolutni višak vrednosti“).

Upravo iz ovog razloga jedna od centralnih tačaka radničke borbe bila je dužina radnog dana i njegovo smanjivanje na sada široko prihvaćenih osam sati. Međutim, to i dalje ne znači da je to osmočasovno radno vreme jednako vremenu „reprodukcije“ radnika odnosno radnice: u prethodno navedenom primeru, to je šest sati, a može biti i manje. Drugi način povećanja viška vrednosti jeste *skraćivanje društveno potrebnog radnog vremena* („relativni višak vrednosti“)³ – sada radnik i radnica mogu raditi i šest sati, ali ako potrebno radno vreme iznosi četiri umesto šest, imamo opet dva sata viška, gde kapitalista ponovo zadržava razliku u proizvedenoj vrednosti. Preraspodela profita, naravno, nije ravnomerno raspoređena na nivou preduzeća – navedena razlika se ne raspoređuje na same proizvođače te razlike odnosno radništvo, već je zadržava onaj koji u vlasništvu ima sredstva za proizvodnju. Stoga, eksploatacija ostaje opšte sistemsko mesto funkcionisanja kapitalizma i dan-danas.

3. ISTORIJSKI RAZVOJ KAPITALIZMA

Kako je kapitalizam nastao predstavlja istorijsko pitanje, nasuprot njegovom „fenomenološkom“ izučavanju kojim se bavi Marks u *Kapitalu*, koji prevashodno analizira kapitalizam kao takav, kao prethodnu datost koja ima određena pravila igre koja treba naučno saznati (i istorijske promene *unutar* kapitalizma). Klod Žesia u već citiranom delu *Šta je kapitalizam?* daje istorijsku skicu *porekla* kapitalizma, odnosno njegovu genezu *pre uspostavljanja* „normalnog stanja“ kapitalizma. On, doduše, ne ulazi, nalik Engelsu (Friedrich Engels) u poreklo privatne svojine odnosno nastanak klasnog društva, već se bavi analizom kako se dešava prelaz od „srednjovekovne ekonomije“, do kapitalizma (Žesia, 2013: 11-41).

[3] Koje se može obaviti tehničkim razvojem sredstava za proizvodnju, na primer, tako da se posledično smanji društveno potrebno radno vreme za proizvodnju robe koju radnik proizvodi.

Ovo je skica koju nudi.

Invazije „varvara“ u III, IV i V veku izazvale su slom Rimskog carstva, a njegov nestanak označio je i prelazak sa relativno velikih gradova na manje, izolovana vlastelinstva, čiji je gospodar nudio zaštitu onima koji bi pristali da rade za njega – formirajući klasu *kmetova* od bivših sitnih zemljoposjednika, uglavnom se baveći poljoprivrednom proizvodnjom koja je predstavljala osnovu za biološko preživljavanje. Kao posledica ovih izmena, završena je prethodna era tržišta, da bi se sada pojavio (1) *suzeni obim trgovine*, (2) *nestanak novca* (ne potpuni) i (3) *trampa kao dominantni oblik razmene*. I sami vlastelini bili su prinuđeni da traže zaštitu moćnijih od sebe, tako da imamo situaciju zavisnosti „manjih“ vlastelina od „većih“, sve do, konsekventno, kralja. Iz ove piramidalne strukture postepeno će nastajati *aristokratija*. Država u starorimskom smislu nestaje, a pravo na vlasništvo nad posedom prelazi na ličnost vlastelina koji poseduje skoro pa apsolutnu vlast nad podanicima. Međutim, pet faktora doprineće da se ovako nastala feudalna ekonomije preobrazi u kapitalističku: (1) *urbanizacija*, (2) *spoljna trgovina*, (3) *velika geografska otkrića*, (4) *monetarna i bankarska ekspanzija* i (5) *industrijska revolucija*.

Urbanizacija se odigrala u periodu od IX do XIV veka, sa razvojem tzv. građanskog pokreta, i to na različite načine i različitom brzinom u zavisnosti o kojoj je zemlji reč. „Slobodno građanstvo“ se formira od „viškova“ kmetova koji pronalaze da mogu da sebi obezbede (bolju) egzistenciju i trgovinom, koja nije u potpunosti zamrla, pre svega u nekim evropskim gradovima u kojima su se zadržali ostaci starorimske trgovačke tradicije. Kmetovi dobijaju tu „povlasticu“ od vlastelina jer je njemu sada u interesu da naplati veći porez. Polagana je tzv. građanska zakletva gde se uspostavlja odnos između deklarisanog *jednakih političkih subjekata*, relativno slobodnih da pre svega preduzimaju inicijativu da uspostavljaju trgovinske odnose van ustaljenih autarhija vlastelinskih poseda.

Spoljna trgovina nastaje kao posledica formiranja slobodnijeg tržišta unutar procesa urbanizacije i odnosi se na trgovinu pre svega sa drugim (slobodnim) gradovima koji postaju nosioci ovakve razmene; italijanski gradovi na obali Sredozemnog mora (Venecija, Đenova itd.) i severnoevropski gradovi tzv. Hanzeatske lige (Keln, Libek, Gdanjsk, Krakov itd.). Krstaški ratovi pospešuju trgovinsku razmenu sa Bliskim Istokom i kasnije Dalekim Istokom, te doprinose stvaranju „duha avanturizma“ podsticanog idejom o velikim i brzim profitima. Obrazuje se i moderno (dvostruko) knjigovodstvo i razvija se bankarstvo sa nizom pravnih inovacija koje treba da zaobiđu crkvenu zabranu pozajmice sa (relativno visokom) kamatom: rastu „spekulativne“ operacije kapitalom, pre svega novcem.

Velika geografska otkrića počinju krajem XV veka, pre svega evropskim „pronalaženjem“ Severne Amerike 1492. godine. Južnu Ameriku kasnije „otkrivaju“ i kolonijalizuju Španci i Portugalci: Meksiko, Kolumbiju, Peru i Brazil. Spoljna trgovina sada se širi i na ova područja (preuzimajući malo po malo primat u odnosu na Baltik i Sredozemlje, stvarajući kolonijalne sile, od kojih je primat preuzela Engleska sve do početka XX veka), pojačavajući posledice koje je imala u smislu spekulativnih radnji, što dovodi do *monetarne i bankarske ekspanzije*. Novac se, nakon što je u velikoj meri nestao iz optičaja nakon pada Zapadnog rimskog carstva, ponovo pojavljuje u XIII veku, kada raste trgovinska razmena sa Afrikom i Azijom. Nedostatak zlatnog novca nadomešta se njegovom devalvacijom odnosno smanjenjem količine zlata u kovanicama, a dolazi i do emisije tzv. *skripturalnog novca* u vidu kredita (avansi, zajmovi) i obveznica.

„Zapažamo sada da su sada [do kraja XVIII veka] glavne karakteristike kapitalizma prisutne: akumulacija kapitala, racionalnost u vođenju poslova (...), vođenje računovodstva, detaljnost u bankarskom poslovanju, vođenje računa o profitu kao pokaza-

telju uspeha, negovanju avanturističkog i nezavisnog duha (...)“ (Žesia, 2013: 30).

Industrijska revolucija, čiji početak možemo vremenski locirati već od 1770. godine, da bi u pun zamah ušla 1820. godine, kada svet-ski BDP po glavi stanovnika raste na 651 dolar (u odnosu na 565 dolara 1500. godine), da bi 1992. godine iznosio 5.145 dolara. Po Dejvidu Lendsu (David Saul Landes), ona ima „tri glavne karakteristike:

- » zamena ljudske umešnosti i truda mašinama;
- » zamena izvora energije životinjskog porekla izvorima energije neživog porekla;
- » zamena supstanci biljnog i životinjskog porekla brojnim sirovinama, posebno mineralnim (i eventualno veštačkim)“ (Žesia, 2013: 30).

Dve pojave dale su ključni doprinos ovom procesu. Prva je bila protestantska reformacija u XVI veku – o čemu detaljno govori Veber (Max Weber) u *Protestantskoj etici i duhu kapitalizma* – dok je druga naučna revolucija u XVII veku, posebno u oblasti *geografije* i *astronomije*. Konkretni pronalasci koji su iz ovog intelektualnog miljea „raspalili“ samu industrijsku revoluciju bili su mlinovi na vodu, a potreba za daljom geografskom ekspanzijom uticala je na proizvodnju instrumenata za posmatranje i (optičkih) stakala, kao i instrumenata za merenje, što je na kraju omogućilo uspostavljanje preciznih standarda u proizvodnji.

Posledica navedenog bio je porast produktivnosti – npr, u fabrikama prediva je za pedesetak godina ona povećana nekoliko hiljada puta, dok je više stotina puta porasla u tkalonicama, livnicama, obućarskim radnjama. Korišćenje uglja i parne mašine takođe je deo ovog procesa „nezapamćenog industrijskog uzleta“. Kada bi se jedna grana razvijala, javljalo bi se tzv. usko grlo, jer bi joj za dalji rast i plasman na tržištu bili potrebni proizvodi neke druge

grane koju je takođe bilo neophodno mašinizovati i podići proizvodnju (a za to su opet potrebne tehnološke inovacije, za tehnologiju razvoj nauke i obratno), tako da se – u tom međusobnom uticaju – javio *kumulativni efekat ekspanzije*. Konkurencija na tržištu primoravala je preduzeća da višestruko investiraju u sopstveni razvoj i odgovaraju na navedeni trend kako je već opisano.

Promene koje su se odrazile na život ljudi tokom industrijalizacije bile su sledeće. Prvo, rad kod kuće se smenjuje radom u velikim fabrikama, te se uvodi *institucija plaćenog rada*, koja zahteva i disciplinu radnika i radnica kako bi se u najvećoj meri iskoristila radna snaga. U Velikoj Britaniji, primera radi, 1912. godine u poljoprivredi radi samo 12% aktivnog stanovništva, a 1951. godine taj cifra pada na 5%. Drugo, sve veći broj potrošača sada može sebi da priušti ranije nedostupna dobra, ali je to omogućeno pogoršanjem položaja velikog dela već siromašnog stanovništva, naročito na početku industrijalizacije. Tako, s jedne strane imamo kritički odgovor u vidu postavljanja „socijalnog pitanja“ i kreiranja utopijskog socijalizma, te posle i naučnog, a sa druge strane imamo formiranje radničkog pokreta koji negativne efekte pokušava da sanira.

4. IDEOLOŠKA OPTIKA I PROBLEM TEMELJNIH VREDNOSTI

Budući da je kapitalizam strukturno obeležen eksploatacijom, te da je temeljno takav bez obzira na elemente izgradnje socijaldemokratske države koja teži da amortizuje nejednakosti, pred nama se javlja sledeća politička mogućnost. Ukoliko je marksistička vizija istorije kao *niza progresa* tačna koji nastaju kao posledica klasnih borbi – setimo se da Marks u *Manifestu* misli da je buržoazija odigrala revolucionarnu ulogu i da je prelaz od feudalizmu ka kapitalizmu generalno progresivna kretnja jer je unela specifični dinamizam novih proizvodnih odnosa koji je omogućio raskid sa

starim patrijarhalnim i crkvenim strukturama represije – onda je *moguće* dokinuti klasnu eksploataciju tako da više nemamo dve dominantne klase, odnosno da same klase kao takve budu ukinute, te bude uvedeno stanje društvene jednakosti. „Istoricističko“ čitanje Marksa na ovom mestu moglo bi nas odvesti u zabludu: naime, može se steći utisak da je revolucionarna promena istorijska nužnost, da je klasnom sistemu inherentan sukob koji se završava pobedom klase dominiranih nad klasom koja dominira.

Dijalektika roba i gospodara iz Hegelove (Georg Wilhelm Friedrich Hegel) *Fenomenologije* govori o *nužnosti* promene ovog odnosa robovanja odnosno gospodarenja, ali je preduslov takve nužnosti shvatanje roba – u ovom slučaju radnika i radnica – da jeste rob i da ima vlast „nad prirodom“, odnosno, kod Marksa, nad sredstvima za proizvodnju jer je na njima fizički uposlen, dok ih gospodar, odnosno buržuj, poseduje ali ne u fizičkom, već u simboličkom smislu vlasništva (koji je osiguran pravnim poretком itd.). Takođe, potrebno je razumevanje same radničke klase da je eksploatisana, što danas često nije slučaj, jer ta eksploatacija nije jasno vidljiva i jer se između spoznaje eksploatacije i subjekta te spoznaje, umeću raznorazni ideološki diskursi, počevši sa apologetama liberalne ekonomije koji tvrde da „eksploatacije nema“:

„Na ovaj ili onaj način, tek *čitava* zvanična i liberalna nauka *brani* najamno ropstvo, dok je marksizam objavio nemilosrdan rat tom ropstvu. Očekivati nepristrasnu nauku u društvu najamnog ropstva isto je tako naivno i glupo kao očekivati nepristrasnost fabrikanta u pitanju o tome da li treba povećati platu radnicima, smanjivši profit kapitala“ (Lenjin, 1961: 7).

Ovaj ideološki niz ide sve do nju-ejdž „religioznosti“ koja dotok novca u život pojedinca depolitizuje i deekonomizuje, smatrajući da je reč o mentalnom stanju individue koja treba da „otvori svoj um ka univerzumu koji je uvek-već u izobilju“:

„Menadžmentski kursevi biznis motivacije na koje firme šalju svoje zaposlene, baš kao i bestseleri o moći pozitivnog mišljenja, igraju vrlo konkretnu ulogu u naduvavanju finansijskih balona koji funkcionišu po sistemu piramidalne prevare. Što investitori predanije veruju u moć tržišta i što se više ljudi aktivno uključuje u finansijske špekulacije, to će cene na berzi jedno vreme nastavljati više da rastu“ (Musić, 2012: 13).

Pokažimo dejstvo ideologije na jednom vremenski i prostorno bliskom primeru.

Kako ova vrsta kratkog spoja nju-ejdža i kapitalizma funkcioniše u Srbiji danas kristalno se jasno očituje na primeru emisije Talija, autorke Suzane Zlatanović, koja se bavi srećom i kako da je dosegemo. U dvadeset sedmom izdanju ovog serijala pod nazivom „Kako glupu pesmu da izbacite iz glave brzo i lako!“⁴ govori se o vizuelizaciji koja podrazumeva mentalnu viziju stanja u koje želimo da dođemo, koja nas, posledično, vodi ka tom stanju (da li samo na polju motivacije ili takva slika „generiše energiju koja se odašilje u univerzum koji nam je vraća“ i slične detalje ove „religije bez religije“ ostavljamo po strani). To je jedna od stvari koju možemo učiniti da bismo došli do sreće. Međutim, u raznovrsnim kadrovima diskretno se nameće još jedan put do sreće – naime, *Coca-Cola*, koji gosti pijuckaju i koja je jedan od sponzora emisije. Upravo u mnogim svojim marketinškim kampanjama, ova multinacionalna tvrtka vezuje konzumaciju svog napitka i sreće, te se čini da je *persuit of hapiness*, kao jedan od temeljnih načela američkog liberalizma (ugrađenog u Ustav), ovde ideološki nedvosmisleno materijalizovan. Drugim rečima, ispod velikih „spiritualnih istina“ provlači se nikako banalni marketing firme koja se svojim imenom i logom „duboko urezala u svest“ pratilaca medija i koja se ovom reklamom još više utemeljuje

[4] Snimak dostupan na: <https://www.youtube.com/watch?v=YnNoON-s10xo>.

na tom „mestu“, učestvujući u daljem obrtu kapitala i izvlačenju profita i posredstvom ovakvih emisija, gde najčešće defiluju upravo „uspešni“ pojedinci, dakle pripadnici (sitne) buržoazije koji dele savete koji ni u jednom trenutku ne reflektuju ekonomsko-političke odnose i dinamike moći, a nekmoli ih kritikuju.⁵

Vratimo se sada glavnom toku argumentacije.

Kada na ovu relativno sumornu viziju dodamo i činjenicu da su brojne države koje su se (samo)označavale kao komunističke prestale da postoje, SSSR i istočnoevropski blok, na primer, ili su krenule u reforme privrede sa izrazito kapitalističkim predznakom, kao što je slučaj Kine, ili se danas „otvaraju“ ka SAD kao što čini Kuba što predstavlja mogućnost instalacije američke „meke moći“ u ovu državu sa posledicom unutrašnje transformacije njene ekonomije te integracije u aktuelni globalni poredak, postavlja se pitanje mogućnosti socijalizma u XXI veku. Kako se izboriti sa specifičnim istorijskim nasleđem koje je dominantno shvaćeno kao „eksperimentalni neuspeh“, kao istorijski pokušaj koji je pokazao superiornost kapitalizma nad komunizmom, odnosno kako dekonstruisati izrazito negativan fantazam o komunizmu danas, koji pre svega dobija status antiutopije, te se sve više izjednačava sa fašizmom, posredstvom pojma *totalitarizma*?

Prvo, ova ideja izjednačavanja predstavlja pre svega vulgarnu istorijsku interpretaciju, gde se zaboravlja da su Treći rajh i SSSR bili u stvarnom ratnom sukobu i da postoji temeljno neslaganje između nacističke i komunističke ideologije, pre svega u klasno-hijerarhij-

[5] Napravljen je i korak dalje u tom smeru: nju-ejdz ideologija postaje najdirektnije uključena u tokove kupoprodaje (i u Srbiji), kao što je slučaj sa motivacionim rečenicama Lujze Hej, „začetnice tehnike pozitivnog mišljenja“ koje se pojavljuju na vodi Jana. Vidi na: <http://rs.vodasporukom.com/>

skom domenu, gde prva propagira temeljnu nejednakost među ljudima i služi interesima ekspanzije krupnog kapitala (što je jedan od uzroka ulaska Nemačke u rat), dok drugi upravo suprotno pokušava da instalira jednakost i prevaziđe klasne podele, ali i hijerarhije rasnog režima, po kojima je nacizam i postao ozloglašen. Žižek u tom kontekstu navodi primer zarobljenika Jevreja u konc-logoru odnosno gulagu: temeljna razlika je da su u prvom oni izgubljeni svojim „rasnim deficijentom“, dok u drugom imamo mogućnost „popravka“, jer su u pitanju politički zatvorenici koji šalju čestitke Staljinu (Joseph Stalin) za rođendan (na stranu antisemitizam koji postoji u oba režima i van njih, kao istorijski stariji fenomen). Drugim rečima, čak i u svojim „najcrnijim“ manifestacijama, SSSR ima temeljno humanistički pristup, dok je nacizam nepopravljivo antihumanistički i *de facto* izmešta stvarno postojeći klasni sukob u zavereničku mistifikaciju antagonizma između „arijevaca“ i Jevreja:

„Staljinizam je smatrao da dolazi iz prosvetiteljske tradicije, prema kojoj je, pošto je istina dostupna svakom racionalnom čoveku, bez obzira na njegovo stanje, svako smatran odgovornim za svoje zločine. Međutim, za naciste je krivica Jevreja bila činjenica njihove biologije: nije bilo razloga da se dokaže da su oni bili krivi, jer su oni bili krivi samim tim što su bili Jevreji“ (Žižek, 2009).⁶

Drugo, na pozadini pitanja o humanizmu, Lebovic (Michael A. Lebowitz) još jednom zaziva temeljnu dilemu Engelsa i Roze Luksemburg (Rosa Luxemburg): *socijalizam ili varvarizam*.⁷ Socijalizam za XXI vek, koji bi trebalo da izbegne zamke onog u XX, u svoj centar stavlja čoveka i njegovu realizaciju po humanistič-

[6] Vidi više u: Žižek Slavoj, „Dva totalitarizma“, Pešćanik, 01. Juli 2009. (Dostupno na: <http://pescanik.net/dva-totalitarizma/>).

[7] Vidi više u: Lebovic, Majkl. 2014. *Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam*. Beograd: Centar za politike emancipacije.

kom modelu koji nudi mladi Marks. Za razliku od kapitalizma, gde je fokus stavljen na funkcionisanje „slobodnog tržišta“ i to što efikasnije, a individue imaju sekundarni status ili se tvrdi da svi zapravo imaju najviše koristi od takvog tržišta (materijalne, naravno). Kapitalizam tako postaje „najbolji od svih mogućih sistema“, dakle ne nužno idealan, ali naprosto *najbolji realni*. Ova kva postavka otvara bar dva pitanja: prvo, *problem utopije* kojom se unapred proglašava svaka alternativa kapitalizmu – kao dakle, možda bolji socijalizam, ali *praktično nerealan*. Kao drugo, interesantan je primat tržišta nad čovekom odnosno ideja da je tržišni model privrede najefikasniji i zato vrednost kao takva: šta se zbiva kada postavimo mogućnost da možemo imati i manji privredni progres ako je to u interesu „sveobuhvatnog ljudskog razvoja“, kako kaže Lebovic? Najčešći odgovor koji liberalna „strana“ obznanjuje jeste da je tržište neka vrsta istorijske nužnosti, nešto što se naprosto obrazovalo i mora da postoji u svom „najsponatnijem“ obliku. Svaka kontrola predstavlja mešanje koje ugrožava ovaj sistem. I tu dolazimo do *temeljne vrednosne razlike*: nije li socijalna država upravo onaj mehanizam koji interveniše u ekonomski sistem ne bi li obezbedio – kao u slučaju nordijskih zemalja – smanjenje klasnih razlika odnosno obezbedio socijalnu pomoć najugroženijima čak i kada to „ugrožava“ privredni mehanizam (što uopšte nije samorazumljiva pretpostavka). Zašto bi ljudi bili ugroženi, a ne sistem? Navedene države, čini se, svoj sistem nikada nisu ugrozile na taj način da bi ih odveo u privrednu propast, odnosno socijaldemokratija tih država pokazala se veoma održivom, a *konkurentnost*⁸ je i dalje jedna od najviših na svetu.

[8] Sposobnost zemlje da u slobodnim i ravnopravnim tržišnim uslovima proizvede robe i usluge koje prolaze test međunarodnog tržišta, uz istovremeno zadržavanje i dugoročno povećanje realnog dohotka stanovništva.

Tabela 1.1. Indeks globalne kompetitivnosti 2014-2015.

Top 10 u Evrop	Globalni rang*
Švajcarska	1
Finska	4
Nemačka	5
Holandija	8
Velika Britanija	9
Švedska	10
Danska	13
Belgija	18
Luksemburg	19

*Napomena: rangiranje u okviru 144 ekonomije sveta za period 2014-2015.

Izvor: The Global Competitiveness Report 2014-2015, (Dostupno na: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>).

5. SOCIJALIZAM, LJUDSKA PRIRODA I NUŽNOST UTOPIJE

Vratimo se prvom problemu, *problemu utopije*. On predstavlja svakako posebno ideološko mesto unutar dominantnog (neo)liberalnog diskursa. Komunizam odnosno socijalizam proglašen je na-prosto neostvarivim, između ostalog i zbog toga što ne odgovara *sebičnoj ljudskoj prirodi*. Ajn Rend (Ayn Rand), jedna od najistaknutijih predstavnica ovakvog „pogleda na svet“⁹, u svom radu *Vrlina*

- [9] Nju ne treba otpisati kao „ekstremistkinju“, kao nekoga ko reprezentuje (izrazito) manjinsko mišljenje glede kapitalističkog poretka. Njena filozofska škola, tzv. **objektivizam**, u stalnom je porastu u smislu interesovanja i pozivanja, odnosno citiranja. Rečju S. Pavlović: „Oktobra 1957, (...) Ajn Rend, američka spisateljica i filozofkinja ruskog porekla, publikovala je roman 'Ravnodušni Atlas', sagu o borbi između principa individualizma i kolektivizma, ispričanu u terminima dobra i zla. Od momenta objavljivanja do danas, kao i njen prethodni

sebičnosti, nedvosmisleno iznosi „delo na videlo“:

„Moralne vrednosti su genetski determinisane načinom na koji organizam živi i funkcioniše. Individualni organizam primarno brine za sopstveni život. Njegovim ponašanjem upravlja urođena težnja za opstankom, a ne ka destrukciji. Otud je sebičnost vrhunska moralna vrednost, a altruizam direktna suprotnost čovekovoj biološkoj realnosti. Ako hoćemo da izgradimo dobro društvo, ljudska priroda i kapitalizam ne smeju biti ograničeni lažnom ideologijom altruizma i preraspodele“ (Rend prema Pavlović, 2013).

Ovako izražena biologistička teza (o)lako skače sa nivoa genetike do morala, smatrajući da je sebičnost moralna zato što je primarni motiv ljudske jedinke samoodržanje. Genetika, međutim, nije jedina determinanta u procesu funkcionisanja jedinke budući da jedinka funkcioniše i kao društvena jedinka, da je njegovo ili njeno samoodržanje takođe određeno delatnošću drugih članova zajednice. Čak i kada bi ljudska priroda shvaćena biološki zaista bila „sebična“ – za šta nema jasnih naučnih evidencija u domenu

roman, 'Veličanstveni izvor', reprintovan je i prodan u višemilion-skom tiražu. Među zagovornicima *laissez-faire* kapitalizma – ideje o slobodnom tržištu neopterećenom državnom regulacijom – i male države/ograničene vlade, svedene na ulogu zaštitnika prava na privatnu svojinu, 'Atlas' ima status fundamentalnog filozofskog štiva: Pol Rajan (Paul Davis Ryan), republikanski kandidat za potpredsednika SAD na izborima 2012. i predsednik Odbora za budžet donjeg doma Kongresa, citira Atlas kao filozofski temelj svog vrednosnog sistema; Alan Grinspen (Alan Greenspan), dugogodišnji predsednik Federalnih rezervi SAD, ikona savremenog libertarijanskog pokreta i jedan od ključnih krivaca za svetsku ekonomsku krizu (2008), ne skriva uticaj Ajn Rend na sopstveni intelektualni razvoj; Klarens Tomas (Clarence Thomas), sudija Vrhovnog suda SAD, sugeriše Ajn Rend kao obavezno štivo svojim pomoćnicima." Vidi više u: Pavlović Sonja, „Libertarijanizam: Zabluda o ljudskoj prirodi“, Mind Readings, 29, Mart 2013. (Dostupno na: <https://mindreadingsblog.wordpress.com/2013/03/29/libertarijanizam-zabluda-o-ljudskoj-prirodi/>).

antropologije, genetike i psihologije, a ima i dosta vrlo dobro artikuliranih kontra-evidencija¹⁰ – to još uvek ne bi nužno značilo da je sebičnost moralna vrлина ili da je na bilo koji način treba promovisati u ljudskom društvu. Naime, moralnost shvaćena kao ispravno delovanje uopšte nužno ne podrazumeva delanje u skladu sa sebičnim ciljevima. Naprotiv, mogli bismo reći da u društvu koje danas označavamo kao postdemokratsko,¹¹ altruizam još

[10] Vidi više u: Pavlović Sonja, „Evolucija kooperativnosti: Zašto čovek čoveku nije vuk?“, Mind Readings, 12. Juli 2007. (Dostupno na: <https://mindreadingsblog.wordpress.com/2012/12/07/evolucija-kooperativnosti-zasto-covek-coveku-nije-vuk/>).

[11] „Lepu“ dijalektiku demokratije i postdemokratije precizira Krauč (Colin Crouch) na sledeći način: „Reč ‘post’ se olako upotrebljava u savremenoj raspravi: postindustrijski, postmoderna, postliberalno, postironično. Ona, međutim, ima vrlo precizno značenje. U suštini te reči se nalazi ideja o istorijskoj paraboli pomoću koje se ‘stvar’ na koju dodajemo prefiks ‘post’ može shvatiti kao nešto što se kreće. To je univerzalan princip, pa ćemo zato prvo govoriti apstraktno o ‘post-X’. Vremenski period 1 je pre-X, i njemu nedostaju izvesne karakteristike koje se obično dovode u vezu sa X. U vremenskom periodu 2, X doživljava svoj istorijski procvat, sve oblasti su izložene uticajima ‘plime X’ i razvijaju se iz stanja u vremenskom periodu 1. Vremenski period 3 je post-X. On podrazumeva da se pojavilo nešto novo što smanjuje značaj X, prevazilazeći ga u izvesnom smislu; zato će neke oblasti izgledati drugačije u odnosu na oba perioda, vremenske intervale 1 i 2. Međutim, X je i dalje prepoznatljiv po tome što je ostavio svoje obeležje – duboke tragove na svim mestima. Ono što je još interesantnije, pad X značiće da neke stvari počinju ponovo da liče više na ono kako su izgledale u vremenskom periodu 1. Zato bi trebalo očekivati da „post-“ periodi budu vrlo kompleksni. (...) Postdemokratija se može shvatiti na ovaj način. Na jednom nivou nam promene koje je prate omogućuju da krenemo korak dalje od demokratije, ka formi političke odgovornosti koja je fleksibilnija od sukoba koji su uslovlili važne kompromise sredinom [XX] veka. U izvesnoj meri smo prevazišli ideju vladavine naroda kako bismo uputili izazov ideji vladavine uopšte. To se odražava u (...) promenljivoj ravnoteži u okviru građanstva: pad poštovanja državne vlasti i posebno načina na koji se politika tretira u masovnim medijima; insistiranje na potpunosti otvorenosti vlade i svo-

uvek predstavlja jednu od temeljnih vrednosti. Ma koliko bismo mogli reći da je on u vezi sa postmodernim cinizmom tj. da su danas nama usta puna humanosti i empatije – ali da u stvarnoj praksi stvari funkcionišu daleko sebičnije – još uvek ljudi doživljeni kao sebični teško mogu sebi pribaviti široku društvenu afirmaciju, a i na nivou ličnih odnosa mogu se zbog toga naći u izolaciji. Dru- gim rečima, sebičnost može i ugrožavati jedinku i njen ostanak, suprotno tezi Ajn Rend.

No, ovde se još nekoliko stvari čini važnim. Prvo, iz perspektive Ajn Rend, ljudska priroda predstavlja promenljivu kategoriju budući da je zahvaćena procesom biološke evolucije koja nema ni- kakav predefinisani cilj, te principijelno može voditi „bilo kuda“, odnosno uvek-već je u ljudsku prirodu upisana njena transforma- tivnost odnosno ona naprosto nije „zakucana“ vo vjek i vjekov. Drugo, efekat društvenog uticaja – prevashodno kroz vaspitanje – predstavlja i usađivanje moralnih vrednosti: ako smo mi po pri- rodi sebični, zašto se onda uopšte i javlja altruizam, odnosno za- što uopšte imamo korpus socijalističkih ideja i maštanje o utopiji kao fiktivnom korektivu upravo društvene nepravde? Možemo otići i dalje i tvrditi ono što Marks iznosi, a to je da je temelj ljud- ske prirode zapravo društvena stvarnost odnosno da je subjekat *prevashodno* konstruisan socijalno-istorijskim procesom:

„U društvenoj proizvodnji svoga života ljudi stupaju u određene, nužne, od njihove volje nezavisne odnose – odnose proizvodnje, koji odgovaraju određenom stupnju razvitka njihovih materijalnih proizvodnih snaga. Celokupnost tih odnosa proizvodnje sačinja- va ekonomsku strukturu društva, realnu osnovu na kojoj se diže pravna i politička nadgradnja i kojoj odgovaraju određeni oblici

denje političara na nešto što više liči na vlasnike prodavnica nego na vladare, koji, plašeći se rezultata, tragaju za tim šta njihove 'mušterije' žele kako bi ostali u poslu" (Krauč, 2014: 4-59).

društvene svesti. Način proizvodnje materijalnog života uslovljava društveni, politički i duhovni proces života uopšte. Ne određuje svest ljudi njihovo biće, već obrnuto, njihovo društveno biće određuje njihovu svest“ (Marks prema Lenjin, 1961: 44).

Marks ovde stavlja naglasak na ekonomsku determinaciju, te bismo mogli reći da je „sebičnost“ upravo posledica proizvodnih odnosa koji rezultuju klasnom podelom, gde bi se sebičnost mogla javiti kod klase eksploatisanih kao posledica borbe za preživljavanje, budući da su radnici uglavnom suočeni sa izborom radi ili crkni (od gladi). Negde je fatalna krajnost ovog izbora amortizovana socijaldemokratskim merama, ali u zemljama npr. evropske (polu)periferije kakva je Srbija takva ucena je vrlo aktuelna. Kada je reč o pohlepi vladajuće klase, nju možemo razumeti kao posledicu nagomilavanja blaga, te psihoanalitički razumevane želje koja uvek kaže „još!“, a koja se javlja na pozadini društva koje prihvata privatnu svojinu kao aksiom, a posebno kada se ona u „etici protestantizma“, smatra za pokazatelja božanske izabranosti. (U današnjoj, sekularizovanoj varijanti, mogli bismo pre reći za pokazatelja prevashodno zemaljske povlašćenosti). Drugim rečima, ljudska priroda „u kapitalizmu“ jeste analogna ljudskoj prirodi „u prirodi“ onoliko koliko i sam kapitalizam reprodukuje prirodne uslove opstanka za jedinke odnosno ako ih upravo on dovodi u situaciju preživljavanja i posmatranja drugih ljudi kao konkurencije. Primetimo i to da je mogući smisao izgradnje socijalizma odnosno komunizma upravo opozit „prirodnom stanju“, te da je kreiranje uslova za „nesebičnost“ upravo jedan od mogućih ciljeva društvenog razvitka. Govoreći i iz „evolutivne“ perspektive, ljudsko društvo postalo je i sam faktor evolutivne promene, a njegova promena nosi i specifično socijalno-istorijske determinante – kakva je i ekonomija – koji utiču na njegovu dalju dinamiku: nismo, dakle suočeni sa diktatom biološke nužnosti. Upravo raskid sa prirodom i posledično, njeno „pripitomljavanje“, predstavljaju mogućnosti slobode da se kreira „ljudski vrt“ – dijalektička sin-

teza prirodnog i društvenog unutar društvenog koje integriše prirodno. Sloterdijk (Peter Sloterdijk) u eseju „Pravila za ljudski vrt“, nadovezujući se na Hajdegerov (Martin Heidegger) spis o humanizmu, te na „zrelu“ i „poznu“ Platonovu misao, *Državu* i *Državnika*, gde se raspravlja o mogućnosti *idealnog* društvenog ustrojstva odnosno najboljeg *realnog* oblika vladavine, kaže (veoma poetizovano) i sledeće:

„Od *Politikos*, i od *Politeia*, postoje diskursi koji ljudsku zajednicu predstavljaju kao zoološki vrt, koji je istovremeno i 'tematski park'; čini se da je od tada držanje ljudi u vrtovima, odnosno gradovima, zoo-politički zadatak. Ono što se predstavlja kao promišljanje o politici uistinu je temeljna refleksija o pravilima za vođenje ljudskog vrta. Ako postoji dostojanstvo čoveka koje zasluhuje da se izrazi kroz filozofsko promišljanje, onda je to pre svega zato što se čovek, ne samo zadržava u političkom 'tematskom' parku, nego u njemu i sâm sebe drži. Ljudi su bića koja sama sebe gaje i čuvaju, bića koja – kako god živela – oko sebe uvek stvaraju prostor vrta“ (Sloterdijk, 2001: 10).

Drugim rečima, čovek je politička životinja koja samu sebe domestikuje kroz metaforički projekat zoološkog vrta odnosno društvene stvarnosti gde se upravo taj životinjski deo ne samo prosto nadopunjuje, već i preobražava i prevazilazi socijalnom protetikom. U tom smislu, povratak u „prirodno stanje“ više nije moguć – o tome nam govori i strukturalna antropologija Levi-Strosa (Claude Levi-Strauss) – ali je zato prostor slobode društvene rekreacije „ljudske prirode“ otvoren do neslućenih granica. Na primer, takvu slobodu nalazimo u utopiji posthumanizma, u scenarijima kakve danas imamo u distopijama budućnosti – pre svega u pop-kulturnim filmskim fantazijama koje se bave evolucijom čoveka kao kiborga koji postepeno svoje prirodne organe menja tehnološkim inovacijama i na telesnom nivou napušta svoja prirodna ograničenja. Međutim, to se zbiva samo u kontekstu nauč-

no-tehničkog razvoja koji podrazumeva ljudsku zajednicu, nikako monadni individualizam koji reprodukuje nekakvu „fundamentalnu prirodu“ diktiranu genima koja ne može da se prevaziđe i večito predstavlja osnov za socijalnu nadgradnju: i sama „telesna baza“ u istorijskom smislu biva promenjena.

No, nije li utopija samo utopija, samo nemogućnost, plod fikcije? Čemu još ona? Čini se da je na ovo pitanje moguće dati više odgovora u kontekstu izgradnje socijalističke alternative. Pođimo od starog dobrog Oskara Vajlda (Oscar Wilde) i njegovog klasičnog esaja *Duša čovekova u socijalizmu*, gde on izvanredno uviđa da „(ne)izvodljivost“ nekog društvenog projekta zavisi od toga da li temeljno menja same pretpostavke socijalne igre ili pokušava da reformiše sistem unutar već postojećih pravila:

„Naravno, neki će reći da je plan ovde izložen sasvim neizvodljiv i da je uperen protiv ljudske prirode. To je savršeno tačno. Neizvodljiv je i stoji nasuprot ljudskoj prirodi. Zato je i vredan sprovođenja, i to je razlog zašto je predložen. Jer šta je izvodljiv plan? On ili već postoji, ili se da izvesti pod već postojećim uslovima. Međutim, upravo smo tim uslovima protivni, i svaki plan koji njih prihvata pogrešan je i budalast. Uslovi će nestati, a ljudska priroda će se izmeniti. Jedino poznato o ljudskoj prirodi jeste da se ona menja. Promena je jedina osobina koja joj se može pripisati“ (Vajld, 2009: 52).

Pored toga što Vajld odlično shvata promenljivost ljudske prirode – nasuprot Ajn Rend – on nam skreće pažnju na istorijsku varijabilnost temeljnih *uslova mogućnosti* društvenog sistema, odnosno njihovu istoričnost, te nužnost promene. Naravno, postavlja se pitanje *ko* tu promenu čini „nužnom“? U istorijskoj analizi klase borbe, Marks i Engels u *Manifestu* nude viziju sukoba dve antagonističke grupacije, gde u kontekstu kapitalizma, upravo sam ekonomski sistem stvara klasu proletarijata koja će biti subjekat revolucionarne promene društva. Međutim, kako Žižek opravda-

no upozorava, ovo uopšte nije izvesno, već stvari stoje „naglavce“ s obzirom na istorijsku „predestinaciju“:

„U suprotnosti sa klasičnim marksizmom, gde je 'istorija na našoj strani' (proletarijat ispunjava predodređeni zadatak univerzalne emancipacije), u sadašnjem stanju stvari Veliki Drugi je protiv nas: prepušteni sami sebi, unutrašnji potisak našeg razvoja vodi katastrofi, tako da je zaustavljanje katastrofe moguće samo čistim voluntarizmom tj. našom slobodnom odlukom da se suprotstavimo istorijskoj nužnosti“ (Žižek, 2008: 5).

Kako nema istorijskog apsoluta na koga se možemo osloniti, ova promena nije garantovana, iako su njeni *uslovi mogućnosti* stvoreni. Međutim, stvoreni su i mehanizmi otpora promeni, budući da buržoazija ima na svojoj strani represivne (policija, vojska) koliko i ideološke državne aparate (Crkva, obrazovni sistem).¹² Drugim rečima, iako se i sam kapitalizam u nekim svojim aspektima menja – recimo, narastajuća finansijalizacija ekonomije, kao opšte mesto¹³ – ničim nije zagarantovana njegova (r)evolucionarna promena: horizont promene je uvek-već otvoren, te se on može transformisati i u nešto potencijalno gore. Kao izrazito negativnu alternativu „evropskom“ socijaldemokratskom modelu, Žižek vidi „azijski“ kapitalizam – „koji, naravno, nema nikakve veze sa Azijom, već sa očiglednom tendencijom savremenog kapitalizma ka suspenziji demokratije“¹⁴ – pre svega „kineski kapitalizam“, koji se može videti kao represivniji i tim efikasniji, raspršujući ideju temeljne povezanosti političkog i ekonomskog liberalizma:

[12] Vidi više u: Altiser, Luj. 2009. *Ideologija i državni ideološki aparati*. Loznica: Karpos.

[13] Vidi više u: Žesia, Klod. 2013. *Šta je kapitalizam*. Loznica: Karpos. str. 41-57.

[14] Vidi više u: Žižek Slavoj, „Buđenje Evrope“, Peščanik, 09. Juli 2015. (Dostupno na: <http://pescanik.net/budenje-evrope>).

ekonomska „sloboda“ može ići nauštrb ličnih sloboda. Ovo može biti i budućnost globalnog kapitalizma, jer se čini da proces neoliberalizacije sada ide zajedno sa ukidanjem elemenata socijalne države i sve represivnijim odnosom prema radničkoj klasi, npr. u formi *prekarizacije rada*, kriza koje se „leče“ spasavanjem banaka, a ne „običnih ljudi“ (*bailout*) itd., što opet vodi novim krizama, budući da neoliberalne mere kratkoročno omogućavaju reakumulaciju kapitala, ali na duže staze opet podrivaju kapitalistički način proizvodnje.¹⁵

Jedina mogućnost jeste aktivan otpor ovom trendu, odnosno političko organizovanje levice koja ima problem nasleđa onoga što Badiju zove drugom fazom razvoja komunističke hipoteze, fazom državnog komunizma u XX veku, koja je završila porazom. Na pozadini tog poraza mora da se deluje, vodeći se iskustvom prethodnih izgubljenih bitaka, aktivno konstruišući nove paradigme *socijalističkog utopističkog modela* koga treba pripremiti, a da uspeh uopšte nije zagarantovan, i to dvostruko. Prvo, društveni eksperimenti mogu sami po sebi završiti neuspehom (ništa ne garantuje njihov uspeh). Drugo – sile kapitalističke reakcije, kao u XX veku (od 1917–89),¹⁶ mogu opet izvojevati pobedu. No, kao što su prve socijalističke utopije Sen-Simona (Claude Henri de Saint-Simon), Furijsa (Charles Fourier) i Ovena (Robert Owen), čemu su pret-

[15] Detaljnije ovu vezu razrađuje tekst Gorana Musića. Vidi više u: Musić, Goran. 2012. *Istorija ekonomskih kriza u kapitalizmu*. u: *Kriza, odgovi, levica* (ur. M. Jadžić, A. Veselinović i D. Maljković). Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu. str. 9–28.

[16] „Mogao bih uverljivo ustvrditi, na primjer: stoljeće počinje ratom 1914–1918, ratom koji uključuje listopad 1917. godine, a završava s raspadom Sovjetskog saveza i krajem Hladnog rata. To bi bilo kratko stoljeće (sedamdeset pet godina), koje se prikazuje snažno sjedinjenim, Jednom riječju, sovjetsko stoljeće. (...) Stoljeće se tako s jedne strane artikulira oko dva svjetska rata, s druge oko pojave, razvoja i sloma tzv. komunističkog pothvata, zamišljenog kao planetarnog“ (Badiju, 2008: 7–8).

hodili Mor (Thomas More) i Kampanela (Tommaso Campanella) (koje je opet inspirisao Platon tvrdnjom da država treba da otelotvoruje *ideju pravednosti*), otvorile *pojmovni prostor* za izgradnju „naučnog socijalizma“ u XIX veku – koji se opet pokazao kao utopija za XX vek – tako na bazi svog prethodnog socijalističkog učenja možemo graditi novi utopijski projekat za XXI vek. Ovaj „idejni prelom“ uopšte nije irelevantan, naprotiv on je polazišna tačka mogućnosti praktične promene, kojoj prethodi „raskid u glavi“ sa načelima starog poretka. On je misaona revolucija koja tek onda može da se materijalizuje – budimo ovde dosledno hegelovski nastrojeni, ne smatrajući ideju nikako samo „subjektivnom“, već i (stvorenom) objektivnom stvarnošću, onom koja ima svoj delatni ili performativni učinak, odnosno onom koja posledično menja i tu „objektivnu stvarnost“ od koje je potekla.

Odatle polazi i Lebovic.

„Poput 'okorelog arhitekta', moramo prvo izgraditi cilj u sopstvenoj svesti, pre nego ga konstruišemo u realnosti; isključivo ovakav svesni fokus može da obezbedi 'odlučnu' volju potrebnu da bi se porazila logika kapitala. Kako bismo se borili sa situacijom u kojoj radnici 'obrazovanjem, tradicijom i navikama' gledaju na zahteve kapitala kao na 'očigledne prirodne zakone', moramo se boriti za alternativni zdrav razum. Ali, koja je to vizija novog društva, na čije zahteve radnici mogu gledati kao na 'očigledne prirodne zakone'? Ona se zasigurno ne može naći u pokušajima izgradnje socijalizma u 20. veku, koji su završili, da pozajmim Marksovu formulaciju 'kukavičkim mamurlukom'“ (Lebovic, 2014a: 5).

Ova pozicija donekle korespondira popularnoj Žižekovoj maksimi o *manje* rada, a *više* promišljanja – kojom se on prevashodno suprotstavlja vulgarnoj paroli „pređimo sa reči na dela“ – no početak otpora kapitalizmu nalazi se u mišljenju. Na prvi pogled, ovaj uvid deluje trivijalno. Međutim, ako ovaj narativ konkretizujemo i kažemo

da je *početak otpora promeni kapitalizma* takođe u mišljenju i načinu na koji se ono institucionalizuje i kroz univerzitet, podsetićemo se da je diskurs humanističkih nauka u poslednje vreme obezvređen bar dvostruko. Prvo, kao problematično naučan (te se od društvenih nauka traži da budu više nalik prirodnim: pre opisne nego kritičke, pre faktičke nego „konstruktivne“, dok se neke katedre za filozofiju zatvaraju, npr. ona na Univerzitetu u Saseksu). Takođe, on je predstavljen i kao neperspektivan kada je u pitanju mogućnost zapošljavanja. Naravno, takvim se prikazuje jer sadrži i kritiku kapitalizma koja se daleko teže može naći u danas hvaljenijim i profitabilnijim studijama prirodnih i tehničkih nauka (kao tema u nekom „sporednom“ predmetu, npr. sociologiji). U tom kontekstu, sve manje ljudi u SAD upisuje i završava ove studije:¹⁷ krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih udeo studenata humanistike bio je između 15% i 18%, da bi 2010. on pao na 7,6%.

6. SOCIJALIZAM ZA XXI VEK

Kapitalizam proizvodi svoj „zdrav razum“ odnosno ideologiju u kojoj se on većini prikazuje kao prirodni poredak – a to je zapravo rezultat onoga što misli pod trijadom „obrazovanja, tradicije i navika“, odnosno, altiserovski rečeno, *ideološkom interpelacijom*. Ova naturalizacija – čija je jedna implikacija već objašnjena u tekstu, naime da je kapitalizam korespondentan prirodi, a pre svega „ljudskoj prirodi“ – ima i drugu posledicu u kontekstu zatvaranja misaonog horizonta za njegovu promenu, pre svega revolucionarnu. Priroda, kao što znamo iz klasične Lajbnicove (Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz) metafizike, „ne čini skokove“, stoga je ona pre svega evolutivna, „u prirodu se ne treba mešati, ona

[17] Levitz, Jennifer; Belkin, Douglas, "Humanities Fall From Favor", The Wall Street Journal, 06. Juni, 2013. (Dostupno na: <http://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324069104578527642373232184>).

je već savršena takva kakva jeste“ – sve su to ideologemi koji bi trebalo da otpišu mogućnost promene jednog društvenog sistema preslikavajući na njega najpopularnije zdravorazumske pretpostavke o prirodi.

Čini se da je dobar primer za ovu „evolucijsku sociologiju“ niko drugi do Fransis Fukujama (Yoshihiro Francis Fukuyama). On je, u studiji koja ga je proslavila i ozloglasila – kako u kojim krugovima, razume se – *Kraj istorije i poslednji čovek*,¹⁸ prišao problemu sa istorijske, razvojne strane (dakle, evoluirao je), te je ustvrdio da je liberalno-demokratska paradigma ta koju treba prihvatiti kao konačnu društvenu paradigmu u čijem okviru se socijalni problemi mogu efikasno rešiti. Potrebno je doterivanje (unutar) sistema, ne promena sistemskih „pravila igre“. Preciznije, prihvatiti slobodno tržište i demokratiju stvar je prihvatanja modernizacije, a „pad komunizma“ – podsetimo se da Fukujama tekst objavljuje 1992. godine, nakon „entuzijazma“ u vezi sa rušenjem Berlinskog zida i početaka tranzicije istočnoevropskih zemalja i zemalja SSSR-a – pokazuje da je ovaj pravac razvoja bio eksperimentalni promašaj koji je istorijski poražen. Sistem koji treba prihvatiti nije savršen, ali je najbolji od svih mogućih svetova: Fukujama tvrdi da on daje najbolje rezultate u odnosu na *sve dosadašnje alternative*. Naravno, ovakav sistem daje „najbolje rezultate“ – ali za koga? Uzimimo u obzir ogroman globalno rastući jaz između bogatih i siromašnih, u svetu u kome 1% populacije raspolaže sa 41% globalnog bogatstva.¹⁹ Dakle, sistem zaista proizvodi vrlo dobre učinke – za manjinu koje je već bogata.

[18] Vidi više u: Fukujama, Fransis. 1998. *Kraj istorije i poslednji čovek*. Beograd: CID:Romanov.

[19] Vidi više na: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2014/11/08/with-41-of-global-wealth-in-the-hands-of-less-than-1-elites-and-citizens-agree-inequality-is-a-top-priority/>

No, daleko važnije od toga: kako možemo znati koji je sistem najbolji od svih mogućih – a da ne upadnemo u zamke Lajbnicovog *teološkog* argumenta? Fukujama taj isti argument „najmanjeg zla kao najvišeg mogućeg dobra“ koristi *teleološki*. Međutim, i jedan i drugi imaju zajednički cilj, a to je pokušaj opravdanja postojanja zla – bilo da je ono generisano logičko-metafizičkim ograničenjima stvoritelja, ili istorijskim granicama društvenog sistema. I najvažnije: ukoliko stajemo uz mogućnosti društvenog razvoja, šta nam garantuje da će ta paradigma ostati „najbolja od svih mogućih“, odnosno kako znamo – s obzirom na mogućnosti da liberalne demokratije skliznu u npr. fašizam kao u slučaju Italije i Nemačke početkom tridesetih godina XX veka – da će se istorija „pobrinuti“ da do takvih „lutanja“ ne dođe? Fukujama se poziva na Hegela, ali Hegel kaže da „svetski duh ima vremena, i da može i da luta“. Hegel zapravo ne ukida dalji istorijski razvoj – uprkos dominantnim tumačenjima njegove filozofije istorije. Mogli bismo reći da istorija, kao i evolucija, unapred ne ispunjavaju nikakav predefinisani „cilj“, već da uvek nude otvorenu mogućnost reinvencije – na bolje, ili na gore (u tome se sastoji njena otvorenost). To nikako ne znači „ponavljanje istorije“, „ciklizam“, „povratak prošlosti“, već to prosto znači da istorijski razvoj nije određen ničim „spolja“, nikakvim (metafizičkim) idealom koji treba da dosegne, već da je u pitanju proces koji sadrži *nužnost slučajnosti*, gde pojedinačni događaji mogu menjati „tok istorije“, odnosno međusobno isprepletanu mrežu takvih tokova čija rezultanta onda dovodi do drugih događaja itd. Upravo takav revolucionarni događaj, u ovako shvaćenju istorijskoj paradigmi, dovodi do promene.

Međutim, promena zahteva utopiju, pre svega *misaonu izgradnju utopije*, kako kaže Lebovic. Koje su osnovne pretpostavke ove utopije? Prvo, socijalizam mora biti human, staviti u centar humani razvoj radnika odnosno radnice – a ne ekspanziju profita (kao kapitalizam), ili razvoj države i njenog partijskog aparata (kao socijalizam u XX veku). Ovo praktično znači obrnutu valorizaciju

od one koju imamo danas, gde ljudi kao sopstvenu realizaciju vide konformiranje društvenim normama, pa tako i normama uspešnosti koja se zapravo svodi na uvećanje ličnog materijalnog bogatstva. Logika novog društva počiva na tome da to materijalno bogatstvo služi ostvarenju potreba radničke klase za samorazvojem i konstrukciju „bogate individue“, „razvoj svih ljudskih potencijala“ itd., kako Marks navodi u *Grundrisse*-u.

Promena je moguća tek kroz delatnu praksu, dakle ne kroz puko refleksivno shvatanje sveta, koje počiva na pretpostavci kontemplativnog položaja subjekta prema svetlu, neku vrstu metapozicije u odnosu na ono što se analizira. Međutim, mi smo uvek-već uključeni u svet oko nas, prirodni i društveni, te nužno proizvodimo određenu praksu, koja pored fizičkih učinaka, proizvodi i političke efekte. Povratno, politički efekti utiču na nas, te smo „mi“, subjekti, uvek-već u stanju promene, telesne promene (interiorizacija političkih efekata na kraju ima posledicu analognu radu: trošenje naše mišićne mase, nerava i sl.), koliko i one društvene, budući da smo i bića-u-društvu. U samom činu proizvodnje „menjaju se i sami proizvođači, transformišu, razvijaju nove sposobnosti i ideje, nove načine opštenja, nove potrebe i nov jezik“ (Marks prema Lebovicu, 2014a: 8).

Jasno je da takva proizvodnja u kapitalizmu ima degradirajući efekat na individuu – ukoliko samo delimično isključimo kreativna zanimanja, npr. slobodne umetnike (koji danas, ruku na srce, postaju sve više i više prekarni radnici). Standardni poslovi podrazumevaju repetitivnost rada, „otuđuju intelektualne potencijale radnog procesa“ i imaju tendenciju da okupiraju čitav dan, radnim vremenom od „devet do pet“. Ovo podrazumeva i pripremu za posao, povratak, a i mogućnost produženja u sve fleksibilnijim radnim uslovima, gde se neretko nalazi i „rad pod otežanim okolnostima“, „spremnost da se radi prekovremeno“ i sl. Alternativa navedenom predstavlja spajanje intelektualnog i

fizičkog rada: proces proizvodnje prati i obrazovanje, pri čemu ga ne treba pobrkati sa „stručnim usavršavanjima“ i svim ostalim dodatnim znanjima koja imaju za cilj da naprave još efikasnijeg radnika unutar logike profita. Reč je o obrazovanju koje treba da obezbedi sveobuhvatni razvoj individue. Kako je to unutar sadašnjih proizvodnih odnosa nemoguće, njih treba promeniti tako što ćemo uspostaviti:

- » društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju;
- » društvenu proizvodnju organizovanu od strane radništva;
- » zadovoljenje zajedničkih potreba i ciljeva.

Lebovic dalje razrađuje ovaj „socijalistički trougao“, koji smatra organskom celinom u smislu da su ova tri aspekta neodvojivi i nužni deo celine socijalističke reforme. Prva stavka podrazumeva prevazilaženje klasne razlike u smislu u kome Marks klasično razdvaja klase posredstvom vlasništva sredstava za proizvodnju: ukoliko su sami radnici vlasnici, automatski prevazilazimo klasni jaz. Itd. Naravno, ovakvo *ad hoc* rešenje je – kao i svi izloženi principi – dato u načelu: ključna je njihova dalja formalizacija.

S druge strane, ovaj koncept podseća na jugoslovenski samoupravni socijalizam uveden 1950. godine sa idejom da će „u samom procesu upravljanja, u neprekidnom procesu rada i upravljanja svi radnici steći potrebno iskustvo. Upoznat će se ne samo s radnim procesom, nego također sa svim problemima svog poduzeća. Samo će kroz praksu radnici naučiti kako voditi evidenciju koliko materijala mogu koristiti, a koliko mogu prištedjeti... Naučit će koliko visok mora biti prihod njihova poduzeća...i koliko ostatka viška vrijednosti mogu iskoristiti za podizanje vlastitog standarda života“ (Lebowitz, 2010).

Ove reči Josipa Broza, kojima se priznaje „zaostalost radničke klase“ i potreba za promenom znanja koja ona poseduje, međutim, nisu zaživele u praksi, gde su odluke bitne za preduzeće bile

delegirane sa radničkih saveta – koji su činili svi radnici – na menadžere preduzeća. Samoobrazovanje se nije dalje horizontalno razvijalo: stručnjaci su obavljali i taj posao. Na kraju, i pojedinačne firme postajale su međusobni konkurenti na jugoslovenskom tržištu: radnici su razvijali solidarnost ali ne sa svojom klasom, već samo na nivou svojih preduzeća.

Zbog čega nije došlo do promene? Na ovo teško pitanje možemo ponuditi samo jedan aspekt odgovora kojim se Lebovic bavi: odnos starog sistema i onog koji treba da ga zameni, te subjekte koji su njime interpelirani. Kada se novi sistem uvodi, stari je još uvek na sceni i oni se međusobno prožimaju, u odnosu su interakcije. To nikako ne podrazumeva *mirnu koegzistenciju*, već *protivrečnu reprodukciju*, gde svaki sistem pokušava da se proširi na račun onog drugog. Lebovic se poziva na Preobraženskog (Evgeny Preobrazhensky) koji smatra da je, na primer, državna ekonomija Sovjetskog Saveza dvadesetih godina XX veka bila u „neprekidnom ekonomskom ratu sa tendencijama kapitalističkog razvoja, sa tendencijama kapitalističke restauracije“ (Lebovic, 2014a: 22). Analogno se dešavalo na nivou radnika kao subjekata: kako su već bili interpelirani vrednostima starog sistema, gde se obrazovanje odvaja od radnog procesa, nije bilo teško zamisliti otpor pokušajima da se to promeni. Problem „instalacije“ novih vrednosti i „inercije“ starih Lebovic vidi u izgradnji šire solidarnosti na nivou cele radničke klase – ne samo radnika i radnica pojedinih preduzeća – te osveščivanja da je preduslov za razvoj *svakog pojedinca* slobodan razvoj *svih ljudi*.

Formacija koja bi trebalo da obezbedi ovakav prelaz jeste *komuna*. Tu Lebovic odstupa od modela državnog socijalizma, te predlaže komunitarno organizovanje od najnižeg nivoa – recimo, opštine – do nacionalnih i regionalnih koordinatnih tela (koja bi sačinjavala delegate sa „nižih nivoa“ itd.) gde bi se odluke donosile u formi *javnog plenuma*. Država bi trebalo da se preobrazi tako u novu dr-

žavu – ne bismo je u potpunosti odbacili, nego bismo postepeno koristili njene institucije u cilju ovog preobražaja – te bi ona na kraju bila podružljena i pod demokratskom kontrolom. Naravno, jasno je da je ponuđena skica veoma apstraktna, te da postoji i dalje očigledna potreba „radničke avangarde“ odnosno partije koja bi u formi partije zadržala određenu državnu moć kojom bi ovaj proces „modulisala“. Međutim, slabost i leži u tom aspektu ponuđene utopističke skice: kako znamo da partija ne bi preuzela previše moći te zapravo ukinula proces demokratizacije – budući da se i partija sastoji od „ljudi starog kova“ – odnosno kako možemo izbjeći stvaranje novog državnog socijalizma u XXI veku koji bi ponovio pogrešne modele?²⁰

Na ovo pitanje odgovor je nemoguće dati u formi prethodno jasno propisane recepture – društveni eksperiment visi nad provailijom u koju se svakog trenutka može survati. Međutim, kao što su se razni vidovi pojedinih kapitalističkih aspekata javljali tokom istorije da bi se u jednom trenutku kapitalizam nametnuo kao dominantni sistem – a to je bio dug proces i naravno neizvestan jer instalacija kapitalizma nije nužna, nije diktirana nikakvim „istorijskim apsolutom“ – tako je obrazovanje socijalističkog preobra-

[20] Prisetimo se na ovom mestu Bakunjinove (Mikhail Alexandrovich Bakunin) kritike iz *Države i anarhije*: „Narodnu vladu oni (marksisti) shvataju kao vladu naroda posredstvom malog broja predstavnika koje narod bira. Opšte i jednako pravo na izbor takozvanih narodnih predstavnika i vlade države za ceo narod – ova poslednja reč marksista kao i demokratske škole je jedna laž iza koje se krije despotizam jedne vladajuće manjine, i to one koja je utoliko opasnija, što se više predstavlja kao izraz takozvane narodne volje... Ovu manjinu, međutim, tako tvrde marksisti, činiće radnici. Bivši radnici, ako dopustite, koji, međutim, čim postanu predstavnici naroda i dospeju na vlast, prestaju da budu radnici i počinju štaviše da s visine države gledaju na ceo svet običnih radnika; i već time će početi da predstavljaju ne narod, nego sebe i svoju pretenziju da vladaju narodom. Ko u to sumnja, taj ne poznaje ljudsku prirodu“ (Bakunjin prema Bri *et al.*, 2012).

žaja potrebno obezbediti nizovima reformi koje će pokušati da dovedu do formiranja „novog sveta“. Jednostavnog rešenja nema, jedino je u sadašnjem stanju Starog sveta moguće zamišljati šta su uslovi mogućnosti formiranja Novog i pokušavati da se oni ostvare: kako će novi svet funkcionisati, to zaista ne možemo znati. Međutim, to nije ni potrebno: potrebno je čvrsto biti rukovođen etičkim argumentom o nužnosti ukidanja eksploatacije.

„Kada je kapital u krizi, uvek postoje dve opcije – predati se ili napasti. Ako su mase naoružane jasnom koncepcijom socijalističke alternative, one mogu pokrenuti krizu u kapitalizmu u krizu kapitalizma. Naravno, moguće je da će kao rezultat naše ideološke razoružanosti, trenutne borbe protiv kapitalističke ofanzive na kraju voditi veličanstvenom porazu. Moguće je, ali moramo preuzeti taj rizik“ (Lebovic, 2014a: 22).

Drugim rečima, Lebovica možemo razumeti kao onoga ko na kraju obrće Marksovu poslednju tezu o Fojerbahu: nije samo reč o tome da se svet promeni, nego da se iz „veličanstvenih poraza“ nauči to jest da se on sada bolje razume, te da se kreira nova, modifikovana utopija. Ti porazi ostaju inspiracija, inspiracija za političku delatnost, koliko i za misaone eksperimente koji vode onim društvenim. To je, čini se, jedini put instaliranja *svesne, artikulisane* alternative kapitalizmu.

7. ZAKLJUČAK: ETIČKI ARGUMENT

Kapitalizam je, kao političko-ekonomski sistem, trajno obeležen eksploatacijom, te je kao takav *nepravedan*. Ukoliko se naša ideja pravednosti zasniva na *ideji jednakosti*, odnosno ako nju preuzimamo kao prvi aksiom političkog delovanja – dakle svi jesmo jednaki uprkos sekundarnim individualnim razlikama, naša je „ljudska priroda“ istovetna – ne ulazeći u dugi filozofski spor oko toga šta

je to zajedničko svim ljudima (uvodimo to kao zdravorazumsku pretpostavku politike koja omogućava izgradnju opšteltjdske solidarnosti) – nužno je prevazići kapitalizam i kapitalistički način proizvodnje socijalističkim preobražajem. To važi i za preuzimanje ideje jednakosti kao temeljne društvene vrednosti koju pokušavamo da dosegne kako bismo eliminisali navedenu nepravdu. Bez obzira da li je reč o nečemu što se može postići apsolutno, ili čemu se možemo približiti samo *asimptotski* – dakle, da nikada ne dosegne cilj, ali da mu se primaknemo u najvećoj mogućoj meri – navedeni smo ovakvim moralnim pozicioniranjem na pokušaj da ostvarimo komunističku utopiju.

LITERATURA:

- K. Marks, *Kapital*, BIGZ, Beograd, 1971.
- K. Marks, F. Engels: *Komunistički manifest*, Liber i CLS, Beograd, 2005.
- K. Žesia, *Šta je kapitalizam?*, Karpos, Loznica, 2013.
- V. I. Lenjin, *O Marksu i marksizmu – Velika inicijativa*, Kultura, Beograd, 1961.
- G. Musić, *Istorija ekonomskih kriza u kapitalizmu*, u: *Kriza, odgovori, levica* (ur. M. Jadžić, A. Veselinović i D. Maljković), Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu, Beograd, 2012.
- M. Bri, K. Šper, *Šta je socijalizam?*, Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu, Beograd, 2012.
- M. A. Lebovic, *Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam*, Centar za politike emancipacije, Beograd, 2014b.
- M. A. Lebovic, *Država i budućnost socijalizma*, Centar za politike emancipacije, Beograd, 2014a.
- K. Krauč, *Postdemokratija*, Karpos, Loznica, 2014.
- P. Sloterdajk, *U istom čamcu*, Beogradski krug, Beograd, 2001.
- O. Vajld, *Duša čovekova u socijalizmu*, Karpos, Loznica, 2009.
- S. Žižek, *Čudovišnost Hrista*, Otkrovenje, Beograd, 2008.
- A. Badiou, *Stoljeće*, Antibarbarus, Zagreb, 2008.
- L. Altiser, *Ideologija i državni ideološki aparati*, Karpos, Loznica, 2010.
- F. Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID:Romanov, Beograd, 1998.
- M. Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 1989.

OSTALI IZVORI:

- Žižek Slavoj, „Dva totalitarizma“, Peščanik, 01. Juli 2009. (Dostupno na: <http://pescanik.net/dva-totalitarizma/>).
- Žižek Slavoj, „Buđenje Evrope“, Peščanik, 09. Juli 2015. (Dostupno na: <http://pescanik.net/budenje-evrope>).

- Pavlović Sonja, „Libertarijanizam: Zabluda o ljudskoj prirodi“, Mind Readings, 29. Mart 2013. (Dostupno na: <https://mindreadingsblog.wordpress.com/2013/03/29/libertarijanizam-zabluda-o-ljudskoj-prirodi/>).
- Pavlović Sonja, „Evolucija kooperativnosti: Zašto čovek čoveku nije vuk?“, Mind Readings, 12. Juli 2007. (Dostupno na: <https://mindreadingsblog.wordpress.com/2012/12/07/evolucija-kooperativnosti-zasto-covek-coveku-nije-vuk/>).
- Lebowitz Michael, „Sedam teških pitanja, Slobodni filozofski, 30. Maj 2010. (Dostupno na: <http://www.slobodnifilozofski.com/2010/07/michael-lebowitz-7-teskih-pitanja.html>).
- Levitz Jennifer; Belkin Douglas "Humanities Fall From Favor", The Wall Street Journal , 06. Juni, 2013. (Dostupno na: <http://www.wsj.com/articles/SB10001424127887324069104578527642373232184>).
- The Global Competitiveness Report 2014-2015, (Dostupno na: <http://www.weforum.org/reports/global-competitiveness-report-2014-2015>).

**SOCIJALISTIČKA
POLITIKA I PROBLEM
TRANSFORMACIJE
KAPITALISTIČKE DRŽAVE**

Darko Vesić

U prethodnom periodu na globalnom nivou došlo je do jačanja ideja i pozicija antikapitalističke levice. Kriza akumulacije kapitala otvorila je prostor za delegitimaciju dominantnog sistema društvenih odnosa i promišljanje alternativa. Zahtevi za stavljanje potreba društva ispred interesa kapitala postaju sve jači. Međutim, da bi bili uspešni, akteri koji kao cilj vide prevazilaženje kapitalističkog sistema i izgradnju socijalističkih društvenih odnosa moraju razumeti istorijski razvoj kapitalističkog načina proizvodnje kao i logiku i osnove njegove reprodukcije, kao osnovni preduslov za razmišljanje o izgradnji sistema van na drugačijim osnovama društvene reprodukcije. Kapitalistička forma države igra presudnu ulogu u reprodukciji kapitalističkog načina proizvodnje i sistema društvenih odnosa, i stoga predstavlja i jedno od ključnih polja borbe. Sa druge strane, izgradnja socijalističkog sistema društvenih odnosa podrazumevala bi i izgradnju socijalističkog oblika države, kao seta institucija za donošenje odluka usmerenih odozdo na gore.

OŽIVLJAVANJE SOCIJALISTIČKE IDEJE – POTREBA ZA ALTERNATIVOM

Danas se svakako može postaviti pitanje zašto ponovo dolazi do oživljavanja i jačanja socijalističkih ideja i generalno ideja antikapitalističke levice. Istorijski se činilo da je na globalnom nivou došlo do konačne pobjede sistema društvenih odnosa zasnovanog na dominaciji kapitalističkog načina proizvodnje. Ovaj trijumf simbolički je nastupio padom Berlinskog zida i socijalističkih režima u Istočnoj Evropi. Proglašen je „kraj istorije“, a zemlje bivšeg sovjetskog bloka i nekadašnje jugoslovenske republike otpočele¹ su proces post-socijalističke transformacije, tzv. „tranzicije“.

Ovo je trebalo da označi i potpunu delegitimaciju levih ideja, praćenu njihovom demonizacijom i istiskivanjem kako iz javnog i političkog života, tako i iz akademske i obrazovne sfere. Stigmatizacija režima u zemljama bivšeg istočnog bloka kao totalitarističkih diktatura² u kojima je vladala samovolja komunističkih elita i danas služi kao oružje u borbi protiv dovođenja u pitanje globalnog kapitalističkog sistema kao „carstva slobode“ i „najboljeg od svih

[1] Iako u istoriji društvene promene nastoje da se prikažu kao jasni rezovi označeni pojedinačnim događajem, u stvarnosti to ipak nije slučaj. Tako je i proces transformacije socijalističkog uređenja otpočeo mnogo pre zvaničnog pada socijalizma. Na primeru SFR Jugoslavije ovaj proces se može pratiti još od perioda 1960-ih i 1970-ih godina. Unutrašnje kontradikcije samog sistema kao i ekonomsko-politički pritisci spolja koji su se ogledali u sve većem uticaju međunarodnih ekonomskih institucija, kao što je MMF, vremenom su vodili jačanju tržišnog mehanizma i logike kapitalističkog načina proizvodnje. Vidi više u: Vukša, Tanja i Simović, Vladimir. 2015. *Umesto uvoda – fragmenti za rekonstrukciju prošlosti i sadašnjosti*. u: Vesić et al. *Bilans stanja – doprinos analizi restauracije kapitalizma u Srbiji*. Beograd: Centar za politike emancipacije.

[2] Vidi više u: Kuljić, Todor. 1983. *Teorije o totalitarizmu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.

svetova“. Na taj način je kako na Istoku tako i na Zapadu postepeno iz društva istisnuta svaka sistemska kritika i omogućeno proglašavanje bezalternativnosti kapitalizma. Pozivanje na socijalizam se svelo na puku nostalgiju i ideološku zabunu.

Međutim, svedoci smo da na globalnom nivou poslednjih godina dolazi do obnove socijalističkih, kao i generalno ideja antikapitalističke levice. Vladajuće elite nisu uspele da pronađu rešenje za globalnu ekonomsku krizu koja je otpočela krajem prve decenije 21. veka. Mere štednje koje su sprovedene imale su za cilj da za kapital obnove stopu profita putem prebacivanja tereta krize na šire slojeve stanovništva, kroz smanjenje budžetskih izdataka za različite vrste socijalnih davanja, obrazovanja, zdravstvene zaštite, putem privatizacije državnih kompanija itd. Na taj način značajan deo troškova društvene reprodukcije, u smislu kontinuirane proizvodnje materijalnih uslova neophodnih za opstajanje pojedinaca i društva u datim istorijskim okolnostima, prebačen je na individualni nivo, dok su sredstva u državnom budžetu preusmerena na subvencionisanje kapitala i stvaranje „povoljnije investicione klime“. Ovakva rešenja predstavljala su kontinuitet sa politikama koje su neoliberalne vlade sprovodile još od perioda prethodne ekonomske krize iz 1970-ih godina i označile su novo zaoštavanje klasnog antagonizma, što je sa svoje strane dovelo do delegitimisanja kapitalizma kao bezalternativnog sistema otpornog na kritiku.

Na taj način su kriza i mere štednje dovele do obnavljanja kritike neoliberalizma pa čak i samog kapitalizma. „Razmišljanje o fundamentalnim ekonomskim alternativama – nešto što je bilo označeno kao bavljenje utopijama ili malo verovatnim spekulacijama, čak i na levisi – opet dobija na značaju“ (Albo, 2014: 4). Opozicija dominantnom sistemu postaje sve brojnija ali i sve raznovrsnija. Sa jedne strane možemo razlikovati one struje koje rešenje traže u restrukturiranju postojećeg sistema, traganju za obnavljanjem uslova za profitabilnu proizvodnju uz nešto pravedniji vid distri-

bucije rezultata, i sa druge strane one grupe koji zahtevaju prevaziženje postojećeg i izgradnju sistema koji neće biti zasnovan na proizvodnji profita.

Različiti autori kejnzijanskog usmerenja spadaju pre svega u ovaj prvi pravac. Osnovna ideja jeste da se kroz promenu državne ekonomske politike, pre svega u vidu većeg intervencionizma i povećanja budžetskih izdataka, mogu stvoriti uslovi za ponovni rast profita koji će dovesti do novog talasa investicija i pokretanja proizvodnje i zaposlenosti. Ovakav tehnicistički pristup zanemaruje činjenicu da mere koje se često predlažu, predstavljaju predmet političke borbe oko uslova i načina proizvodnje. „Izraženo marksističkim terminima, može se tvrditi da distribucija poreza, ublažavanje tereta dugova i snabdevanje javnim dobrima nisu tehnička pitanja već predstavljaju predmet političke borbe; realizacija vrednosti ne može biti razdvojena od uslova proizvodnje vrednosti; intervencionističke politike treba da budu strukturirane tako da potpomognu restrukturiranje akcijskog kapitala kroz ekonomsko planiranje; i ne postoji tehnička matrica za sprovođenje ekonomskih mera na osnovu koje se neoliberalna država može transformisati nazad u kejnzijansku državu blagostanja“ (Albo, 2014). Drugim rečima, u postojećim okolnostima nemoguće je zahtevati povratak na prethodnu etapu kapitalističkog razvoja, već promišljanje alternativa nužno mora dovesti u pitanje same osnove funkcionisanja kapitalističkog sistema.³

Sa druge strane, jačanje postojećih, kao i pojava novih partija kao

[3] O konkretnijim osnovama kejnzijanske ideje i kritikama ovog pristupa vidi više u: DiLeo, Petrino. *The return of Keynes?* International Socialist Review, januar 2009. (Dostupno na: <http://isreview.org/issue/63/return-keynes>); Carchedi, Guglielmo. *Could Keynes end the slump? Introducing the Marxist multiplier.* International Socialism, 8. oktobar 2012. (Dostupno na: <http://isj.org.uk/could-keynes-end-the-slump-introducing-the-marxist-multiplier/>).

što su Syriza u Grčkoj, Podemos u Španiji, Die Linke u Nemačkoj, Iniciativa za demokratski socializam u Sloveniji, ali i mnogih drugih koje se deklariraju kao partije levog antikapitalističkog usmerenja, uprkos svim svojim kontradikcijama i nedostacima svakako doprinose postepenoj promeni diskursa i otvaranju prostora za ponovno promišljanje ideje levice kao antikapitalističke alternative postojećem sistemu društvenih odnosa. Još bitnije od ovoga, predstavljaju različite forme organizovanja stanovništva po raznim pitanjima – od odbrane različitih javnih dobara, preko protesta protiv privatizacije nacionalnih kompanija u strateškim sektorima, do spontanih nemira koji kao uzrok imaju materijalna pogoršavanja uslova života – koje služe kao jasan indikator poštovanja antagonizama na globalnom nivou, ali i jačanja ideje o nužnosti promene. Bilo da su eksplicitno antikapitalistički usmerene ili samo nastoje da se izbore za rešenje parcijalnog problema koji pogađa određeni deo populacije, ovakve partije i pokreti nameću određenu kritiku i osporavaju logiku i legitimitet kapitalističkog sistema i kapitalističkog načina proizvodnje i tim putem izražavaju potrebu za promišljanjem alternative. Njihov glavni zahtev, eksplicitan ili implicitan, svakako jeste stavljanje potreba ljudi ispred profitnog interesa korporacija.

U tom smislu, ukoliko pričamo u antikapitalističkoj, levoj i, još uže, socijalističkoj politici, pod tim moramo podrazumevati one prakse koje za svoj cilj imaju prevazilaženje postojećeg sistema društvenih odnosa, zasnivanog na zadovoljenju interesa kapitala za maksimizacijom profita, i uspostavljanje društvenog sistema koji će kao osnovni cilj proizvodnje imati zadovoljenje potreba društva, kako individua tako i zajednica. Da bi bili uspešni, akteri kojima je ovo cilj moraju pre svega razumeti sa kakvim kontekstom se suočavaju i šta je to što zapravo predstavlja logiku i osnove reprodukcije kapitalizma, kao preduslov za razmišljanje o izgradnji sistema van njegovih granica.

RAZVOJ KAPITALISTIČKOG SISTEMA OD DRUGE POLOVINE 20. VEKA

Kapitalistički sistem društvenih odnosa i kapitalistički način proizvodnje su u periodu nakon Drugog svetskog rata prošli kroz niz promena i restrukturiranja koje su oblikovale društveni sistem u kojem se danas nalazimo. Mogli bismo izdvojiti dve ključne faze kapitalističkog razvoja u ovom periodu. O prvoj fazi se najčešće govori kao o „zlatnom dobu“ kapitalizma (Hobsbaum, 2002: 196-218), periodu dotad nezapamćenog ekonomskog rasta i konstantnog napretka životnog standarda, barem za stanovnike onog dela sveta koji spada u tzv. zemlje razvijenog kapitalizma.⁴ Ono što je takođe značajno jeste da ovaj period „zlatnog doba“ još uvek dominantno određuje svest o kapitalizmu kao sistemu koji za najveći segment društva donosi progres i rast životnog standarda. Nasuprot ovakvim generalizacijama važno je istaći da ovaj period predstavlja izuzetak iz celokupne istorije kapitalističkog razvoja, omogućen specifičnom konstelacijom ekonomsko-političkih faktora.

Ovu fazu kapitalističkog razvoja obeležio je fordistički tip organizacije rada, koju je karakterisala masovna proizvodnja standardizovanih proizvoda zasnovana na pokretnoj traci. Rast produktivnosti zasnivao se na ekonomiji obima – sa rastom obima proizvodnje dolazi do opadanja troškova po jedinici proizvoda. Stoga je osnovni cilj ovog tipa organizacije rada bio da produkuje što veću količinu proizvoda po jedinici vremena. Preduslov za ovo je bio konstantni porast potražnje za dobrima masovne proizvodnje i neometan proces rada, što je ceo sistem učinilo izuzetno ranji-

[4] Ovde pre svega mislimo na SAD, zemlje zapadne Evrope, Australiju i Japan. Zajednička crta ovih zemalja jeste što su sve, u većoj ili manjoj meri bile pod hegemonijom SAD-a. Ovo je igralo ulogu u širenju specifičnog ekonomsko-političkog okvira u kojem se odvijala akumulacija kapitala koja je omogućila visoke stope rasta i razvoja.

vim na zastoje i opstrukcije u proizvodnji (Smith, 2000: 16-28). Ova činjenica dala je moć organizovanom radništvu da za sebe izbori bolje uslove rada i redistribuciju rezultata proizvodnje koja je omogućila porast nadnica u skladu sa rastom profita.

U to vreme dominantna ekonomska politika zasnovana na kejnzijanskom modelu pune zaposlenosti bila je kompatibilna sa fordističkim tipom organizacije procesa rada. Pretpostavka je bila da se kroz državnu deficitnu potrošnju može postići puna uposlenost svih faktora proizvodnje, uključujući i radnu snagu. Ovo bi trebalo da omogući neometani razvoj i veću efikasnost putem smanjenja troškova po jedinici proizvodnje postizanjem ekonomije obima i smanjenjem troškova socijalne zaštite potrebnih za održavanje podzaposlene radne snage. Preduslovi za funkcionisanje ovog modela su bili sa jedne strane postojanje sistema stabilnih valuta, koji je obezbeđen postojanjem dolar-zlatnog standarda, i sa druge relativna zatvorenost nacionalnih ekonomija kao objekata regulacije. Ovo je značilo da su države bile u poziciji da kroz visoke državne izdatke za infrastrukturna ulaganja i socijalne transfere, u vidu budžetskih izdataka za zdravstvo, školstvo, socijalna davanja, javni prevoz i sl. u ekonomiju upumpavaju novac, stvarajući tako stabilnu inflaciju i podstrek za ekonomski rast (Jessop, 2002: 71-80).

Visoki budžetski rashodi kao i stalno rastuće nadnice radnika i radnica nisu predstavljale problem sve dok su se u relativno zatvorenim nacionalnim okvirima ovi prihodi reciklirali u formi povećane agregatne potražnje za dobrima i uslugama. U takvim okolnostima dobro organizovana radnička klasa, u formi jakih partija i sindikata, uspevala je da nametne svoje interese ne samo kada su u pitanju nadnice, već i po pitanju državnih izdataka za nezaposlene, ulaganje u obrazovanje, zdravstveni sistem, javni prevoz i druge vrste socijalnih transfera. Ovo je omogućilo uspon države blagostanja što je zapravo predstavljalo porast snabdevanja građana standardizovanim dobrima i uslugama od strane birokratske države. Ova

činjenica obezbedila je izvestan stepen dekomodifikacije radne snage i delimičnog smanjenje zavisnosti od procesa akumulacije kapitala. Sve ovo je vodilo boljoj poziciji radničke klase u pregovorima sa predstavnicima kapitala i države.

Prva faza kapitalističkog razvoja nakon Drugog svetskog rata traje sve do početka 1970-ih godina. Dominantni političko-ekonomski okvir koji se ogledao u fordističkoj organizaciji proizvodnje, kejnzi-janskoj ekonomskoj politici i usponu države blagostanja postepeno je zapadao u krizu. Zasićenje tržišta dobrima masovne proizvodnje vodilo je potrebi za potragom za novim nišama i okretanju stranim tržištima čime je dolazilo do postepenog narušavanja nacionalnog okvira kao osnovnog objekata regulacije. Paralelno sa time sve veći stepen globalizacije ekonomije značio je i sve težu kontrolu dolara kao svetske valute, što je na kraju dovelo do napuštanja dolar-zlatnog standarda i gubitka stabilnog valutnog sistema. Tako je došlo do urušavanja osnovnih pretpostavki funkcionisanja kejnzijanskog ekonomskog modela pune zaposlenosti i postepenog zapadanja ekonomije u krizu. Standardni odgovor se ogledao u povećanju državne potrošnje što je samo produbilo krizu i izazvalo stagflaciju. Energetska kriza 1970-ih je usled porasta cena energenata dodatno zaoštrila postojeće stanje i konačno ukazala na neophodnost restrukturacije modela kapitalističkog razvoja.

Ovakav kontekst omogućio je da u narednoj fazi dođe do uspona neoliberalnih režima koji su pokušali da kroz promenu prethodnog političko-ekonomskog okvira stvore pretpostavke za novu neometanu fazu akumulacije kapitala. U svetu globalizovanih tržišta državna potrošnja i porast nadnica u nacionalnim okvirima više nisu predstavljali podstrek za rast ekonomije, već teret koji je uticao na smanjenje profita (Jessop, 80-92). Stoga je osnovni zadatak neoliberalnih režima bio da smanje državne izdatke za socijalne transfere, kako bi se omogućilo smanjenje oporezivanja kapitala i, dodatno, postojeća sredstva preusmerila na subvenci-

onisanje investicija; dalje, da izvrši privatizaciju što šireg opsega u cilju eliminisanja neprofitnih preduzeća sa državnog budžeta i, još bitnije, prepuštanja profitnih preduzeća i prirodnih monopola u ruke privatnih vlasnika kapitala; i, najbitnije, da se obračuna sa organizovanom radničkom klasom u cilju smanjenja nadnica, radnih prava i uslova rada kao osnovnih troškova za kapital. Glavna mantra neoliberalnih ideologa jeste bila da će se kroz ove politike omogućiti porast profitnih stopa, što će na duže staze kroz efekat preliivanja (*trickle down*) dovesti i do povećanja prihoda za sve kategorije stanovništva. Do ovoga nikada zapravo nije došlo. Smanjeni prihodi domaćinstava usled rezanja nadnica, različitih vrsta socijalnih davanja i smanjenja kolektivne potrošnje, u vidu besplatnog ili pristupačnog zdravstva, obrazovanja, javnog prevoza itd. nadomešteni su eksplozijom potrošačkih i drugih vrsta kredita što je vodilo naglom porastu zaduženosti privatnih lica (Štek, 2012: 118-120).

Deregulacija finansijskih tržišta omogućila je veću mobilnost kapitala na globalnom nivou, što je za efekat imalo potpunu prevagu političke snage kapitala nad radom, za razliku od prethodnog perioda koji se često označava kao era „klasnog kompromisa“ u kojem je taj odnos bio mnogo ravnopravniji. Ekonomska politika je od stvaranja potražnja preusmerena na stvaranje uslova za povećanje ponude (*supply side*) kroz kreiranje što povoljnije „investicione klime“. Povećanje subvencija, jeftine koncesije i razvoj privatno-javnih partnerstava samo su neke od politika koje su označile otpočinjanje surove konkurencije između zemalja i regiona u pokušaju privlačenja investicija.

Organizacija procesa proizvodnje je takođe pretrpela velike promene. Fordistički sistem masovne proizvodnje postajao je sve manje i manje dominantan. Proces deindustrijalizacije zahvatio je razvijene zemlje, proizvodni pogoni su izmeštani u zemlje i regione sa jeftinijom radnom snagom, u prvoj fazi pre svega u zemlje

Dalekog istoka. Otpočeo je prelazak na različite oblike fleksibilne proizvodnje, najčešće uslužnog sektora, u kojima cilj više nije postizanje ekonomije obima i pune zaposlenosti, već što šireg opsega proizvoda i usluga kojima se kreiraju nove potrebe i pronalaze nove tržišne niše. Produktivnost se povećava proširivanjem tržišta putem konstantnog inoviranja proizvoda, kao i smanjenjem troškova proizvodnje kroz smanjenje inventara u vidu sirovina, radne snage i gotovih proizvoda. Svi indirektni troškovi rada se smanjuju putem autorsovanja suvišnih zadataka na eksterne dobavljače (Smith, 2000: 36-44). Primena novih komunikacionih i proizvodnih tehnologija, uz razvoj transportnih sistema, omogućila je da se proizvodnja pojedinačnih proizvoda, pa čak i usluga više ne odvija u granicama pojedinačnih nacionalnih ekonomija, već dolazi do formiranja globalnih lanaca vrednosti (Hjus, 2012: 29-30). Ovakav sistem organizacije radnog procesa omogućio je kapitalu pristup globalnom tržištu radne snage i ogromnoj rezervnoj armiji rada čime je izvršen veliki pritisak na zaposlene da pristanu na niže nadnice i nepovoljnije uslove rada. U uslovima novonastale ekonomske krize ovakvo stanje dovodi do stvaranja sve veće nezaposlenosti i povećanja nesigurnosti za zaposlene, jer svaka promena u potražnji zahteva prilagođavanje obima proizvodnje a samim tim i broja zaposlenih. Kapital se nalazi u poziciji da diktira uslove, bez obzira da li se radi o otpuštanju zaposlenih, izmeštanju proizvodnih pogona ili zahtevima za državnim izdacima kao preduslovu investiranja.

Okvir regulacije je tako gotovo u potpunosti prebačen sa nacionalnog na nadnacionalni i međunarodni nivo. Razvoj političko-ekonomskih institucija kao što su Evropska unija, Međunarodni monetarni fond, Svetska banka, različiti ekonomski sporazumi itd. pojačao je ovakav efekat i nacionalne ekonomije, pogotovo one koje se nalaze na periferiji svetskog kapitalističkog sistema, u potpunosti učinio zavisnima od tokova akumulacije kapitala. Ovo znači da se interes kapitala uvek nalazi ispred interesa stanovniš-

tva, bilo da se radi o interesu radnika i radnica po pitanju nadnica i uslova rada, ili zajednica za pristupom čistim prirodnim resursima i javnim dobrima neophodnim za reprodukciju.

Postojeće strukture organizovanja radnika, radnica i širih slojeva stanovništva, u vidu sindikata i levo orijentisanih partija, još uvek ne uspevaju da iznađu efikasno rešenje za datu situaciju. Deo problema svakako predstavlja i činjenica da se zanemaruje promena istorijskog konteksta u kojima se nalaze, često insistirajući na primeni metoda razvijenih u periodu kada je balans snaga bio mnogo više na strani organizovane radničke klase, kao što je slučaj sa tripartitnim pregovaranjem i socijalnim dijalogom između predstavnika rada, kapitala i države. Novi kontekst zahteva i pronalaženje novih (ili pak i nekih starijih) metoda borbe, koji mogu biti adekvatniji u datoj situaciji. Ono što je sigurna činjenica, jeste da nacionalni okvir više ne može biti jedini o kojem se razmišlja.⁵ Ono što je još bitnije jeste ponovna analiza samih društvenih odnosa sa kojima se suočavamo, njihove logike funkcionisanja i reprodukcije.

OSNOVE KAPITALISTIČKOG NAČINA PROIZVODNJE I KLASNOG SUKOBA

Da bismo bili u stanju da analiziramo transformaciju kroz koju je kapitalistički sistem društvenih odnosa prolazio, kao i da bismo mogli da na osnovu toga razmišljamo o mogućim alternativama, neophodno je prvo da razumemo osnovnu logiku koja stoji iza reprodukcije kapitalizma i kapitalističkog načina proizvodnje na kojem se zasniva. Stoga ćemo u ovom odeljku pokušati da ocrta-

[5] O nekim aspektima promišljanja uloge sindikata i potencijala za njihovu transformaciju vidi više u: Gindin, Sem. 2015. *Ponovno promišljanje sindikata – mapiranje socijalizma*. Beograd: Centar za politike emancipacije.

mo neke od osnovnih odlika kapitalističkog načina proizvodnje. Ovdje se radi o „idealnom preseku“, tj. analizi logike procesa kapitalističke proizvodnje koja važi bez obzira na konkretnu pojavnu fazu kapitalističkog razvoja.

Proces proizvodnje u svim istorijskim epohama se može definisati kao utrošak određene količine radne snage u cilju proizvodnje određene količine dobara koje su namenjene zadovoljavanju ljudskih potreba. Za svaku ljudsku zajednicu je neophodno da proizvodi kako bi se reprodukovala. Međutim, forma u kojoj se ova proizvodnja javlja ima svoje istorijske specifičnosti u svakoj od epoha ljudske istorije. Robovlasnički sistem, feudalni odnosi i kapitalistički način proizvodnje predstavljaju samo neke od pojava oblika u kojima se vrši organizacija procesa rada.

Tako, kapitalistički način proizvodnje predstavlja istorijski specifičan⁶ vid organizacije procesa proizvodnje i društvene reprodukcije zasnovan na eksploataciji najamnog rada u cilju proizvodnje i prisvajanja viška vrednosti od strane vlasnika kapitala. U svojoj osnovi, kapitalistička proizvodnja predstavlja sistem razvijene robne proizvodnje u kojem svi faktori postaju roba. To znači da je organizacija proizvodnje i reprodukcije društvenog sistema posredovana tržišnim mehanizmom. S obzirom na to da je proizvodnja u kapitalizmu organizovana kao proizvodnja pojedinačnih proi-

[6] Iako klasična liberalna, isto kao i neoklasična škola ekonomske misli pokušava da ovaj istorijski oblik proizvodnje poopšti i predstavi kao istorijsku konstantu, istina je da kapitalistički način proizvodnje postaje dominantan tek u modernom dobu. Jedna od posledica ovakve predstave jeste razmišljanje o kapitalizmu kao o „prirodnom sistemu“. Ovo predstavlja i osnovu marksističke kritike mejnstrim ekonomskih pristupa. Vidi više u: Heinrich, Michael. *Teorijska istorija Marksove kritike ekonomije*. Slobodni filozofski, 18. Novembar 2013. (Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2013/11/michael-heinrich-teorijska-istorija.html>).

zvođača, tržište se javlja kao osnovni mehanizam regulacije – na osnovu informacija koje tržište nudi (kretanje ponude i potražnje) donose se odluke o tome šta će se, na koji način i u kojoj količini proizvoditi. Ovde se radi o načinu raspodele ukupne količine rada raspoloživog jednom društvu na proizvodnju roba i usluga namenjenih zadovoljavanju različitih potreba.

Specifičnost proizvodnje posredovane tržišnim mehanizmom u odnosu na naturalni tip u kojem se proizvodi za direktnu potrošnju,⁷ jeste ta da se korisnost proizvedenih stvari saznaje tek ukoliko one uspeju da na tržištu pronađu određenu potražnju potkrepljenu odgovarajućom novčanom sumom. Rad koji je utrošen na proizvodnju dobara i usluga koje ne uspevaju da se prodaju sa stanovišta društva predstavlja uzaludan utrošak dela ukupnog društvenog rada koji je mogao biti uposlen na proizvodnju društveno korisnih stvari. Druga ključna odlika tržišta kao regulacionog mehanizma jeste da samo vlasništvo nad stvarima koje se može razmeniti na tržištu omogućava učešće u društvenoj reprodukciji. Ma kakve da su potrebe u pitanju, ukoliko iza njih ne stoji određena količina novca, one će ostati nezadovoljene. Stoga, novac predstavlja osnovnu vezu između pojedinca i društva.

Osnovni cilj organizacije proizvodnje u kapitalizmu jeste valorizacija kapitala. Kada započinje organizaciju proizvodnje vlasnik kapitala očekuje da na kraju ovog procesa ima veću količinu kapitala od početne. Zadovoljenje društvenih potreba putem dobara i usluga koje se dobijaju u tržišnoj razmeni javlja se samo kao nusproizvod nastojanja da se u proizvodnom procesu ostvari profit. Da bi organizovao proizvodnju, vlasnik kapitala prvo mora na tržištu da nađe sredstva za proizvodnju i radnu snagu. Pošto radna snaga

[7] Kao što je slučaj u robovlasničkom sistemu, feudalnim odnosima, ali i proizvodnji unutar domaćinstva itd. u kojima cilj proizvodnje nije razmena.

predstavlja jedini izvor nove vrednosti pa stoga i jedini izvor viška vrednosti, ona predstavlja ključni input za vlasnika kapitala.

Stoga, osnovni preduslov postojanja kapitalističkog načina proizvodnje jeste komodifikacija radne snage. Da bi do ovoga došlo prvi preduslov je razdvajanje vlasnika radne snage od sredstava za proizvodnju.⁸ Činjenica da radnik ili radnica u svojim rukama ne poseduje alate kojima bi proizvodio/la, primorava ga/je da na prodaju ponudi samo ono čime raspolaže – svoju sposobnost da radi. Međutim, da bi bio/la u poziciji da to uradi, neophodno je da poseduje vlasništvo nad tom radnom sposobnošću. Tako, ova vrsta „dvostruke slobode“ – pravno-formalno vlasništvo nad sopstvenim telom i razdvojenost od vlasništva nad sredstvima za proizvodnju – predstavlja preduslov formiranje tržišta radne snage i početnu tačku organizovanja kapitalističkog načina proizvodnje. Vlasnici radne snage, kako bi uspeali da se reprodukuju kao biološke jedinice, na prodaju nude svoju radnu sposobnost u zamenu za novac koji će iskoristiti za zadovoljenje sopstvenih potreba. Na taj način oni se pretvaraju u najamne radnike, a samim tim se uspostavlja i antagonistički odnos između kapitala i rada.

Nakon što na tržištu vlasnik kapitala od vlasnika radne snage iznajmi njegovu sposobnost za rad, u procesu proizvodnje dolazi do spajanja radne snage i sredstava za rad pod kontrolom vlasnika kapitala. Vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju omogućava vlasniku kapitala kontrolu nad procesom proizvodnje i nad rezultatima tog procesa. Cilj vlasnika kapitala jeste da iz radnika ili radnice iscrpi što veću količinu vrednosti. Ona količina vrednosti

[8] O procesu razdvajanja radnika i radnica od sredstava za proizvodnju i metodama koje su korišćene opširno piše Marks u prvom tomu *Kapitala*, u poglavlju *Takozvana prvobitna akumulacija*. Vidi više u: Marks, Karl. 1958. *Kapital – kritika političke ekonomije, prvi tom, knjiga I. Proces kapitalističke proizvodnje*. Beograd: Kultura.

koju radnik/ca proizvede preko količine potrebne za sopstvenu reprodukciju, izražene u ceni rada, predstavlja višak vrednosti koji vlasnik kapitala prisvaja u formi profita. Stoga je u interesu vlasnika kapitala da što više produži radni dan, poveća intenzitet rada i smanji cenu radne snage kako bi na kraju proizvodnog procesa ostvario što veći profit.

Nasuprot procesu akumulacije kapitala stoji proces reprodukcije radne snage, kao proces trošenja sredstava za život u cilju reprodukcije radnika/ce kao fizičke jedinice sa svojom radnom sposobnošću. Reprodukcijska radna snaga vrši se putem zadovoljenja određenog nivoa potreba samog radnika ili radnice. Međutim, specifičnost radne snage kao robe se ogleda u tome što se njena vrednost ne formira samo na osnovu fizičkih neophodnosti već i na osnovu društvenih elemenata kao što su potrebe i želje koje proističu iz datih društvenih okolnosti. Ovaj nivo potreba nije fiksiran već zavisi od društveno-istorijskih uslova u kojima se ovaj proces reprodukcije odvija. Sa razvojem proizvodnje dolazi i do rasta ljudskih potreba, međutim u koliko meri će one biti zadovoljene najviše zavisi od cene radne snage i balansa moći između vlasnika kapitala i vlasnika rada.⁹

Osnovna posledica ovako organizovanog procesa proizvodnje kapitala i reprodukcije radne snage jeste reprodukcija vlasnika radne snage kao najamnog radnika/ce. Nadoknada koju dobija za svoj uloženi rad vlasniku radne snage je dovoljna za fizičku reprodukciju, ali ne i za prevazilaženje svoje strukturne pozicije kao najamnog radnika/ce. Tako proces kapitalističke proizvodnje istovremeno predstavlja i proces reprodukcije preduslova za njeno kontinuirano odvijanje.

[9] Vidi više u: Lebowitz, Michael A. 2003. *Beyond Capital – Marx's Political Economy of the Working Class*. New York: Palgrave Macmillan.

Druga specifičnost radne snage je ta što ona nije razdvojiva od radnika/ce kao njenog nosioca i što njegova/njena fizička egzistencija zavisi od uspešne prodaje svoje radne sposobnosti. Iz ovog razloga, vrednost radne snage ima mogućnost da padne i ispod vrednosti osnovnih neophodnosti potrebnih za njenu reprodukciju. U slučaju drugih roba, njihov vlasnik ih tada povlači sa tržišta. Međutim, u slučaju radne snage, radnik nema takvu mogućnost. Jer da bi stekao sredstva potrebna na život, on je i dalje prinuđen da ovu specifičnu robu nudi na tržištu. Usled toga, u situacijama prekomerne nezaposlenosti može doći do konstantnog pada cene radne snage. U ovome se ogleda strukturna prinuda i strukturna nejednakost radnika u odnosu na vlasnika kapitala. Dok vlasnik kapitala može da izabere da se povuče sa tržišta i sačeka povoljnije uslove, ovakav izbor ne stoji na raspolaganju vlasniku radne snage, jer u tim okolnostima njegova puka fizička reprodukcija može doći u pitanje.

Proces reprodukcije radne snage se odvija paralelno sa procesom kapitalističke proizvodnje. Ova dva procesa su međuzavisna. Da bi se ovaj proces odvijao neometano radnik/ca mora da u posedu ima sredstva za život, radnu snagu kojom će ih oblikovati u cilju zadovoljenja potreba i vreme za obavljanje ovog procesa. Na kraju procesa, sredstva za život su potrošena i radnik/ca je ponovo prinuđen da izađe na tržište kako bi svoju robu – radnu snagu – zamenio za novac i posledično za nova sredstva za život. Inherentni sukob interesa i klasna borba između kapitala i rada leže u raspodeli ograničenih resursa – sredstava za proizvodnju, vremena i količine radne snage – koji će biti utrošeni u jednom ili u drugom procesu proizvodnje – kapitala ili radne snage (Lebowitz, 2003: 59-76).

ULOGA DRŽAVE U REPRODUKCIJI KAPITALISTIČKOG SISTEMA

U društvenoj teoriji gotovo da ne postoji definicija države, šta ona tačno predstavlja i šta sve obuhvata. Dominantno pluralistički pristup na državu gleda kao na neutralni institucionalni prostor unutar koga različiti politički akteri pregovaraju o interesima koje predstavljaju. Njena osnovna uloga jeste održavanje reda i mira putem donošenja i sprovođenja zakona, koji reflektuju borbu za ostvarenje interesa različitih društvenih aktera. Prema ovom pristupu društvo predstavlja amalgam organizovanih interesnih grupa (kao što su poslodavci, radnici, religijske grupe itd.) koje se međusobno takmiče oko uticaja na državu. Međutim, nijedna od ovih grupa nema strukturnu prednost u odnosu na ostale, a konflikti oko upravljanja državnim aparatom ne prete da uruše sam sistem (Pavlović, 2010: 25-27). Međutim, ovakva definicija ne može da odgovori na pitanje zašto država u kapitalizmu vrši određene funkcije i zašto preuzima specifičnu formu bez obzira na to koja grupa se nalazi u poziciji da utiče na njen institucionalni aparat.

Stoga, kako bismo bolje razumeli šta država u kapitalizmu zapravo jeste i koje su mogućnosti i ograničenja korišćenja državnog aparata u cilju sprovođenja levih i socijalističkih politika, moramo prvo razumeti njenu ulogu u reprodukciji kapitalističkog sistema društvenih odnosa.

Iz vizure (neo)klasične liberalne teorije, tržišta imaju sposobnost da se samoregulišu. Šta više, državna intervencija je neophodna samo u ekstremnim slučajevima, a najčešće predstavlja uzrok nestabilnosti na tržištu. Iz tog razloga se predstavnici liberalne teorije zalažu za postojanje tzv. minimalne države koja se neće mešati u ekonomsku sferu i prakse ekonomskih aktera. Iz ovakvog prikaza stiže se utisak da državni aparat predstavlja teret za kapitalistički način proizvodnje.

Međutim, kontinuirana reprodukcija kapitalizma je nezamisliva bez funkcije koju vrši država kao aparat prisile. „Državna intervencija ne predstavlja samo sekundarnu aktivnost koja ima za cilj da modifikuje posledice samodovoljnog tržišta, već je apsolutno suštinska za kapitalističku proizvodnju i tržišne odnose“ (Jessop, 2002: 43). Država u kapitalizmu preuzima specifičnu formu naizgled autonomne političke sfere, koja stoji izvan i iznad društva u kojem niz pojedinaca uspostavlja odnose unutar ograničenja koja im ovaj aparat prisile nameće. Za razliku od državne forme u prethodnim društvenim sistemima u kojima se država predstavljala kao integralni deo društva, najčešće oličena u jednoj ličnosti, u kapitalizmu se ona javlja kao bezlični birokratski aparat „otuđen“ od ostalih sfera društvenih odnosa (Holloway; Picciotto, 1978: 15-19).

Ovakva forma kapitalističke države proističe iz forme kapitalističkog načina proizvodnje. Istorijski gledano, kapital se pojavljuje samo u obliku mnoštva individualnih kapitala.¹⁰ Robna razmena podrazumeva postojanje nezavisnih proizvođača čija proizvodnja dobija društveni karakter tek putem učestvovanja na tržištu. Tržište tako predstavlja osnovni mehanizam regulacije odnosa između naizgled nezavisnih individua. Međutim, da bi tržišni mehanizam funkcionisao, neophodno je da za to postoje određeni preduslovi.

Tržišna razmena pretpostavlja vlasnička prava nad robom koja se na njemu razmenjuje. Kako bi u procesu razmene od sebe otuđili određenu stvar u zamenu za drugu, individue moraju posedovati vlasništvo nad njom. Međutim, da bi se sistem individualnog vlasništva održao, neophodno je postojanje niza institucija i društvenih mehanizama koji će osigurati funkcionisanje ovog društvenog

[10] Vidi više u: Altvater, Elmar. 1978. *Some Problems of State Interventionism*, u: Holloway, John; Picciotto, Sol (ur.). *State and Capital: a Marxist Debate*, London: Edward Arnold Ltd.

principa. Krajnji i osnovni mehanizam koji garantuje poštovanje vlasničkih prava jeste pretnja upotrebe sile.

Kao što smo u prethodnom poglavlju već analizirali, preduslov za organizovanje kapitalističkog načina proizvodnje predstavlja postojanje vlasnika radne snage koji je odvojen od vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. U procesu proizvodnje radnik/ca se spajaju sa sredstvima za proizvodnju, međutim na kraju tog procesa oni ponovo moraju biti razdvojeni. Ovo garantuje da će se on/ona iznova i iznova na tržištu pojavljivati kao prodavci svoje sopstvene sposobnosti za rad. Tako u odnosima razmene na tržištu deluje ekonomska prisila („strah od gladi“), kao mehanizam koji garantuje kontinuiranu reprodukciju kapitalističkih odnosa. Fizička prisila je izmeštena iz ovih individualnih odnosa ekonomske sfere i koncentrisana u političkom polju u vidu postojanja državnog aparata kao garanta poštovanja individualnih prava svojine nad sredstvima za proizvodnju i radnom snagom. Tako kapital u ekonomskoj sferi i država u političkoj čine jedinstvo koje omogućuje eksploataciju radne snage u cilju proizvodnje vrednosti u procesu rada (Wood, 1995: 19-49).

Zato „[k]ao puka ‘tržišna ekonomija’ kapitalizam ne bi mogao postojati. Njegova unutarnja proturječja zahtijevaju djelovanje koje će biti usmjereno na materijalni opstanak, poredak i održanje društva u cjelini, i koje stoga mora stajati izvan neposrednog procesa oplodnje kapitala. To je moguće samo na onaj način na koji je političko zajedništvo (*Gemeinschaftlichkeit*) kapitalističkog društva jedino moguće: posredstvom države. ‘Tržište’ i ‘država’ stoga nisu opreke, nego nerazdvojivo upućeni jedni na drugo. Država kao aparat sile jamčenjem privatnog vlasništva i pravnih odnosa koji na njemu počivaju tek omogućuje postojanje tržišta. Država mora neprestano intervenirati u tržišne procese da bi osigurala njihovu funkcionalnost“ (Joachim Hirsch, *Materialistische Staatstheorie: Transformationsprozesse des kapitalistischen Staatensystems*, Hamburg: VSA-Verlag, 2005., str. 28, navedeno prema Ćurković, 2012: 72-73).

Osnovna uloga kapitalističke države stoga jeste da kontinuirano obezbeđuje postojanje preduslova neophodnih za organizovanje kapitalističkog načina proizvodnje. Sve dok sistem institucija za kapital sprovodi ove funkcije, on predstavlja kapitalistički državni aparat, bez obzira na konkretni personal koji popunjava mesta u njemu.

PROBLEM TRANSFORMACIJE KAPITALISTIČKE DRŽAVE I OSNOVE SOCIJALISTIČKE POLITIKE

Na osnovu analize iz prethodnog poglavlja jasno je zašto država predstavlja osnovno polje političke borbe između različitih aktera koji kroz ovaj vid koncentracije moći i upravljanja nastoje da nametnu svoje partikularne interese. Međutim, ovaj set institucija ima ograničenja u svom delovanju koja proističu iz društvenih odnosa kapitalističkog načina proizvodnje.

Reprodukcija samog aparata kapitalističke države zavisi od uspešnog procesa akumulacije kapitala. Da bi prikupila sredstva za finansiranje sopstvenih funkcija, država mora biti uspešna u prikupljanju poreza. Ukoliko u ekonomskoj sferi dolazi do zastoja i usporavanja akumulacije kapitala, to istovremeno znači i manjak sredstava koje država može na ovaj način ostvariti. U periodu ekonomske ekspanzije i visokih profita država se nalazi u mogućnosti da vrši značajniju redistribuciju ostvarenih sredstava – ovo naravno zavisi i od balansa snaga u klasnoj borbi, tj. mogućnosti radničke klase da u procesu redistribucije nametne svoje interese. Međutim, u periodima krize, državna politika će biti usmerena pre svega na pokušaj obnavljanja uslova za stvaranje profita, što po pravilu podrazumeva sukob sa radničkom klasom u pokušaju snižavanja cene rada kao osnovnog troška proizvodnje. Tako, zavisnost reprodukcije aparata kapitalističke države od procesa akumulacije kapitala predstavlja i osnovno ograničenje njegovog korišćenja,

bilo da kontrolu nad njim imaju predstavnici kapitala ili rada.¹¹

Iz ovog razloga cilj socijalističke politike ne može biti samo puko preuzimanje državnog aparata, jer sve dok se reprodukcija društvenih odnosa zasniva na dominaciji kapitalističkog načina proizvodnje bilo kakve pobjede koje se postignu mogu biti samo kratkog trajanja. Cilj mora biti revolucionarna promena samog procesa proizvodnje, tj. uspostavljanje socijalističke proizvodnje, usmerene na zadovoljenje potreba društva, a ne na stvaranje profita za kapital.

Izgradnja socijalizma, tako, podrazumeva izgradnju socijalističkog načina proizvodnje kao organskog sistema – procesa proizvodnje dobara za zadovoljenje potreba društva koji istovremeno proizvodi i pretpostavke za sopstvenu reprodukciju. To znači da je potrebno izgraditi određene elemente specifične za socijalistički tip društvenih odnosa. Prema Majklu Lebovicu ovo podrazumeva izgradnju takozvanog osnovnog socijalističkog trougla – posebne kombinacije proizvodnje, distribucije i potrošnje, koja se razlikuje od kapitalizma po tome što je direktno usmerena na zadovoljenje društvenih potreba. To znači prevazilaženje tržišta kao regulacionog mehanizma, uspostavljanjem proizvodnje zasnovane na zajedničkom vlasništvu, kolektivnoj proizvodnji i kolektivnoj potrošnji koje bi činile strane pomenutog trougla (Lebowitz, 2010: 31-85).

Izgradnja socijalističkog sistema društvenih odnosa zasnovanog na socijalističkom tipu proizvodnje podrazumeva i transformaciju aparata kapitalističke države. „U odsustvu mehanizma uz pomoć kojeg bi se ova konkretna kombinacija proizvodnje, distribucije i potrošnje realizovala, ona ostaje puka vizija. Zbog toga se, u konceptu socijalizma kao organskog sistema, podrazumeva skup in-

[11] Ograničenja delovanja pojedinih država zavise i od brojnih drugih istorijskih faktora, kao što su stanje domaće ekonomije, položaj privrede u globalnoj podeli rada, vojno-politički odnosi snaga itd.

stitucija i praksi uz pomoć kojih svi članovi i članice društva mogu da dele plodove društvenog rada i zadovolje 'sopstvene potrebe za razvojem'. Da bi se proizvodila i reprodukovala 'bogata ljudska bića', u društvu zasnovanom na solidarnosti, neophodan je svesni napor kako bi se osiguralo da neophodni uslovi za potpuni ljudski razvoj podstiču sve nivoe društva“ (Lebovic, 2014: 13).

Ovaj skup institucija i praksi za razliku od institucija kapitalističke države mora biti izgrađen odozdo na gore. Glavna uloga ovakvog aparata bila bi prenos informacija i odluka o tome šta se, kako i za koje potrebe proizvodi. Lebovic opisuje sistem sastanaka, veća i skupština na nivoima susedstava, komuna, gradova, pokrajina i država koji omogućuje institucionalni prostor za diskusije i odluke o potrebama zajednica kao preduslov zajedničke proizvodnje, distribucije i potrošnje (Lebovic, 2014: 13-18). Ovako postavljeni odnosi u potpunosti menjaju logiku proizvodnje koja se unutar kapitalističkog sistema pokazuje kao samorazumljiva. Dolazi do prevazilaženja podele na ekonomsku i političku sferu, sjedinjavanjem odnosa vlasništva, upravljanja, proizvodnje i potrošnje u komunalne organizacije koje imaju kapaciteta za izgradnju solidarnosti kao osnovnog principa funkcionisanja socijalističkog sistema društvenih odnosa.¹²

Međutim, nemoguće je očekivati linearni razvoj ovakvog novog sistema. Svaki pokušaj izgradnje novog tipa društvenih odnosa nailazi na otpor starih struktura čiji su interesi ugroženi promenama, kao i onih grupa koje na prethodni sistem gledaju kao na „prirodan“ oblik društvene organizacije, bez obzira gde se nalaze u

[12] Lebovic čak navodi da je ovakvu strukturu moguće nazivati i ne-država (*non-state*), ili „Bezdržavljem“ (*„Unstate“*) ukoliko postoji neko ko ne želi da na nove strukture referiše imenom opresivnog aparata prethodnih režima. Bitno je samo šta se podrazumeva pod formom i funkcijom ovih novih institucija. Vidi više u: Lebovic, Majkl A. 2014. *Država i budućnost socijalizma*. Beograd: Centar za politike emancipacije.

strukturi reprodukcije. Stoga, izgradnja socijalizma kao organskog sistema koji reprodukuje sopstvene pretpostavke ne može da se desi preko noći. Kako najbolje pokazuje istorija pokušaja socijalističkih revolucija 20. veka, stare strukture odnosa ne izumiru tako brzo. One nastavljaju da postoje paralelno sa novim strukturama, formirajući tako kontradiktornu reprodukciju (*contested reproduction*) u kojoj se različite logike društvene reprodukcije nalaze u međusobnoj konkurenciji, pokušavajući da potisnu jedna drugu.¹³

Iz tog razloga socijalistička politika mora podrazumevati svesno delovanje u cilju izgradnje elemenata socijalističkog načina proizvodnje i socijalističkog tipa države kao preduslova izgradnje socijalizma kao organskog sistema. „Socijalistički oblik regulacije mora svesno da postigne ono što bi specifično socijalistički način proizvodnje imao tendenciju da postigne spontano – da obezbedi reprodukciju socijalističkih proizvodnih odnosa. Izgradnja i reprodukcija takvih odnosa (koji su predstavljeni socijalističkim trouglom) ’sastoji se upravo u podređivanju svih elemenata društva samima sebi, ili u stvaranju novih organa koji im i dalje nedostaju’“ (Lebovic, 2014: 25). Izgradnja sistema institucija i mehanizama socijalističke države predstavlja formu koja omogućuje odvijanje ovakve transformacije.

Ovako koncipirana socijalistička politika ne podrazumeva koncept promene po modelu stare socijaldemokratije, gde bi se kroz postepenu reformu dolazilo do prevazilaženja kapitalističkog sistema odnosa, bez suštinske promene samog državnog aparata i odnosa moći u njemu. Istorijske lekcije pokušaja koji nisu u obzir uzeli ograničenja korišćenja kapitalističke države nam pokazuju jalovost ovakvog pristupa. Sa druge strane ovo ne znači ni vulgarni voluntarizam gde se očekuje da se revolucionarna promena

[13] Vidi više u: Lebowitz, Michael A. 2012. *The Contradictions of "Real Socialism": The Conductor and the Conducted*. New York: Monthly Review Press.

proizvodnih odnosa dogodi u jednom dahu pukom činjenicom preuzimanja državnih institucija. Društvene prakse i odnosi na kojima se zasniva funkcionisanje kapitalističkog sistema sežu mnogo dalje od formalnih institucija koje ga predstavljaju. Stoga, izgradnja novih, socijalističkih odnosa, uključujući i izgradnju socijalističkog tipa države, ne može se odvijati u vakuumu. Socijalistička politika mora da pronađe načina da u datom kontekstu radi na stvaranju elemenata za funkcionisanje socijalističkog tipa društvene reprodukcije.

Ovo pre svega zavisi od stupnja razvoja borbe i odnosa moći u društvu. U periodu u kojem se socijalistička politika nalazi na gotovo istorijskom minimumu, i kada tek dolazi do obnavljanja pozicije i snage levih pokreta u novonastalom globalnom kontekstu, prvi korak mora biti jačanje sopstvenih organizacionih kapaciteta kao preduslov za reprodukciju i širenje ovakvih praksi, politika i pokreta. Iako ovakav zahtev može delovati skromno, on predstavlja polaznu tačku promene sistema društvenih odnosa kroz revolucionarnu praksu, tj. proces simultane promene okolnosti i samopromene individua. Na ovaj način se „menjaju i sami proizvođači, tako što spoznaju nove kvalitete u sebi, razvijaju se tokom proizvodnje, transformišu, razvijaju nove sposobnosti i nove ideje, nove načine opštenja, nove potrebe i nov jezik“ (Marx, *Grundrisse*, str. 494, navedeno prema: Lebovic, 2014: 8). Izgradnja institucija, mehanizama i odnosa unutar samog pokreta upravo predstavlja bazu za izgradnju socijalističkog tipa države, usmerene odozdo na gore.

LITERATURA:

- Albo, Gregori. 2014. *Kriza i ekonomske alternative*. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Altwater, Elmar. 1978. *Some Problems of State Interventionism*, u: Holloway, John; Picciotto, Sol (ur.). *State and Capital: a Marxist Debate*, London: Edward Arnold Ltd.
- Carchedi, Guglielmo. *Could Keynes end the slump? Introducing the Marxist multiplier*. International Socialism, 8. oktobar 2012. (Dostupno na: <http://isj.org.uk/could-keynes-end-the-slump-introducing-the-marxist-multiplier/>).
- Ćurković, Sripe. 2012. *Klasna reprodukcija i kapitalistička država*, u: *Up&Underground*, 21/22, str. br: 70-75.
- DiLeo, Petrino. *The return of Keynes?* International Socialist Review januar 2009. (Dostupno na: <http://isreview.org/issue/63/return-keynes>).
- Gindin, Sem. 2015. *Ponovno promišljanje sindikata – mapiranje socijalizma*. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Heinrich, Michael. *Teorijska istorija Marksove kritike ekonomije*. Slobodni filozofski, 18. Novembar 2013. (Dostupno na: <http://slobodnifilozofski.com/2013/11/michael-heinrich-teorijska-istorija.html>).
- Hjus, Ursula. 2012. *Kriza kao kapitalistička prilika: Nova akumulacija kroz komodifikaciju javnih usluga*, u: Vesić et al. (ur.), *U borbi za javno dobro – analize, strategije i perpektive*. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Hjus, Ursula. 2015. *Temelji klase u digitalnom dobu – život, rad i vrednost*. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Hobsbaum, Erik. 2002. *Doba ekstrema – Istorija Kratkog dvadesetog veka 1914-1991*. Beograd: Dereta.
- Holloway, John; Picciotto, Sol. 1978. *State and Capital: a Marxist Debate*. London: Edward Arnold Ltd.
- Kuljić, Todor. 1983. *Teorije o totalitarizmu*. Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije.
- Lebowitz, Michael A. 2003. *Beyond Capital – Marx's Political Economy of the Working Class*. New York: Palgrave Macmillan.
- Lebowitz, Michael A. 2010. *The socialist alternative: real human development*. New York: Monthly Review Press.
- Lebowitz, Michael A. 2012. *The Contradictions of "Real Socialism": The Conductor*

and the Conducted. New York: Monthly Review Press.

Lebovic, Majkl A. 2014. *Država i budućnost socijalizma*. Beograd: Centar za politike emancipacije.

Marks, Karl. 1958. *Kapital – kritika političke ekonomije, prvi tom, knjiga I, Proces kapitalističke proizvodnje*. Beograd: Kultura.

Pavlović, Vukašin. 2010. *Država i demokratija*, u: Pavlović i Stojiljković (ur.), *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*. Beograd: Čigoja

Smith, Tony. 2000. *Technology and Capital in the Age of Lean Production: A Marxian Critique of the „New Economy“*. New York: State University of New York Press.

Štrek, Volfgang. 2012. *Kriza demokratskog kapitalizma*, u: Jadžić et al. *Kriza, odgovori, levica – prilozi za jedan kritički diskurs*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung, Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu.

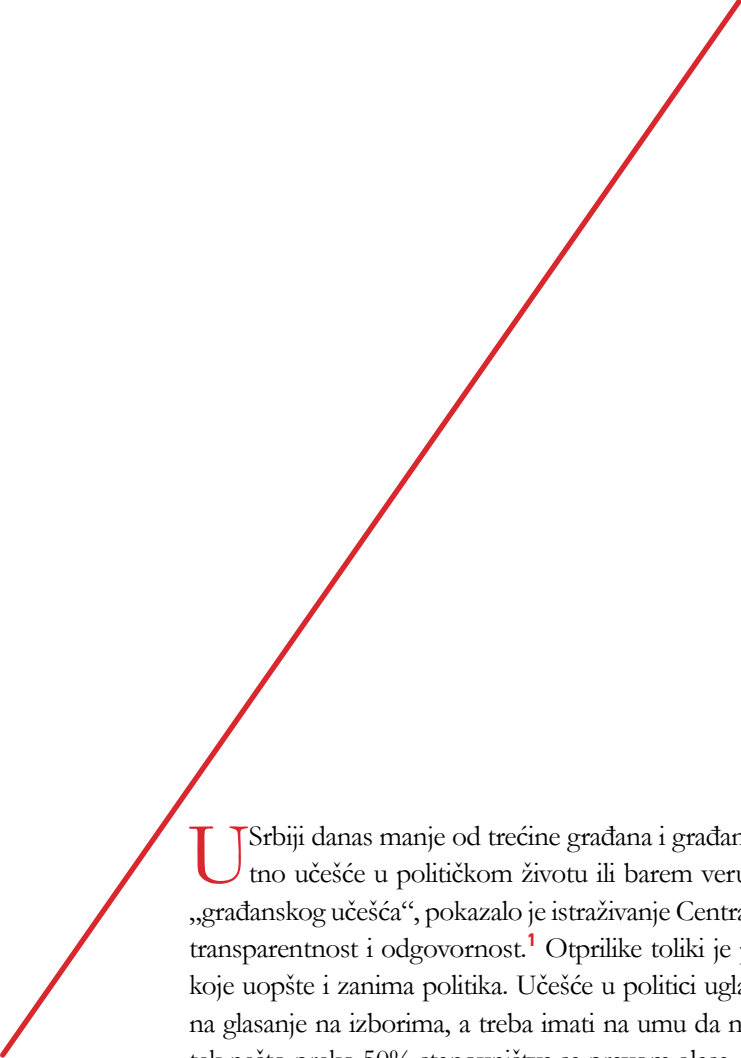
Vukša, Tanja i Simović, Vladimir. 2015. *Umesto uvoda – fragmenti za rekonstrukciju prošlosti i sadašnjosti*. u: Vesić et al. (ur.). *Bilans stanja – doprinos analizi restauracije kapitalizma u Srbiji*. Beograd: Centar za politike emancipacije.

Wood, Ellen Meiksins. 1995. *Democracy Against Capitalism*. Cambridge: Cambridge University Press.

PITANJE DEMOKRATIJE – KOLIKO PARTICIPACIJE?

Vladimir Simović

USrbiji danas manje od trećine građana i građanki uzima direktno učešće u političkom životu ili barem veruje u efikasnost „građanskog učešća“, pokazalo je istraživanje Centra za istraživanje, transparentnost i odgovornost.^[1] Otprilike toliki je procenat i onih koje uopšte i zanima politika. Učešće u politici uglavnom se svodi na glasanje na izborima, a treba imati na umu da na birališta izlazi tek nešto preko 50% stanovništva sa pravom glasa. Bez da ulazimo u detalje pomenutog istraživanja, možemo reći da ono potvrđuje sve ono što intuitivno osećamo – stanovnice i stanovnici Srbije nisu „uključeni“ u politički život, nisu adekvatno informisani o tome

[1] Rezultate ovog istraživanja, naslovljenog „Učešće građana u demokratskim procesima u Srbiji 2015. godine“, moguće je preuzeti na adresi: http://www.cрта.rs/uploads/documents/2015-09-15%2013:50:51_a_47_l_rs_doc.pdf.

kako državne institucije funkcionišu, na kraju krajeva ni ne veruju da svojim aktivnostima mogu bilo šta promeniti u društvu.

Ovakva situacija se uglavnom interpretira nedostatkom „političke kulture“, nezainteresovanosti i inertnošću ljudi. Odatle se neretko nadograđuju interpretacije koje se zasnivaju na različitim vidovima kulturfašističkih ili autorasističkih pozicija. Često se probija ideja da „demokratija i nije za svakoga“, te da je aktuelno loša ekonomska i socijalna situacija u društvu posledica toga što *svi* imaju pravo na glas. Pod ovim „svi“ naravno misli se isključivo na niže klase, odnosno ljude sa nižim nivoom obrazovanja uz pretpostavku da su upravo oni ti koji se najlakše daju obmanuti i zavesti da podržavaju one politike koje ne dovode do pretpostavljenog napretka društva. Paradoksalno, umesto demaskiranja mehanizama koji omogućavaju *de facto* monopolizaciju donošenja odluka u rukama političke i ekonomske elite, sasvim suprotno, nezadovoljstvo eskalira u zahtevima za smanjenjem ili čak ukidanjem obuhvata demokratije. Umesto naglašavanja problema nedostupnosti obrazovanja siromašnijem delu stanovništva, ova politika želi da uskrati čak i pravo na glasanje na izborima – taj minimum učešća u politici – šire zahvaćenim društvenim slojevima, dok istovremeno, ne do kraja eksplicitno, zagovara krajnje elitističku poziciju iako je odgovor na pitanje *ko su oni koje bi trebalo smatrati društvenom elitom* uvek maglovit i nedefinisan. Rame uz rame sa ovom elitističkom, tu je uvek i ona pozicija koja otpisuje ceo narod kao „nedovoljno zreo“ ili, zaoštrenije, kao „stoku koju treba strpati u tor“. Logičan nastavak je da „narodu treba vođa“ koji će ga (nas) „dovesti u red“, a konsekvantno i zahtev za uvođenjem monarhije. Problema sa ovim pozicijama naravno ima mnogo. Pre svega, pitanje elite je uvek i pitanje arbitrarnosti: ko postavlja kriterijume za definisanje i razdvajanje onih koji spadaju u elitu od ostatka pučanstva? Dalje, ova pozicija ne analizira uzroke već se osvrće samo na posledice. Tačnije, ako je šire zahvaćen narod neinformisan ili pak nedovoljno obrazovan, da li je to posledica puke volje ljudi ili pak nekih materijalnih okolnosti koje onemogućavaju

ili otežavaju protok relevantnih informacija, odnosno, distribuciju znanja. Na kraju krajeva, to je pozicija koja zapostavlja činjenicu da različiti položaji u društvenoj strukturi sa sobom nose i specifične interese, pa samim tim izolacija uske elite, ili pak monarha, od volje naroda i njihovih zahteva kanališe put razvoju ekonomije i društva u pravcu koji će omogućiti zadovoljenje interesa upravo te izolovane skupine ili pojedinca. Ovde je važno podcrtati da ne donose svi i uvek odluke koje bi bile u njihovom (klasnom) interesu, ali se proširivanjem polja demokratije proširuje i polje za razvoj klasne borbe pa samim tim i mogućnost da se artikulišu i neposredno isporuče zahtevi i potrebe ljudi sa nižih prečki društvene lestvice, ljudi sa margine kojima današnje društvo ne pruža mogućnost politike.

Koliko onda institucionalni okvir Srbije omogućava uključivanje širih društvenih slojeva u proces donošenja (političkih) odluka? Primera radi, dok gradonačelnik Beograda Siniša Mali insistira na „aktivnom uključenju građana u planiranje i izgradnju grada“ i na tome da se sve odluke donose u dogovoru sa građanima,² kontroverzni ugovor o projektu *Beograd na vodi*³ javnost je dobila na uvid tek pet meseci nakon što je potpisan. Brojne stavke ugovora, kojima se naše društvo i njegovo bogatstvo bespoštedno predaju u ruke privatnih investitora, nikada nisu stavljene na javnu raspravu,⁴ a na organizovane proteste protiv ovakvog mešetarenja vlasti su odgovorile policijskim kordonima.⁵ No u pitanju je samo jedan, ko zna koji po redu slučaj u kojem se interes zajednice po-

[2] Vidi više na: <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1687445>.

[3] O projektu *Beograd na vodi* vidi više u na primer: Vilenica, Ana. *Beograd na vodi: Život kao privilegija*. Mašina, 21. jul 2014. (Dostupno na: www.masina.rs/?p=255).

[4] Analizu ovog ugovora koju je uradila Inicijativa Ne da(vi)mo Beograd možete preuzeti na linku: <https://nedavimobeograd.files.wordpress.com/2015/09/analizaugovorazaprojekatbeogradnavodi.pdf>.

[5] Vidi više na: <https://nedavimobeograd.wordpress.com/2015/09/29/ne-damo-beograd-2/>.

dređuje interesima privatnog kapitala. Posve cinično, kao oblik demokratske participacije u odlučivanju gradske vlasti ponudile su svojim sugrađanima da izaberu boju autobusa javnog prevoza kojima će se voziti Beogradom.⁶ O uslovima regulacije cena i linija, kao i sumnjivim ugovorima koje gradske vlasti potpisuju sa privatnim korporacijama – poput slučaja BusPlus⁷ – šire društvo nema nikakvo pravo odlučivanja.

Naravno, ovo je samo ilustracija. Realnost svi doživljavamo svakodnevno kada se sav naš uticaj na institucije praktično svede na knjigu utisaka.⁸

Uostalom, nije li mantra vladajućeg poretka ta da na izborima narod daje mandat određenoj političkoj opciji koja onda ima četiri godine da sprovodi svoj program? To efektivno znači da je upravljanje državom i njenim institucijama monopolizovano od strane jednog dela političke elite. Ali problemi su još dublji. Na izborima praktično ni nema izbora. Sve aktuelne partije u krajnjoj instanci imaju istu agendu – zadovoljavanje interesa kapitala. Upravljanje se u takvom kontekstu interpretira kao pitanje stručnosti i veštine. U tako postavljenom okviru, česti su povici političara da ne treba da se delimo već da skupa radimo na „napretku društva“. Tako

[6] Vidi više na: <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1688196>.

[7] Vidi više u: Simović, Vladimir. *Beograd: čiji je javni gradski prevoz?* Bilten, 24. jun 2014. (Dostupno na: <http://www.bilten.org/?p=1432>).

[8] Situacija je ista i u ekonomskoj sferi, a privatizacija državnih preduzeća i institucija i komodifikacija njihovih usluga dodatno onemogućava demokratizaciju donošenja odluka, pa se umesto uključivanja u proces odlučivanja o tome kako želimo da nam se razvija školstvo ili zdravstvo, šta učiniti sa poljoprivrednim kombinatima ili vodovodima, ljudi pretvaraju u konzumente, potrošače koji sve što mogu da urade jeste da ili učestvuju ili ne učestvuju u tržištu. Naravno, to najčešće nije stvar lične odluke, već direktna posledica materijalnog položaja – imamo li uopšte novca za trošenje na tom tržištu?

je na primer, aktuelni premijer Srbije Aleksandar Vučić više puta ponavljao da je ekonomija važnija od politike uz dodatak da ekonomske mere ne mogu biti predmet „svađa i sukoba“.⁹ Ekonomija se, dakle, svodi na pitanje tehničkog izvođenja, što je manevar izbegavanja suštine: ekonomija je pre svega pitanje interesa – klasnih interesa – i nije ništa drugo do sukob – klasni sukob. Dodatno, „napredak društva“ ostaje maglovita kategorija, uglavnom interpretirana kroz parametre fiskalnog deficita i bruto društvenog proizvoda (BDP) što su mere koje ne mogu adekvatno pokazati stanje u društvu jer im nedostaju kontrolni parametri kojima, u određenoj meri, možemo prikazati *kvalitet* života stanovništva: dostupnost i kvalitet socijalnih i komunalnih usluga, zdravstva i školstva, politika stanovanja, visina zarada, kvalitet i sigurnost radnih mesta, nivo i mogućnosti sindikalne organizovanosti, stanje životne sredine, itd.¹⁰ Bez ovih kontrolnih parametara nemogu-

[9] Vidi više na: <http://www.dnevnik.rs/politika/vucic-pitanje-ekonomskih-mera-nije-pitanje-svadja-i-sukoba>

[10] Valja imati na umu da ni ove kategorije nisu uvek neutralne. Primera radi, često se za opis stanja u određenom društvu koriste različita merjenja siromaštva. Iako se metodološki aparati za ova merjenja detaljno razvijaju, zanimljivo je pogledati i njihove kontradikcije. Tako, na primer, prema merenjima koja je izveo Republički zavod za statistiku, stopa rizika od siromaštva u Srbiji za 2015. godinu iznosi 25,4% uz naglasak da „ova lica nisu nužno siromašna, već samo imaju veći rizik da to budu“. Linija rizika od siromaštva za ovu godinu je iznosila 14.920 dinara prosečno mesečno za jednočlano domaćinstvo ili oko 120 evra. Ovako postavljeni parametri ostaju nesenzitivni na razlike u troškovima života koji variraju u zavisnosti od sredine u kojoj ispitanici/ce žive, a ako pogledamo rezultate merjenja stope subjektivnog siromaštva, koja pokazuje „subjektivni osećaj ispitanika o teškoćama sa kojima se suočava njegovo domaćinstvo u nastojanju da plaća svoje neophodne troškove uzimajući u obzir ukupna primanja tog domaćinstva“, videćemo da ni prag rizika od siromaštva nije dobro postavljen – na pitanje mogu li „sastaviti kraj s krajem“ 31,9% domaćinstava je odgovorilo da to mogu „veoma teško“, 32,8% „teško“, a 30,1% „sa izvesnim teškoćama“ (vidi u: *Saopštenje*. Br. 084, god. LXVI. Beograd: Republički zavod za statistiku). Stoga deluje važnije nagla-

će je odrediti pravac kretanja društva jer, primera radi, isključivo fokusiranje na rast BDP-a može dovesti do fokusiranja na ekonomiju koja, sa jedne strane, dovodi do rasta nivoa bogatstva, ali po cenu srozavanja radnih prava, drastičnog pogoršanja uslova života za većinski deo populacije i uništavanja životne sredine uz koncentraciju bogatstva u rukama vlasnika kapitala i uskog kruga privilegovanih. Napredak, ali isključivo za bogate. Obrazloženje da će generalno uvećanje bogatstva dovesti do efekta prelivanja (tzv. *trickle down* efekat) već odavno je razvejano u iluziji da će otvaranje tržišta slobodnoj konkurenciji i neoliberalna transformacija doneti bolji život celokupnom stanovništvu – bogatstvo je uvećano, ali i koncentrisano u rukama malog broja ljudi¹¹ uz specifičnu geografsku distribuciju u kojoj tradicionalne zemlje centra i dalje opstaju kao prostori u koje se slivaju tokovi kapitala.

No kako i očekivati drugačiju artikulaciju od lokalnih političara, do tehnokratsku, kada se i oni sami, u krajnjoj liniji, ispostavljaju kao puki izvršioci politike međunarodnih institucija, poput Međunarodnog monetarnog fonda, koje nameću ekonomske mere potpuno nesenзитivne na kvalitet života i potrebe stanovništva već usmerene na isključivo obezbeđivanje uslova za reprodukciju kapitala?

Pored ove, uslovno rečeno, institucionalne, potrebno je naglasiti i klasnu ravan u užem smislu. Naime, konstantna potera za obezbeđivanjem bazične materijalne reprodukcije onemogućava pripadnike nižih klasa da se aktivno i kontinuirano uključe u političku sferu

sak staviti na pitanje nejednakosti (više u: Krašovec, Primož. 2013. *Poverty and inequality in Slovenia, 2005-2011: from transition „success story” to long term recession*. u: *Poverty and wealth*. Brussels: Rosa Luxemburg Stiftung).

[11] Vidi na primer u: Roberts, Majkl. *Globalne nejednakosti u bogatstvu*. Centar za politike emancipacije, 13. oktobar 2013. (Dostupno na: <http://pe.org.rs/osvrti/majkl-roberts-globalne-nejednakosti-u-bogatstvu/>).

te se njihova politizacija svodi na *ad hoc* reaktivne akcije, čime je otežana i artikulacija zajedničkih klasnih interesa. Aktuelni sistem je strukturiran na način koji nam onemogućava uključivanje u političko polje, ne samo zbog toga što nam naš materijalni položaj to ne dozvoljava, već zbog toga što je u pitanju sistem koji se, na kraju krajeva, ni ne zasniva na interesima nižih klasa, već služi održavanju postojećih klasnih odnosa. Konstituisanje društva na principima kapitalističke regulacije, onemogućava širu kontrolu nad procesom socijalne reprodukcije. Naše društvo je poslednjih decenija reprodukovano na rigidnim osnovama koje omogućavaju monopolizaciju donošenja odluka u rukama jednog specifičnog privilegovanog sloja, dok je istovremeno temeljno uništavana sva infrastruktura izgrađena tokom socijalizma, koja je omogućavala kakvu-takvu demokratizaciju političkog, makar i na nižim institucionalnim nivoima.¹² Deluje da pitanje zašto nema učešća i zainteresovanosti nije validno. U stvari, probija se ono drugo, nikad zastarelo: *šta da se radi?*

Naravno, ovo pitanje je adresirano još jako davno i do danas je u pokušaju davanja odgovora na njega dovelo do ispisivanja velikog broja stranica, ali ono ostaje aktuelno i biće aktuelno sve dok se ne dese radikalne društvene promene u pravcu izgradnje socijalističkog uređenja – pitanje *šta da se radi* i tada će biti relevantno, no njega ćemo misliti u posve drugačijem kontekstu pa će i teme na koje ćemo tražiti odgovore biti posve drugačije.

Do tada je ključno promišljati kako proširivati polje borbe. Pored analize trenutne situacije u kojoj se politika artikulise, svakako je važno osvrtni se i na neke od praksi koje su se odvijale u prošlosti.

[12] Primera radi institucije mesnih zajednica ili radničkih saveta, iako u rudimentarnoj fazi, omogućavale su određenu vrstu decentralizacije odlučivanja, iako u praksi ove institucije nisu uvek i svuda funkcionisale sa istim kvalitativnim obeležjima i u istom obimu. Ipak, umesto da se one unapređuju i menjaju, u naletu antisocijalističke histerije došlo je do njihovog potpunog brisanja.

Dosadašnja iskustva nam mogu pomoći u artikulaciji budućih borbi i važno ih je istražiti, pogotovo kada je u pitanju prostor nekadašnjih socijalističkih zemalja u kojima je prisutan jak diskontinuitet levice, kako politički tako i organizacioni. No, za adekvatno istraživanje uvek je neophodna i adekvatna istorizacija i kontekstualizacija bez čega je nemoguće izvući ikakve politički potentne zaključke.

Kada se govori o demokratiji postoje brojni primeri borbe za proširivanje obuhvata odlučivanja koji nam mogu biti relevantni i danas i na osnovu kojih možemo promišljati sadašnju i buduću političku praksu. Jedan od takvih primera je koncept *participativnog budžeta*, a koji i danas opstaje kao politička mera koja se implementira na različitim institucionalnim nivoima u različitim delovima sveta. Šta možemo naučiti iz ovog iskustva?¹³

Zajedničko odlučivanje o zajedničkim sredstvima

Participativno budžetiranje je mera koja omogućava širim društvenim slojevima da direktno odlučuju o javnim sredstvima. Jedna od definicija participativnog budžeta koja iskače među prvim pri pretraživanju interneta je ona koja kaže da je u u pitanju mera koja omogućava „drugačiji način upravljanja javnim novcem“, „demokratski proces u kojem članovi zajednice direktno odlučuju kako

[13] Na ovom mestu može se postaviti pitanje motiva da se u fokus stavi upravo ova mera koja nije inherentno revolucionarna tj. socijalistička, odnosno, zašto se za istraživanje pitanja demokratije naglasak ne stavi na neposredna iskustva jugoslovenskog socijalizma. Naravno, ovo pitanje je krajnje legitimno i istraživanje demokratije i demokratskih institucija u okvirima socijalističkog društva koje je postojalo na prostoru nekadašnje SFRJ predstavlja poduhvat koji se mora detaljno obaviti. Ipak, takvo istraživanje nadilazi obim i pretenziju ovog teksta, a participativni budžet se čini adekvatnom podlogom za istraživanje radikalno leve strategije u kontekstu kapitalističkog društva kakvo je naše danas, a pogotovo s obzirom na aktualizaciju ove teme koja se u proteklih nekoliko godina odvija kroz sektor civilnog društva.

će se trošiti jedan deo budžetskih sredstava“, odnosno, način da se „poreskim obveznicima da prilika da u saradnji sa vlastima donose odluke“. ¹⁴ Ključne reči koje ovde možemo izdvojiti su: drugačiji način upravljanja, demokratski proces, direktno odlučivanje članova zajednice. No šta to konkretno znači u praksi?

Jedan od prvih primera implementacije mere participativnog budžeta jeste onaj koji se razvija u Porto Alegreu u Brazilu, odakle se potom širio i širi se već gotovo tri decenije.

Porto Alegre je grad od oko 1,4 miliona stanovnika. Iako pripada relativno industrijalizovanoj i bogatoj regiji Brazila, u pitanju je socijalno i ekonomski izdiferencirana sredina u kojoj gotovo trećina stanovništva živi u slamovima na obodu grada (Baiocchi, 2003: 48). No, to ne treba da čudi, Brazil je društvo koje je kroz istoriju reprodukovano na autoritarnim osnovama i za koje je karakteristična izrazita politička i socijalna marginalizacija nižih klasa i svojevrsna privatizacija javnih institucija od strane elita. Nakon perioda vojne diktature koji je trajao više od dve decenije i koji je okončan 1985. godine, usledio je period demokratizacije obeležen debatama tokom kojih su se kao centralna postavila pitanja građanske participacije, decentralizacije i jačanja lokalnih uprava. Vrhunac ovog procesa bilo je izglasavanje novog ustava 1988. godine. Iako se može reći da je i u narednom periodu postojao nesklad između proklamovanog i realnosti, novonastali kontekst otvorio je politički prostor za eksperimentisanje sa novim modelima demokratije na gradskom i opštinskom nivou.

Na talasu novih političkih i kulturnih praksi koje su svoje uporište imale u širokim društvenim pokretima koji su se izgrađivali kroz otpor dugogodišnjoj diktaturi i insistirali na principima jednako-

[14] Vidi više na: <http://www.participatorybudgeting.org/about-participatory-budgeting/what-is-pb/>

sti i demokratije, 1988. godine na vlast u Porto Alegreu došla je koalicija levih partija predvođena Radničkom partijom (*Partido dos Trabalhadores*) što je vrlo brzo omogućilo strukturnu potporu početku procesa uvođenja participativnog budžeta u političku praksu lokalne zajednice. Cilj je bio omogućiti decentralizaciju procesa donošenja odluka, otvoriti kanale sistema za uticaj širih društvenih slojeva putem direktnog odlučivanja o potrebama zajednice i pokušati da se prevaziđe klijentelistički odnos koji je do tada prožimao strukture lokalnih vlasti.¹⁵

U procesu razvoja institucije participativnog budžeta moguće je razaznati tri faze (Fedozzi i Lima, 2014: 156). Prva je faza samog konstituisanja i učvršćivanja ove institucije. Između 1989. i 1992. godine participativni budžet je implementiran na 10 lokacija u Brazilu. U svim ovim gradovima na vlasti je bila Radnička partija koja je od 1988. godine samo u Porto Alegreu pobedila na četiri izborna procesa za redom, čineći lokalnu vlast celih šesnaest godina u kontinuitetu. Time je bila omogućena relativno stabilna politička podrška demokratizaciji upravljanja javnim finansijama lokalne zajednice. Ali pored ove formalne stavke, važan faktor u ovom procesu igralo je postojanje organskog društvenog pokreta koji je spolja i odozdo vršio pritisak na zvanične administrativne aparate i time obezbeđivao određenu vrstu postojanosti novoustanovljenih institucija i političkih praksi.

[15] Javni budžet u Brazilu obuhvata tri nivoa – federalni, državni i gradski. Gradovi imaju relativnu autonomiju koja im omogućava da odlučuju o rashodima i prihodima koji su prikupljeni kroz različite poreze na lokalnu ili su u pitanju transferi sa viših institucionalnih instanci. Rashodi se klasifikuju u nekoliko kategorija – ljudstvo, javne usluge, investicije u radove i opremu – od kojih najveća autonomija upravljanja postoji u poslednjoj stavki (de Sousa Santos, 1998: 467). Samim tim ta kategorija je plodno tlo za malverzacije lokalnih vlasti. Istovremeno, to je stavka koju je i najlakše staviti pod demokratsku kontrolu zajednice, za šta je naravno neophodna politička snaga i volja.

Drugu fazu predstavlja širenje participativnog budžeta diljem Brazila, što se, između ostalog, dešavalo na temelju njegove inicijalne popularnosti, ali i delotvornosti i društvene efikasnosti.¹⁶ Između 1993. i 1996. godine zabeleženo je novih 20 lokacija na kojima je primenjen princip participativnog budžetiranja, a do 2000. godine još 110. Dakle, za svega jedanaest godina broj primera u kojima je implementirana ova institucija popeo se na 140, a podaci govore da je do 2012. godine on porastao i na celih 355 (Fedozzi i Lima, 2014: 157). Iako možemo zaključiti da je ova vrsta odlučivanja o trošenju budžetskih sredstava doživela u početku neslućenu ekspanziju, mora se naglasiti da njena uspešnost i obim uključivanja širih društvenih slojeva u proces odlučivanja variraju od grada do grada kao i od oblasti do oblasti, što je često u direktnoj vezi sa odnosom političkih snaga na samom terenu.

Treća je faza globalnog širenja koncepta participativnog budžetiranja, isprva po Južnoj i Centralnoj Americi, a potom i po drugim kontinentima. Različite međunarodne *mejnstrim* institucije, poput Svetske banke, počele su da promovišu participaciju kao jedan od načina „kontrole javnih finansija“.

I pored intenzivnog širenja, daleko smo od toga da se može reći da je ova institucija postala opšte prihvaćena, pa čak i da joj je opstanak osiguran u onim sredinama u kojim je do sada sprovedena. Takođe, važno je naglasiti da participativni budžet kao takav nema precizno razrađenu šemu koja se uvek i svuda striktno primenjuje. Zapravo, njegova implementacija u velikoj meri zavisi od političkog i ekonomskog konteksta svakog zasebnog socijalnog okvira (opština,

[16] Uspeh i popularnost koju je participativni budžet doživio, prvo u velikim gradovima poput Porto Alegrea, Belo Horizontea ili Vitorije, omogućio je da mu bude pridodata i simbolička vrednost u toj meri da je participacija postala sastavni deo političkog diskursa tokom lokalnih izbora koji su počele prihvatati sve partije (Fedozzi i Lima, 2014: 157).

grad, region, država...). U tom smislu, kao presudan se ispostavlja *princip* uključivanja najvećeg broja ljudi u proces direktnog donošenja odluka, dok se konkretna izvedba prilagođava specifičnostima konkretnog terena. Stoga, jedan od najvažnijih faktora jeste snaga lokalnih kolektivnih političkih aktera – partija, ali i pre svega društvenih pokreta¹⁷ – i njihovi kapaciteti da se izbore za (kontinuiranu) demokratizaciju postojećih javnih institucija.

Ipak, određena struktura može se skicirati.

Zarad kvalitetnijeg i demokratskijeg sprovođenja projekta participativnog budžeta neophodno je isprva podeliti administrativne instance u kojima se on implementira na manje celine, poput op-

- [17]** Treba imati na umu da **društveni pokreti** mogu biti široko definisani, da nisu politički jednoznačni, a njihovo organizovanje, uprkos opštem nazivu „društveni“, često je krajnje partikularističko. Dodatno, društveni pokreti su vrlo heterogeni. „Većina aktivističkih mreža danas se sastoji od neke kombinacije sljedećih društvenih grupacija:
- radikalno autonomnih, anarhističkih i alternativnih skupina te različitih ljevičarskih organizacija,
 - urbanih entiteta iz srednje klase koji nastoje obraniti kvalitetu života na kakvu su navikli,
 - raznorodnih skupina kojima je zajednička ugrožena egzistencija, pripadale one neformalnom sektoru, kreativnim privrednim granama ili studentima,
 - često i lokalnih skupina za zaštitu okoliša koje se bore protiv problema vezanih uz energiju, klimu ili razvojne politike,
 - marginaliziranih, isključenih, potlačenih i obojenih, koji nisu izrazito prisutni u koalicijama kakve su se oblikovale u sjevernoeuropskim gradovima, ali su itekako prisutni u Južnoj Europi i Sjevernoj Americi“ (Mayer, 2014: 17).

Iako su sve ove grupe pod udarom istih procesa koji se odvijaju pod naletom neoliberalne transformacije, njihove strukturne pozicije, interesi i iskustva nisu uvek podudarni. Time je usporena, a često i onemogućena, homogenizacija, politizacija i profilizacija pokreta, te otvoren prostor za njihovu asimilaciju u dominantne okvire u kojima se fokus stavlja, ne na strukturne uzroke problema, već na njihove pojavne oblike poput pitanja korupcije.

ština ili mesnih zajednica. Potom se radi indeksiranje ovih celina, kako bi se utvrdio kvalitet života u njima i generalno infrastrukturu koju poseduju. Ova vrsta indeksiranja u drugom koraku služi kao matrica za preraspodelu resursa, usmeravajući više budžetskog novca u siromašnije i manje razvijene sredine. Na taj način vrši se progresivna preraspodela javnih finansija.

Uključivanje stanovništva u proces odlučivanja dešava se kroz organizovanje sastanaka na nivou komšiluka ili mesne zajednice na kojima se razgovara o problemima i potrebama stanovnika i stanovnica. Ovaj proces često traje i po nekoliko meseci i tokom njega se diskutuje i dogovara šta je ono što je potrebno uraditi i izgraditi kako bi se poboljšao kvalitet života. Potom se biraju delegati koji će dalje formirati telo na nivou celokupne administrativne celine. Delegati moraju biti direktno odgovorni zajednici koja ih je izabrala i prenositi odluke sa nižeg nivoa ka višim. Kako bi odgovorili na konstantni rast interesovanja za sastanake, ali i motivisali stanovništvo da uzme još aktivnije učešće u procesu odlučivanja, u Porto Alegreu je kriterijum za broj delegata koji određena opština može imati tokom godina evoluirao. Isprva je na svakih pet stanovnika koji posećuju opštinske sastanke bilo dozvoljeno izabrati jednog delegata. No kako je broj učesnica i učesnika sastanaka rastao, proporcija se menjala – jedan delegat je biran na deset stanovnika, a potom na dvadeset (de Sousa Santos, 1998: 471).¹⁸ Kasniji

[18] „Uprkos stalnim izazovima, ukupni rezultati su bili iznenađujuće pozitivni. Učešće u odlučivanju je tokom vremena raslo i kulminiralo je u 2002. godini kada je 17.200 osoba učestvovalo u glavnim okružnim sastancima, a još mnogo njih na nivou susedstva. Socijalne karakteristike učesnika i učesnica su još upečatljivije: ljudi sa nižim prihodima imaju tendenciju da budu više uključeni od drugih, žene su postale većina na sastancima, a i mladi ljudi su veoma aktivni. Participativni budžet daje reč onima koji su prethodno bili autsajderi u političkom sistemu. To je dovelo do jačanja civilnog društva i, pre svega, radničke klase. Klijentelističke strukture su u velikoj meri nadjačane, a odnosi između političkog sistema i civilnog društva

kriterijumi su bili još kompleksniji.¹⁹

Važan faktor u realizaciji programa participativnog budžeta predstavlja količina raspoloživog novca svake zajednice – one bolje stojeće imaju mogućnost da izdvoje više sredstava o kojima će lokalno stanovništvo direktno odlučivati u šta da se ulaže.²⁰ Ipak, i siromašnije zajednice imaju mogućnost da uvedu ovu meru. U tom slučaju proces se pomera sa pitanja preraspodele postojećih sredstava na pitanje kako obezbediti sredstva za sprovođenje neophodnih projekata. Participacija se tako, primera radi, može proširiti na temu poreza koje ubira lokalna administracija, a stanovništvo se može direktnije uključiti u odlučivanje šta su strateški prioriteti na koje se treba fokusirati kako bi se u srednjem roku poboljšali uslovi života. Naravno, porezi i generalno načini na koje se puni javni budžet određeni su opštim zakonskim odredbama i u tom smislu lokalna administracija može biti ograničena višim političkim instancama. Ipak, srazmerno garantovanoj lokalnoj autonomiji, opštine ili gradovi imaju mogućnost da regulišu određene vrste poreza, a uključivanje stanovništva u proces kreiranja poreske politike otvara i pitanje ko doprinosi, na koji način i sa koliko sredstava lokalnim budžetima. Koliki će opseg participativni budžet imati kada su u pitanju javni radovi i projekti za koje

su znatno poboljšani. Pored toga, participativni budžet je doveo do preusmeravanja javnih investicija prema siromašnijim oblastima, ili barem onih ulaganja o kojima se odlučuje u okviru participativnog procesa. Do toga je došlo usled značajne angažovanosti radničke klase u samom procesu (Sintomer *et al.*, 2014: 33).

[19] Kriterijumi usvojeni 1997. godine „uključili su različite koeficijente koji su u obzir uzimali posećenost sastanaka: do 100 prisutnih – jedan delegat biran je na deset ljudi, od 101 do 250 – jedan delegat biran je na 20, od 851 do 1000 – jedan na sedamdeset, a na više od 1000 – jedan na osamdeset (de Sousa Santos, 1998: 471).

[20] Primera radi, finansijski stabilnije opštine u Brazilu izdvajaju između 12% i 15% budžeta za javne radove izglasane putem participativnog budžetiranja (Wampler, 2000: 7).

se lokalno stanovništvo odlučuje, jednako je važno kao i pitanje odakle će se novac za realizaciju istih pribaviti.

Socijalizam?

Radi se, dakle, o širini zahvata demokratskog odlučivanja koje je u direktnoj vezi sa odnosom političkih snaga. Tako je institucija participativnog budžeta zapravo, u krajnjoj instanci, prazna forma koja zavisi od konteksta u kojem se implementira i koju mogu eksploatisati različiti politički akteri.

Ona, dakle, nije inherentno socijalistička, ali može imati transformativni potencijal.

U političkom smislu, radi se o uključivanju širih društvenih slojeva u proces donošenja odluka. Reprezentativna demokratija kakvu danas imamo depolitizuje ljude, a političku sferu čini zatvorenom i izolovanom sredinom u kojoj cirkuliše uzak krug privilegovanih. Pred izbore uvek se iznose različita obećanja koja generalno nemaju mnogo veze sa politikama koje se sprovode nakon izbornog procesa. Otvaranjem ovog polja otvara se i prostor za stanovnice i stanovnike da direktno pokreću teme i odlučuju o konkretnim pitanjima koja utiču na njihov svakodnevni život. Ovaj proces ima i socijalno-psihološke posledice. On pruža ljudima priliku da se aktiviraju, da diskutuju i *zajedno* donose odluke koje su važne za njih, što dovodi i do specifične socijalizacije uključenih ljudi. Time se strukturno stvaraju uslovi za prevazilaženje otuđenja koje reprodukuje kapitalističko društvo kroz konstantno nametanje tržišta i konkurencije kao glavnih regulatornih principa. Nasuprot tome, participativni budžet stvara podlogu za saradnju i izgradnju solidarnosti unutar zajednice. U pogledu ekonomije, participativno budžetiranje omogućava transparentnije trošenje javnih sredstava i njihovo usmeravanje u pravcu koji određuje stanovništvo.

Ipak, sam po sebi koncept participativnog budžeta ne adresira pitanje ekonomske nejednakosti u društvu. Dodatno, on ostaje na nivou *preraspodele* budžetskog novca i ne dotiče se direktnije pitanja proizvodnje bogatstva. A to je centralno mesto socijalističke politike. U tom smislu participativni budžet i demokratizacija koju on sa sobom nosi ne nude radikalne promene u odnosu na institucije reprezentativne demokratije – pitanje demokratije u polju ekonomije ostaje samo zagrebano i ostaće tako sve dok „u ekonomskoj sferi vlada zakon privatnog vlasništva i radne snage kao robe“ (Prug, 2012: 208). Možemo zaključiti da je potrebno raditi ne samo na opsegu, odnosno količini demokratije, već i na proširivanju njenog kvaliteta, a tu se pitanje odlučivanja šta će se proizvoditi i pod kojim uslovima ispostavlja ključnim.

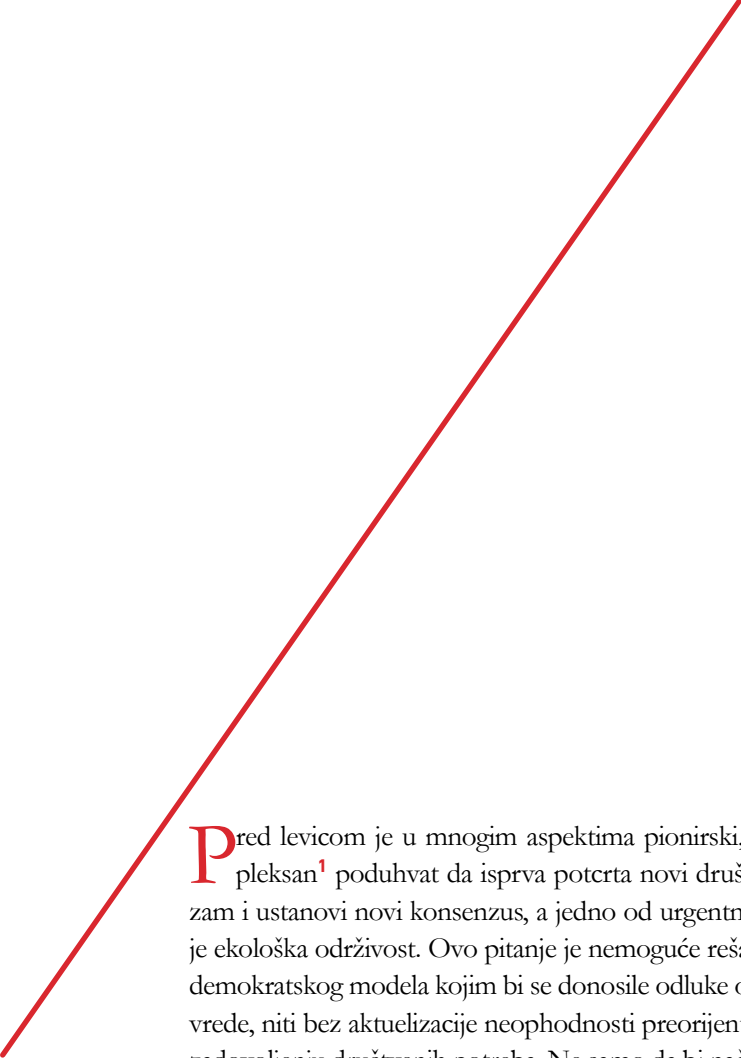
Participativni budžet ne donosi socijalizam, ali ima određeni mobilizacijski potencijal i može doprineti njegovoj izgradnji. U kojoj meri će potencijal biti iskorišćen direktno zavisi od postojanja, razvoja i kapaciteta kolektivnog političkog aktera sa socijalističkom agendom, na šta nam ukazuje i primer Porto Alegrea i Radničke partije koja je zakotrljala ceo proces. Danas kada je dominantni sistem u krizi i kada na sve načine, nekada i najbrutalnije i najautoritarnije, pokušava da obezbedi akumulaciju kapitala, sve je očiglednije da demokratija nije u direktnom odnosu sa kapitalizmom. Pitanje izgradnje entiteta koji može dovesti do radikalne promene društva u pravcu izgradnje socijalizma ispostavlja se kao urgentno. No, odgovor na to pitanje nikako ne može biti puki voluntarizam – jer na kompleksna pitanja nema lakih i samorazumljivih odgovora – već kontinuirani rad na izgradnji organizacione infrastrukture uz temeljnu analizu dosadašnjih iskustava borbe.

LITERATURA:

- Baiocchi, Gianpaolo. 2003. *Participation, Activism, and Politics: The Porto Alegre Experiment*. u: *Deepening Democracy. Institutional Innovations in Empowered Participatory Governance*. London: Verso
- De Sousa Santos, Boaventura. 1998. *Participatory Budgeting in Porto Alegre: Toward a Redistributive Democracy*. u: *Politics & Society*, vol. 26, 4. New York: SAGE
- Fedozzi, Luciano Joel i Lima, Kátia Cacilda Pereira. 2014. *Participatory Budgets in Brazil*. u: *Hope for Democracy – 25 Years of Participatory Budgeting Worldwide*. São Brás de Alportel: In Loco Association
- Krašovec, Primož. 2013. *Poverty and inequality in Slovenia, 2005-2011: from transition „success story“ to long term recession*. u: *Poverty and wealth*. Brussels: Rosa Luxemburg Stiftung
- Mayer, Margit. 2014. *Proturječja urbanog aktivizma u kontekstu neoliberalizacije*. u: *Intervencije #1*. Zagreb: Pravo na grad
- Prug, Toni. 2012. *Makro perspektiva direktne demokracije: ekonomski aspekti, država i razvoj*. u: *Up&Underground*, br. 21/22. Zagreb: Bijeli val
- Roberts, Majkl. *Globalne nejednakosti u bogatstvu*. Centar za politike emancipacije, 13. oktobar 2013. (Dostupno na: <http://pe.org.rs/osvrti/majkl-roberts-globalne-nejednakosti-u-bogatstvu/>)
- Simović, Vladimir. *Beograd: čiji je javni gradski prevoz?* Bilten, 24. jun 2014. (Dostupno na: <http://www.bilten.org/?p=1432>)
- Sintomer, Yves *et al.* 2014. *Transnational Models of Citizen Participation: The Case of Participatory Budgeting*. u: *Hope for Democracy – 25 Years of Participatory Budgeting Worldwide*. São Brás de Alportel: In Loco Association
- Učešće građana u demokratskim procesima u Srbiji 2015. godine*. Beograd: Centra za istraživanje, transparentnost i odgovornost. 2015. (Dostupno na: http://www.cрта.rs/uploads/documents/2015-09-15%2013:50:51_a_47_L_rs_doc.pdf)
- Vilenica, Ana. *Beograd na vodi: Život kao privilegija*. Mašina, 21. jul 2014. (Dostupno na: www.masina.rs/?p=255)
- Wampler, Brian. 2000. *A Guide to Participatory Budgeting*. (Dostupno na: https://www.commdev.org/files/1613_file_GPB.pdf)
- <https://nedavimobeograd.wordpress.com/>
- <http://www.participatorybudgeting.org/>

**D R U Š T V E N O
P R I R O D N O
D O B R O**

Iva Marković

Pred levicom je u mnogim aspektima pionirski, rizičan i kompleksan^[1] poduhvat da isprva potcrta novi društveni antagonizam i ustanovi novi konsenzus, a jedno od urgentnih mesta borbe je ekološka održivost. Ovo pitanje je nemoguće rešavati bez novog demokratskog modela kojim bi se donosile odluke o planiranju privrede, niti bez aktuelizacije neophodnosti preorijentacije na ideju o zadovoljenju društvenih potreba. Ne samo da bi način zadovoljenja tih potreba morao funkcionisati u okviru ekološke održivosti jer naučna računica to nameće, već je to upravo i interes ponajviše onih slojeva društva koji su u kapitalizmu politički nereprezentovani i

[1] Kompleksan nasuprot komplikovanog prema *teoriji sistema*. Vidi više u: Wolfram, Stephen. 1985. *Complex Systems Theory*. (Dostupno na: <http://www.stephenwolfram.com/publications/academic/complex-systems-theory.pdf>)

najviše trpe posledice ugrožavanja životne sredine postojećim načinom proizvodnje.

Međutim, potrebe čovečanstva u odnosu na prirodne resurse u kapitalizmu se svode prvenstveno na sirovine u smislu u kojem se one koriste u okviru procesa proizvodnje, i sekundarno, na minimalne uslove koji su neophodni kako bi se radna snaga reprodukovala. Reprodukcijska priroda i zaštita njenih podsistema u stanju ravnoteže i blagostanja ne ulazi u računicu kapitaliste. Nasuprot reformističkim metodama „zelenog“ kapitalizma i neoliberalnoj individualizaciji odgovornosti,² ekosocijalizam vidi kapitalizam kao nepopravljivo ekspanzionistički sistem odgovoran za nastajanje korenitog *metaboličkog procepa*³ ljudskog društva i ostalog prirodnog sveta. Ekosocijalizam insistira na materijalističkoj analizi ekološke krize, a takva analiza nas upućuje na nužnost radikalnog društvenog restrukturiranja koje bi raskinulo praksu otuđenja čoveka i radnika tj. radnice od same sebe kao sastavnog dela prirode i dela društva, svoga rada i njegovih produkata.

Kakav je odnos društva spram ili unutar prirode? Šta treba menjati u vrednovanju prirodnih resursa? Šta bi bilo zajedničko ili opšte dobro? Šta je društveni standard i kako odlučujemo o potrebama društva?

[2] Zeleni kapitalizam odlikuje ideja da je dovoljno preći na nove efikasnije tehnologije dok promoviše biznis modele po starom kapitalističkom sistemu. Dok eksploatiše potražnju na tržištu za „eko, obnovljivim, održivim, organskim, ReduceReuseRecycle“ itd. robom i uslugama, zanemaruje klasne razlike i bespogovorno prihvata doktrinu rasta. Vidi više u: Smith, Neil. 2007. *Nature as accumulation strategy*. u: *Socialist Register*, vol. 43. London: The Merlin Press. Neoliberalna ideja individualne odgovornosti fokusira se na potrošača koji bi trebalo da svojim „slobodnim“ odlukama o tome koje će usluge i robu kupovati, i u kojoj količini konzumirati, utiče na ekološke probleme šire zajednice.

[3] Vidi više u: Foster, John Bellamy. 1999. *Marx's Theory of Metabolic Rift: Classical Foundations for Environmental Sociology*. u: *The American Journal of Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Može se reći da odgovore na sva ova pitanja definiše nosioc društvene moći u konkretnom istorijskom trenutku što znači da je i prostor za inovacije, diskusiju i borbu otvoren. Kako bismo bili u stanju da delujemo potrebno nam je da prethodno imamo ideju kakvo društvo želimo. Stoga, pre odgovora na pitanje šta da se radi u praksi, ovaj tekst ima za predmet teoriju prirode. Dalje, nuđenjem konkretnije politike bez jasnog političkog subjekta i odgovarajućeg društvenog konteksta možemo se zaglaviti u spekulacijama i intuitivnom odabiru prioriteta i metoda. Tekst pred vama je skromni doprinos promišljanju odnosa leveice prema prirodnim resursima u kontekstu održivijeg razvoja ljudskog društva koje neće biti fokusirano na profit nego na potrebe ljudi.

1. DOBRODOŠLI U ANTROPOCEN

Pitanja artikulacije i mobilizacije u doba globalne ekološke krize

Prema onome što naučna globalna zajednica tvrdi poslednjih par decenija, naša civilizacija biće neuspešna ili barem neizvesno uspešna u prilagođavanju klimatskim, i posledično ekološkim i društvenim promenama koje su na samo jednu generaciju, to jest dva celizijusova stepena od nas.⁴ Čitave vrste organizama nestaju sa planete

[4] Ova granica poznata je naučnoj zajednici još od ranih 1990-ih godina. EU ju je usvojila u svojim strategijama 2004, dok je na usvajanje u Okvirnoj konvenciji Ujedinjenih nacija o klimatskim promenama stigla tek 2009. godine. Vidi više na: http://unfccc.int/meetings/copenhagen_dec_2009/meeting/6295.php. Naime, pri porastu prosečne globalne temperature preko 2°C čovečanstvo nije u mogućnosti da predvidi stanje na planeti niti da se na njega pravovremeno adaptira. Međutim, najnoviji dokazi ukazuju da je situacija još alarmantnija i da su pojave predviđene do 2°C sada verovatne i za 1°C. Prognoze rasta samo za ovaj vek kreću se od 0,3-1,7°C u najoptimističnijem scenariju, do 2,6-4,8°C za najgori scenario koji podrazumeva nepromenjeni (privredni) model ljudskog „razvoja“. Vidi više na: http://www.climatechange2013.org/images/report/WG1AR5_TS_FINAL.pdf.

brzinom koja daje za pravo naučnicima da trenutnu pojavu nazovu *šesto masovno izumiranje vrsta*.⁵ Ovaj talas urušavanja biodiverziteta za uzročnika ima jedan organizam – čoveka.⁶ Okeani, u kojima se odvija produkcija polovine kiseonika koji dišemo i delimo sa ostatkom heterotrofnih organizama⁷ promenili su svoju hemijsku reaktivnost, a usput se i podižu gutajući priobalna i ostrvska staništa (između ostalog i čovekova). Ukoliko se nešto drastično ne promeni, u vrlo skoroj budućnosti, svet kakav znamo više neće postojati. Daleko od toga da se život neće nastaviti, čak je malo verovatno i da će čovek kao vrsta potpuno izumreti. Ono što je ipak zabrinjavajuće jeste da „naš“ svet i blagostanje po merilima koje je ljudska civilizacija oblikovala, i za koje jedino znamo, više neće biti moguće. Fizičko-biološka (materijalna) baza koja je uslovila i održavala taj svet i datu civilizaciju toliko se brzo i drastično menja da ga čovečanstvo uz svu svest i kreativnost ne može ispratiti i podražavati. Važno je razumeti da se ne radi o prostom porastu temperature, zagađenju zemljišta, iscrpljivanju podzemnih

- [5] Vidi više o razmerama izumiranja vrsta na: http://www.biologicaldiversity.org/programs/biodiversity/elements_of_biodiversity/extinct-on_crisis/.
- [6] Masovno izumiranje izazvano živim organizmom se prvi i poslednji put dogodilo pre 250 miliona godina i izazvali su ga mikroorganizmi *Methanosarcina* emitujući ogromne količine metana što je u kombinaciji sa aktivnim vulkanima dovelo do drastičnih klimatskih promena te je oko 90% vrsta zbrisano sa planete. Vidi više na: https://en.wikipedia.org/wiki/Permian%E2%80%93Triassic_extinction_event#Methanosarcina.
- [7] Uprošćeno, heterotrofni organizmi, koji čine 95% živih vrsta, trebaju organske materije i kiseonik. To dobijaju od autotrofnih organizama (5% uglavnom biljke i neke bakterije). Autotrofna bića svoj metabolizam zasnivaju na neorganskim komponentama i ugljen-dioksidu koje, uz pomoć energije sunčevog zračenja i u prisustvu vode, prevode u organsku materiju i kiseonik (fotosinteza). Dakle, energija sunca je u korenu lanca ishrane na planeti, a biljkama „možemo zahvaliti“ za produkciju organske materije i skladištenje ugljen-dioksida iz atmosfere.

voda ili izumiranju vrsta kao izolovanim ekscesima koje bi trebalo reparirati – nestabilnost koja je već itekako osetna dolazi iz kompleksnog kosmosa kruženja materije i energije u prirodi i njenim razmerama ljudska civilizacija do sada nije svedočila. Nema nedoumica da je pred nama izazov koji zahteva hitnu mobilizaciju, no pitanje koje je i dalje otvoreno je – *oko čega se tačno mobilisati?*

Kada se pojavio, pojam antropocen⁸ poslužio je da se istakne uloga čovečanstva u fizičko-hemijskim promenama na Zemlji i raskine sa skepsom da su promene koje beleže naučna merenja širom planete produkt sila van *našeg* domašaja te da je čovekov uticaj tu zanemarljiv, a sa tim i njegova odgovornost. Antropocen bi bilo doba različito od holocena po tome što čovek, *naše* društvo i kultura imaju uticaj na planetu jednak geo-fizičkim i kosmičkim silama koje su kreirale ranije periode. Upravo ovde dolazimo do ključnog pitanja – čiji je taj *naš* domašaj i šta čini pomenuto *naše* društvo? Tako npr. Mladen Domazet dobro primećuje problem

[8] Termin „Antropocen“ su prvi put upotreбили Eugen Stoermer (Eugene Stoermer) i Paul Krutzen (Paul Crutzen) 2000. godine u radu pod istim naslovom u 41. broju časopisa Global Change Newsletter. Vidi više u: Crutzen, Paul; Stoermer, Eugen. 2000. *The „Anthropocene“*. u: *Global Change Newsletter*, no. 41. Stockholm: The International Geosphere–Biosphere Programme. (Dostupno na: <http://www.igbp.net/download/18.316f18321323470177580001401/1376383088452/NL41.pdf>). Iako se često upotrebljava u časopisima i naučnoj literaturi on nije zvanično usvojen kao nova geološka epoha. Neki autori upotrebljavaju i pojam *kapitalocen* kako bi potcrtali ne samog čoveka nego „kapitalizam kao ekologiju sveta, koja ujedinjuje akumulaciju kapitala, težnju ka moći i ko-produkciju prirode u dijalektičkom jedinstvu“. Vidi više u: Moore, Jason, W. 2014. *The Capitalocene - Part I: On the Nature & Origins of Our Ecological Crisis*. New York State: Fernand Braudel Center and Department of Sociology, Binghamton University. (Dostupno na: http://www.jasonwmoore.com/uploads/The_Capitalocene_Part_I_June_2014.pdf).

identifikacije mobilizacijskog subjekta koji je povezan sa *nejednakiim razvojem*⁹ i aktuelnim društvenim ustrojstvom:

„(...) u usporedbi sa zasebnim djelovanjem pojedinačnih pokretača sloma, kombinacija osiromašenja resursa i neumjerene nejednakosti radikalno ubrzava potpuni slom civilizacije. Nadalje, čini se da socio-tehnološka struktura, u kojoj je osiromašivanje resursa posredovano kroz siromašne, no kojima upravljaju i od kojega korist imaju izuzetno bogati, djeluje kao veo koji onima koji su najbolje pozicionirani da nešto poduzmu zakriva pogled na upozorenja o ubrzanom slomu. Kroz škodljiv spoj neumjerenog osiromašivanja resursa i neumjerene nejednakosti, kao vrsta gubimo naš refleksivni potencijal (...) Globalno „Mi“ koje efektivno, ako ne i politički, tvori civilizaciju, u cjelini mijenja materijalne uvjete na planeti snagom geofizičke sile, iako je njegova unutarnja struktura obilježena golemim nejednakostima u fizičkom utjecaju i političkoj moći“ (Domazet, 2014: 6).

Ekonomska kolonizacija koja se istorijski može pratiti veoma dugo jeste ekološko-metabolički proces autorsovanja problema zemalja kapitalističkog centra. Čak i u neoliberalnom diskursu današnjih globalnih strategija za rešavanje krize postoji osvrt na istorijsku nepravdu između zemalja u kapitalističkom centru i ostalih „u razvoju“, pa se tako viši ekološki standardi zahtevaju od ovih prvih. Međutim, štimovanje standarda predstavljeno je kao milosrđe i dobra volja bogatih prema zemljama manje ekonomske moći, dok se njihova politička moć i ravnopravnost u ključnim pitanjima za zaštitu životne sredine i dalje zanemaruje. Ako smo

[9] Nil Smit (Neil Smith) je 1984. godine napisao *Nejednačen razvoj: Priroda, kapital i proizvodnja prostora (Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space)* ističući neodrživost nejednakosti ljudskog društva. Ovo delo je takođe prekretnica zbog teze da čovek ne samo da utiče i reorganizuje prirodna dobra već i proizvodi samu prirodu.

ovoliko nejednaki u mogućnostima i političkoj reprezentaciji, jasno je da smo nejednaki i u „zaslugama“ za bilo koju krizu, pa i ekološku ili krizu prirodnih resursa.

Globalni jug nije ni osetio dobrobiti razvoja, a već se opominje za iscrpljivanje resursa i prekoračenje granice zagađenja. Čest primer su resursi poput šumskih zajednica koje, do upliva multinacionalnih korporativnih interesa za stvaranjem profita eksploatacijom nekih od lokalnih resursa, lokalno stanovništvo nije ugrožavalo, ili voda koje do pojave *otimanja zemlje*¹⁰ nisu bile ugrožene ranijom ekstenzivnom poljoprivredom. Pretnje globalnom jugu se ogledaju i u kontekstu globalnog zagrevanja – suša, nestabilni i ekstremni vremenski uslovi. Takođe javlja se i problem preživljavanja i preorijentacije privrede nakon istrebljenja vrsta i iscrpljivanja svih ostalih prirodnih dobara, što sve neminovno dovodi do konflikata oko elementarnih resursa.

U mnogobrojnim međunarodnim, nacionalnim i lokalnim izveštajima i prognozama vezanim za adaptaciju na klimatske promene, ali i za druge ekološke katastrofe, siromašni se nalaze među najranjivijim grupama. Ovo se može praktično proveriti analizom klasne strukture žrtava uragana Katrina, stanovnika Bangladeša kojima preti plavljenje zbog podizanja nivoa svetskog mora, žitelja urbanih centara u Kini preplavljenih smogom, ali takođe i bliskim primerom poplava na Balkanu 2014. godine. Neprivilegovani slo-

[10] Otimanje zemlje ili **Land grabbing** – preuzimanje kupovinom ili koncesijom ogromnih površina obradive zemlje od strane multinacionalnih kompanija, banaka ili vlada radi stvaranja visoko profitabilnog intenzivnog poljoprivrednog modela monokultura. Ugovori se uglavnom sklapaju u zemljama sa visokim stepenom korupcije i niske ekonomske moći, a neretko i prisutnim problemom gladi. Proizvedena roba je usmerena na izvoz, dok je lokalno stanovništvo proterano, često i nasilno lišeno domova, useva, stoke i pristupa vodi. Naravno i priroda je devastirana u trci za profitom. Vidi više na: <http://www.oxfam.org.uk/get-involved/campaign-with-us/our-campaigns/grow/guide-to-land-grabs>.

jevi u lošim uslovima izloženi su većim rizicima, a ukoliko dođe do katastrofe siromaštvo i njihov klasni položaj im limitira dostupnost materijalnih uslova za reprodukciju. Niže klase imaju nižu mogućnost odlučivanja i nižu dostupnost obrazovanju i novim održivim tehnologijama, a svakako manje resursa konzumiraju po osobi od viših klasa, a samim tim i manje učestvuju u uzrocima poremećaja životne sredne.

Dodatno, ekološka kriza kombinovana sa globalno dominantnim patrijarhalnim društvenim kontekstom jača rodnu nejednakost¹¹ i stavlja žene u još teži položaj zbog nametnutog reproduktivnog rada koji je sve teži usled manjka resursa, a pritisci su pojačani povećanjem broja onih kojima je potrebna nega. Takođe, ovde treba imati na umu činjenicu da, u ovakvim uslovima, žene daleko teže napuštaju domove u kriznim područjima i odlaze na bezbedno.

Globalizacija čini ovaj istorijski trenutak posebnim: dok su ranije ekološko-društvene katastrofe bile lokalnog karaktera zahvaljujući lokalno ograničenom uticaju, te je postojala šansa za obnavljanjem delova ekosistema, uključujući i civilizacije koje su se na tom području razvijale, današnji problemi su nepovratno globalnih razmera (Ehrlich i Ehrlich, 2013). Dakle, *globalizaciju* ljudskog društva, njegovog uređenja i načina (re)produkcije prati *globalizacija* katastrofičnih poremećaja prirode.

Kako nema dokaza da smo sposobni preurediti čitavu biosferu tako da podržava kapitalistički način rasta proizvodnje i potrošnje, jasno je da nam je jedina šansa radikalna promena društvenog uređenja i ekonomskog sistema. Ova promena urgentna je u tre-

[11] Osnovne teze o odnosu između rodne nejednakosti i klimatskih promena mogu se naći na: http://www.un.org/womenwatch/feature/climate_change/downloads/Women_and_Climate_Change_Factsheet.pdf.

nutku višedimenzionalne krize uzrokovane promenama nastalim sprovođenjem kapitalističkog modela privrede, kada se otvara prozor za direktan pogled u ružnu suštinu neodrživog sistema. Ovde nam koristi Fosterova teorija metaboličkog procepa koju dobro sažima Matija Jovanović:

„Metabolizam kapitalističkog sistema (oličen u formuli kapitala), vremenom, zahteva sve više resursa. Metabolizam životne sredine je u svojoj suštini vezan za prirodne procese, počevši od kruženja materije u prirodi do životnih ciklusa vrsta. Procep nastaje onog momenta kada kapitalističkom sistemu treba više resursa nego što priroda može da ponudi i više apsorpcije otpada nego što prirodni metabolizam može da primi. Negativne posledice metaboličkog procepa su dakle ekonomske (a time i socijalne) i, naravno, ekološke“ (Jovanović, 2015: 6).

Dakle, *oko čega i ko* se onda treba mobilisati? Sa ekološkog gledišta, problem je globalni kapitalizam i treba se mobilisati na izgradnji političko-ekonomske alternative ovom dominantnom sistemu. Subjekt su oni (mi) ugroženi posledicama metaboličkog procepa – kako oni koji već sada nemaju šta da izgube, tako i oni koji mogu iole da priušte promišljanje i delanje ka alternativni, a protiv kapitalizma. Subjekt su svi sem veoma malobrojnih koji od krize profitiraju i mogu da priušte da se od posledica izoluju, opet, na račun eksploatacije ljudi i prirode.

2. PRIRODA, PRIRODNO DOBRO, PRIRODNI RESURS

Predlog međusektorskog usklađivanja pojmova

Možda bi različite politike prema životnoj sredini bile konzistentnije da svaki od ovih pojmova iz podnaslova nema mnogobrojna tumačenja u teoriji. Uzrok toga je činjenica da je interpretacija često produkt naučnog delovanja koje je u datom kontekstu potre-

đeno dominantnom društvenom diskursu. Ipak, na ovom mestu pokušaću da ponudim kompromisnu verziju tumačenja pojmova bez čijeg razgraničenja bismo teško nastavili preciznu analizu.¹²

Priroda u ovom tekstu koristiće se da označi celokupno okruženje (materija, energija, procesi, odnosi) koje možemo pojmiti, a koje postoji nezavisno od čoveka, uključujući kako ono (malo) što čovek nije izmenio niti svesno¹³ upotrebio, tako i ono što ima jasnu upotrebnu vrednost. Primer za prirodu bilo bi Sunčevo zračenje, polarne ledene mase, divlje vrste organizama,¹⁴ fotosinteza biljaka ili kruženje vode u prirodi.

Prirodno dobro bilo bi jedan manje ili više složen deo te totalne prirode kome je čovek dodelio upotrebnu vrednost, kao što su šumske zajednice, močvare, košnice, potok, glina. *Prirodan resurs* je nešto uži pojam sličan *sirovini*, koji predstavlja iz prirode ekstrahovano određeno prirodno dobro, posmatrano u kontekstu sredstva za proizvodnju i reprodukciju, poput drvne biomase, energije vetra, pitke vode, obradivog zemljišta. Prirodni resurs može biti roba ali i kompleksne usluge koje pruža ekosistem.¹⁵ Na primeru

[12] Ove definicije naslanjaju se na rad sledećih autora/ki: Džon Pulen (John Pullen); Pol Burket (Paul Burkett); Džozel Kovel (Joel Kovel); Džuta Kil (Juta Kill) kao i pravnih akata Ujedinjenih nacija i Republike Srbije.

[13] Na primer, stene duboko u Zemljinoj kori ne bismo isprva okarakterisali da poseduju upotrebnu niti razmensku vrednost, ali one svojom masom održavaju određenu gravitaciju planete što jeste nezanemarljiv faktor sredine, te ne možemo reći da nemaju nikakvu ulogu u reprodukciji života pa i čoveka. Ovo je samo jedan od primera relativnosti upotrebne vrednosti koju zadajemo i koju spoznajemo uglavnom tek ukoliko smo istorijski osetili nedostatak potrebnog resursa.

[14] Iz Zakona o zaštiti prirode Republike Srbije, član 4, tačka 13 – divlja vrsta je vrsta iz prirode koja nije bila pod uticajem čoveka i nema posledica nastalih ukrštanjem i/ili selekcijom ili uzgojnim aktivnostima.

[15] Komodifikovane *usluge prirode* ili *usluge ekosistema* pojašnjene su u podnaslovu *Komodifikacija i finansijalizacija prirode*.

šume to bi bila drvena masa, prečišćavanje vazduha, zaštita od erozije i poplava, skladištenje ugljenika, pa i zaštita od vetra i buke itd.

Vidimo da se iste konkretne stvari i pojave mogu podvesti pod sva tri ova pojma ali da njihovo značenje zavisi od naše perspektive i naših interesa spram prirode.

3. NOVA KONTRADIKCIJA KAPITALIZMA PO ZASTUPNICIMA TEORIJE EKOSOCIJALIZMA

Destrukcija prirode kao uzrok kapitalističke krize

Kapitalizam se dokazao kao dinamični, invazivni, kolonizatorski sistem koji svoje krize i probleme rešava alokacijom, daljom ili dubljom eksploatacijom, novim krizama, a katkad i iznalaženjem tehnoloških rešenja. Ipak, te krize do sada nisu dovele do raskida sa ovim sistemom, već doprinose novoj akumulaciji i omogućavaju nastavak eksploatacije. Veliki deo kapitalističke ekonomije još uvek je, pored ljudske radne snage, zasnovan i na eksploataciji prirodnih resursa, kako za proizvodnju robe, tako i za održavanje reprodukcije – na primer prirodno prečišćavanje vazduha i vode potrebne radnoj snazi. Ovo upućuje na mogućnost da kapitalizam u materijalno ograničenoj sredini može zapasti u krizu ukoliko bez novih resursa¹⁶ ne pronađe način da se profit uvećava. Na prirodna ograničenja kapitalizma ukazuje i Majkl Lebovic (Michael Lebowitz):

„Stoga, kapitalizam predstavlja rastući krug spirala rastuće otuđene proizvodnje, rastućih potreba i rastuće potrošnje. Ali koliko dugo to može da traje? (...) Vrlo jednostavno, Zemlja ne može da izdrži ovo – kao što već možemo videti na osnovu jasnih dokaza o globalnom zagrevanju i rastućoj nestašici koja odražava rastuće zahteve za određenim proizvodima u novim kapitalističkim cen-

[16] Ovde mislim na resurse u širem smislu, ne samo prirodne.

trima. Pre ili kasnije taj krug će dostići svoje granice. Njegovu krajnju granicu predstavljaju prirodna ograničenja, nemogućnost Zemlje da održi sve veću i veću potrošnju roba, sve veću i veću potrošnju njenih resursa“ (Lebovic, 2014: 32-33).

Uzmimo za prvu protivrečnost kapitalizma po Marksu *krizu potražnje*, to jest kontradikciju proizvodnih snaga i proizvodnih odnosa: ona je uzrokovana sve većom eksploatacijom i smanjenjem troškova za radnu snagu (radi uvećanja profita), pri čemu opada i ukupna tražnja to jest broj onih koji su u mogućnosti da kupuju robu, što na tržištu dovodi do snižavanja cena i manjeg profita. Džejms O’Konor (James O’Connor) na ovu protivrečnost dodaje novu i naziva je *druga protivrečnost* (O’Connor, 1988: 16). Ona se zasniva na krizi između proizvodnih odnosa kapitala i sredstava za reprodukciju koja uključuju prirodu. Ta sredstva za reprodukciju mogu biti lična radna snaga samih radnika i radnica, zajedničkim radom stvoreni uslovi reprodukcije, ali i prirodni uslovi, to jest prirodna dobra potrebna za reprodukciju. Proizvodna snaga kapitala koja devastira prirodnu sredinu devastira i reprodukciju – povećanjem troškova proizvodnje i negativnim uticajem na radnu snagu. Dakle, kontradikcija se sastoji u tome što kapitalizam potkopava samog sebe uništavanjem ravnoteže u biosferi, uključujući i ljudsko društvo i zdravlje, stabilnost i efikasnost radne snage od koje zavisi, komodifikuje prirodne resurse ukidajući im deo upotrebne vrednosti i samim tim, degradirajući uslove za sopstvenu reprodukciju. U kapitalizmu sva sredstva za reprodukciju postaju roba kojom se može trgovati. Međutim, iako postaje robom, priroda se ne proizvodi kao roba, te se ni njena vrednost ne može tako izraziti. Stoga, ekosocijalistička perspektiva nastoji da ukaže na važnost fokusiranja na fizičke i ekološke uslove materijalne reprodukcije, upotpunjavajući tako marksističku analizu koja je često bila usredsređena samo na odnos rada i kapitala (O’Connor, 1998: 43).¹⁷

[17] O’Konor čak zaključuje da, ukoliko se fokus suzi na rad i kapital,

U svojoj poslednjoj knjizi Dejvid Harvi (David Harvey) rekapitulira čak sedamnaest unutrašnjih kontradikcija kapitalizma među kojima je uvrstio i ovu. Doduše skeptičan i kritičan prema izvesnosti da će granice prirode biti one na kojima će kapitalizam sam sebi doći glave, Harvi potvrđuje neodrživost stanja i mogućnost da baš ovaj slom ekosistema bude prekretnica – ili za nokaut kapitalizma ili pak za uspon njegove ekstremnije verzije.¹⁸

4. FINANSIJALIZACIJA I KOMODIFIKACIJA PRIRODE

ODRŽIVO KORIŠĆENJE PRIRODNIH DOBARA I/ILI RESURSA
JE KORIŠĆENJE KOMPONENATA BIODIVERZITETA ILI GEODIVERZITETA NA
NAČIN I U OBIMU KOJI NE VODI KA DUGOROČNOM SMANJENJU BIODIVERZITETA,
ODNOSNO GEODIVERZITETA, ODRŽAVAJUĆI NJIHOV POTENCIJAL RADI
ZADOVOLJENJA POTREBA I TEŽNJI SADAŠNJIH I BUDUĆIH GENERACIJA;

iz Zakona o zaštiti prirode Republike Srbije

Kapitalizmu ne manjka formula za sistematsku eksploataciju sirovina, čitavih ekosistema, uključujući i ljude. Finansijalizacija,¹⁹

zanemarujući fizičke i ekološke uslove, analiza ostaje zapravo *nedovoljno materijalistička*.

[18] Harvi po ugledu na svog kolegu Nila Smita elaborira četiri argumenta zašto bi ovo moglo biti odbačeno kao kontradikcija. Svaki od njih je vredan pažnje radi provere ekosocijalističke argumentacije:

- istorijski i empirijski kapitalizam nikada nije pretrpeo značajne posledice zbog remećenja životne sredine
- *priroda* se ne može izdvojiti od *društva*, kapital samo reorganizuje prirodu i stvara sopstveni ekosistem
- ekološke krize ne umanjuju mašineriju kapitala već stvaraju stalno nove potrebe (za rešenjima i eko-biznisom)
- katastrofa nezapamćenih razmera može biti zapravo šansa za novu akumulaciju i profit, ne sme se potceniti brutalnost kapitalizma (Harvey, 2014: 152-161).

[19] Više o tome šta sve potpada pod finansijalizaciju prirode i kakve sve ekonomke pojave susrećemo u tom sektoru jednostavno je prikazano u radu Džute Kil pod nazivom *Ekonomsko vrednovanje prirode*. Vidi

to jest uvođenje prirode u tokove kapitala uglavnom ide sledećim tokom: najpre je potrebna objektivizacija, zatim komodifikacija, koju prati privatizacija i komercijalizacija, kao uslov za jedini cilj – akumulaciju. Priroda je za kapital ništa više do „prostranog skladišta potencijalnih upotrebnih vrednosti“ koje čekaju da budu upotrebljene u proizvodnji robe i dobiju svoju razmensku vrednost (Harvey, 2014: 154).

Samo površni pregled dominantnih postojećih politika zaštite čovekove životne sredine dovodi nas do koncepta *prirodnog kapitala*. Realnost koja se zanemaruje prilikom upotrebe ovog pojma je da ovaj kapital za razliku od ostalih ne može biti nadomestiv. Kao što je pominjano u prethodnom delu, kapital, iako ih eksploatiše, ne proizvodi prirodna dobra. Ukupni uslovi proizvodnje prirode nisu izolovani delovi sredine koji se mogu kombinovati u veštački ponovljenoj konstelaciji u cilju dobijanja produkta (robe) istovetnih karakteristika (Burkett, 2006: 115). Ukoliko bi se izražavala u kategoriji upotrebne vrednosti koja se koristi za ostalu robu, moglo bi se tvrditi da bi prirodni resursi imali beskonačnu ili barem nesrazmerno veliku vrednost (npr. vazduh i voda). Takvu vrednost je onda nemoguće izraziti u ceni zbog svoje beskonačne vrednosti, a samim tim bi ona bila nepriuštiva.

Pogledajmo uložena sredstva kapitaliste kroz (1) cenu prirodnog dobra (*prirodnog kapitala*) koju kapitalista plaća društvu (što za nje ga predstavlja preraspoređenu *dodatnu vrednost*), i (2) nadoknadu koju kapitalista plaća za ljudski rad potreban za ekstrakciju resursa. Obe ove cene kreirane su na tržištu, odnosom potražnje i ponude i ne izražavaju upotrebnu vrednost. Cena proizvedene robe predstavlja izraz vrednosti, koja predstavlja opredmećen ljudski rad. Ali zapravo ljudski rad potreban za proizvodnju tog prirodnog resursa ni

više na: http://www.rosalux.de/fileadmin/rls_uploads/pdfs/sonst_publicationen/Economic-Valuation-of-Nature.pdf.

približno ne odgovara ceni njegove robe, on bi mogao biti i besko-načan ako je resurs nezamenljiv, što cena često ne oslikava. Dakle, kapitalista plaćajući „iznajmljivanje“ dobra i cenu rada za ekstrakciju sirovine, plaća daleko manju cenu od one potrebne kako za reprodukciju i proizvodnju datog prirodnog dobra tako i za reprodukciju samih radnika i radnica. Na taj način kapitalista ostvaruje profit prisvajanjem proizvedenog viška vrednosti. To je ono što omogućava da resursni biznis bude izuzetno profitabilan.

Komodifikacijom prirode, kapitalizam redukuje raznovrsna bogatstva njenih oblika i odnosa i svodi je na predmet aroprijacije i eksploatacije. Ovom procesu prethodi sažimanje multidimenzionalne kompleksnosti u jednodimenziono gorivo za kapital (O'Connor, 1997). U marksističkom smislu, razmenska vrednost prirodnog resursa dominantna je pokretačka sila i zamagluje važnost upotrebne vrednosti prirode. Mnogi autori koji pišu o prirodi sa levih pozicija insistiraju da je za radikalnu promenu ka održivom društvu ključ upravo u izvlačenju upotrebne vrednosti prirode na površinu iz podređenosti u odnosu na razmensku. Samo ovom smenom možemo dostići društvo koje brine o potrebama ljudi, a ne kapitala.²⁰

[20] Kod nekih autora možemo naći naglasak na intrinzičkoj vrednosti prirode (I-V) koju vezujemo za „neupotreblijenu“ prirodu i koja je dublja i starija od kapitalističkog okvira i njegove marksističke analize, te ne pripada dihotomiji upotrebne i razmenske ili se delom sadrži u upotrebnoj vrednosti (Kovel, 2014: 18). Ipak, ova vrednost može biti važan faktor u antikapitalističkoj borbi i mobilisati ljude protiv komodifikacije i privatizacije prirode. Takvih relativno uspešnih, ili barem inspirativnih primera političke upotrebe I-V iz današnjice nalazimo u društvima Južne Amerike i centralne Azije. Poznat je slučaj Bolivije koja je 2012. godine usvojila „Zakon o Majci Zemlji“ koji uključuje pravo na biodiverzitet, nezagađenu vodu i vazduh, ali i slobodu od genetski modifikovanih useva i „prekomernog razvoja“. Takođe, ovo je za sada jedina zemlja koja makar u zvaničnoj diplomatiji zagovara ukidanje kapitalizma kao jedino rešenje za klimatske promene. Bolivija je 2010. bila prvi organizator neke vrste alternative samitu UN-a o klimatskim promenama (COP) pod nazivom „Svetska narodna

U praksi se često sreću politike, neretko zagovarane i od strane (šire shvaćene) levice, koje bi trebalo da omoguće „pravednu“ nadoknadu zajednici ili državi za eksploataciju „njene“ prirode od strane kapitalista. Ove mere se uglavnom oslanjaju na poresku i kaznenu politiku, iznajmljivanje, plaćanje za *usluge prirode* itd. Osim što su se pokazale kao neučinkovite, ove politike razotkrivaju probleme u definisanju svojinskog statusa prirodnih dobara, što je posebno izraženo u post-socijalističkim državama.²¹

Jedan od pojmova nastao u okviru kapitalističkog diskursa su *usluge prirode* ili *usluge ekosistema*. One predstavljaju izolovane funkcije izolovanog ekosistema ili čak samo jednog njegovog dela koje imaju očiglednu i usko definisanu upotrebnu vrednost za čoveka – cilj njihove nasilne komodifikacije je razmenska vrednost na tržištu. U skladu sa tim nastala je i ideja naplate ovih usluga u ime zaštite životne sredine, takozvani *PES model* (*Paying for Ecosystem Services*).²² Na

konferencija o klimatskim promenama i pravima Majke Zemlje“. Vidi više na: <https://pwccc.wordpress.com/2010/04/24/peoples-agreement/>.

[21] Vidi podnaslov *Ta teška strana reč „the commons“*.

[22] Prvo, već smo utvrdili da reprodukcija i produkcija prirode u prvobitno stanje može dostići cenu jednaku beskonačnom ljudskom radu. Naknada za ove „usluge“ je regulisana tržištem tako da je nemoguće da dobiveni novčani iznos zaista zaštiti životnu sredinu. Drugo, stvarljanjem cene vršimo selekciju korisnika usluga prirode i one koji ne mogu da priušte da uživaju njegovu upotrebnu vrednost osuđujemo na prodaju svoje radne snage kako bi sebi obezbedili tu robu i usluge ekosistema iz tog istog ili drugih možda manje kvalitetnih izvora. Treće, novac kao nadoknada omogućuje da ne moramo uopšte štiti tu prirodu koju smo poremetili, već je moguće tržišnom i *cost-benefit* analizom utvrditi da nam je profitabilnije uložiti u neku *drugu* prirodu. Ovo poslednje je uprošćen mehanizam *offsetting*-a, to jest alokacije reprodukcije prirode. Vidi više na: http://e360.yale.edu/feature/ecosystem_services_whats_wrong_with_putting_a_price_on_nature/2583/.

primeru jezera, usluga prirode bila bi produkcija ribe za hranu, vode za piće, regulacija temperature ili vlažnosti vazduha, podržavanje turistički privlačne estetike, plovnog puta itd.

Ono što je takođe potrebno prevazići u ekosocijalizmu je otuđenost ljudi od prirode. Marks (Karl Marx) je ovo opisao na primeru zemljišta koja pripada kapitalisti i najamnih radnika koji su nasilno otuđeni od sredstva za proizvodnju (u koje spada i priroda, npr. zemljište) i tako prinuđeni da kupuju robu koja je produkt njihovog rada. Ovome treba dodati da ta roba ne zamenjuje totalitet ekosistema koji im je pružao mnoge druge resurse i usluge (U-V) – na primer, kupovina flaširane vode ne može zameniti kvalitet života uz konstantnu slobodnu dostupnost pitke vode. Iz ovog razloga radnička klasa u širem smislu je ta koja treba biti subjekt ekološke revolucije, ne samo planirajući već i praktično sprovodeći novu održivu privredu koja bi omogućavala reprodukciju. Kako bi ovo postigla, morala bi raskinuti sa svim segmentima toka kapitalističke finansijalizacije prirodnog dobra – od privatizacije preko komodifikacije, pa i do objektivizacije prirode.

5. PRIRODA KROZ ELEMENTARNI SOCIJALISTIČKI TROUGAO

...i ekosocijalističku prizmu

Januara 2007. godine tadašnji predsednik Venecuele Ugo Čavez (Hugo Rafael Chavez) grafički predstavlja, praktično crta socijalizam kao organski sistem²³ kroz *elementarni socijalistički trougao*.²⁴

[23] Sistem koji odlikuje visoka prilagodljivost datom kontekstu, nehijerarhijski modeli i jedinstvo višestruko povezanih elementata koji se međusobno uklapaju bez viškova ili nedostataka.

[24] Korisno je pročitati tekst: Lebowitz, Michael. 2014. *Proposing a Path to Socialism: Two Papers for Hugo Chávez*. u: Monthly Review

Majkl Lebovic prihvata i razvija ovu ideju razrađujući svaku od tri tačke (strane trougla): društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, društveno upravljanje proizvodnjom, društvene potrebe i ciljevi.²⁵ Ovu formulu možemo upotrebiti ne samo kao generalnu preporuku već i kao kontrolni filter za različite pojave, u ovom slučaju – prirodno dobro. Važno je ustanoviti korelaciju svake od tri strane trougla – bez zajedničkog vlasništva ne možemo demokratski upravljati proizvodnjom kojom bismo zadovoljiti zajedničke potrebe.

5.1. Društveno vlasništvo nad prirodnim dobrima

Prirodna dobra svakako jesu sredstva za proizvodnju i jedino zajedničko vlasništvo nad njima garantuje da će privreda koja podrazumeva ekstrahovanje resursa, korišćenje usluga, proizvodnja dobara za zajedničke potrebe, biti u cilju razvoja i blagostanja svih ljudi. Na primeru vode to bi značilo da pitka voda pripada svima, da navodnjavanje mogu svi da koriste i da zalivani usevi hrane sve članove društva. Džon Pulen (John Pullen) ukazuje da zajedničko vlasništvo ne znači prost zbir rascepanih delova fizičkog dobra, niti vrednosti koje dato dobro nosi po glavi radnika i radnica odnosno korisnika i korisnica, već svojinski odnos totalne zajednice prema totalnom (prirodnom) dobru (Pullen, 2013).

Takva zajednička svojina u ekosocijalizmu mora se iznova redefinisati i izbeći zamke državne birokratizovane svojine komodifikovanih prirodnih dobara jednako kao i privatnih kapitalista. Kao

65(10). New York: Monthly Review Press. (Dostupno na: <http://monthlyreview.org/2014/03/01/proposing-path-socialism-two-papers-hugo-chavez/>).

[25] Vidi više u: Majkl, Lebovic. 2014. *Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam?* Beograd: Centar za politike emancipacije. (Dostupno na <http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2014/10/Majkl-A-Lebovic-Put-ka-ljudskom-razvoju.pdf>).

što smo ranije pomenuli, devastacija prirode često se ne može nadoknaditi ljudskim radom. Prirodna dobra jednako su ugrožena u trci za profitom bez obzira da li se nalaze u privatnom ili državnom vlasništvu. Javna dobra u državnom vlasništvu često su na udaru pokušaja kapitalističke finansijalizacije i privatizacije.²⁶ Na brojnim primerima pokazalo se da koncept javnog dobra ne može zameniti istinsko podruštvljenje državne svojine, kao što su šume, izvorišta, pašnjaci ili obradivo zemljište. Zajedničko vlasništvo znači i zajedničku odgovornost i uključenost u demokratsko donošenje odluka po pitanju održivog načina korišćenja prirodnih dobara. Ovo znači da ljudi moraju funkcionisati kao subjekti, neotuđeni od prirode, sredstava za proizvodnju i produkata svoga rada.

5.2. Društvena proizvodnja i upravljanje prirodnim resursima

Ljudsko društvo je nerazdvojni deo ekosistema. Ekosocijalizam predviđa emancipaciju čoveka koji postaje svestan svoje i uloge drugih faktora u materijalnoj osnovi prirode. Takav subjekat, organizovan u zajedničkoj proizvodnji, donosi odluke i gradi odnose ne na bazi kompeticije već solidarnosti i saradnje. Takođe, bazira ih na međugeneracijskoj i globalnoj solidarnosti umesto na kratkoročnim individualističkim interesima. Poput *dobrog domaćina* kako ga opisuje Marks, čovek kao misleće biće²⁷ ima mogućnost, privilegiju i od-

[26] Široj javnosti slabo poznat, ali zanimljiv primer iz Srbije je Park prirode „Mokra Gora” d.o.o. koji je uzurpirao slavni reditelj upravo pod izgovorom očuvanja prirode a zapravo eksploatišući državnu svojinu i javno dobro parka prirode, uključujući i radnice/ke državnog preduzeća. Vidi više na: <http://zurnal.ba/novost/18612/direktorica-mokre-gore-pise-kusturici-park-prirode-nije-tvoja-svojina-niti-su-radnici-likovi-tvojih-filmova>.

[27] U bioetici postoji mnoštvo raspava oko granice mislećeg i nemislećeg živog sveta. I opet, pridavanje čak i ovih naizgled egzaktnih fizioloških osobina, društveno je uslovljeno, pa su tako ove godine delfini dobili status „ne-ljudske osobe” u Indiji, poput nekih primata u drugim državama.

govornost da svesno donosi odluke i dugoročno sagleda zajedničke interese. Ovo se ne odnosi samo na čovečanstvo kao izdvojenu zajednicu, već čovečanstvo unutar kompleksne zajednice biosfere.

Ukoliko proizvodnjom upravlja kapital koji nije limitiran negativnim posledicama eksploatacije prirodnih dobara već se alocira i orijentiše u cilju ostvarivanja profita, tako organizovana proizvodnja ne oslikava interes društva za očuvanjem životne sredine i prirodnih resursa. Na primer, da bismo održivo koristili jednu njivu i iz nje obezbeđivali hranu, potrebno je da oni koji je koriste (u sklopu datog ekosistema, što uključuje susedne biotope) zajednički organizuju proizvodnju prema zajedničkim interesima, međusobno sarađujući i solidarišući se, vodeći računa i o interesima budućih generacija i njihovoj dostupnosti prirodnih resursa.

5.3. Društvene potrebe u odnosu na prirodna dobra

„Zadovoljenje zajedničkih potreba i ciljeva fokusira se na značaj zasnivanja naših proizvodnih aktivnosti na priznavanju naše zajedničke ljudskosti i naših potreba kao pripadnika ljudske porodice“ (Lebovic, 2014: 37).

Ljudske potrebe, izuzev onih bioloških, ne postoje izvan određenog istorijskog konteksta i one su društveno konstruisane. Stoga je potrebno demokratizovati upravljanje društvom tako da odluke koje se donose odražavaju interes čitavog društva, uzimajući u obzir i interese budućih generacija. Ukoliko se vodimo individualnim, ličnim interesima ili interesima kapitala za osvarivanjem profita, na prirodu gledamo isto kako bismo i na druge ljude – ona je ili izvor profita koji treba bezobzirno eksploatisati ili konkurencija u ekosistemu. Tako na primer, ukoliko kao poljoprivrednici u kapitalizmu pogledamo jedan predeo pod šumom, svako drvo izražavamo kao robu, sa naglaskom ne na upotrebnu već na razmensku vrednost, ili ga vidimo kao konkurenta u konzumaciji

zemljišnih i vodnih resursa koje bismo mogli upotrebiti za proizvodnju hrane, opet fokusirani na razmensku vrednost. Cilj nije da imamo bezgranično pravo na konzumaciju, već da jednakim pravom na „korišćenje akumuliranog društvenog znanja i plodova rada“, i ko-evoluiranog ekosistema, čovek razvija svoje potencijale i proizvodi boljeg sebe.

Zadržimo se na potrebama u aktuelnom političkom kontekstu. Optimalnost zadovoljenja društvenih potreba i socijalni standard u pogledu dostupnosti prirodnih resursa je nešto za šta je tek potrebno da se (iz)borimo. Međutim mnogi enviromentalisti u pokušaju da zaobiđu suočavanje sa kapitalističkim načinom proizvodnje, pozivaju se na podelu na osnovne i suvišne potrebe, to jest nužnu i prekomernu potrošnju. Kako se trenutno definišu „prekomerne“ potrebe ako ne tržišnim mehanizmom i ko ih definiše? „Previše“ bi moglo biti samo ono što ne možemo da prodamo jer nema potražnje ili ono što obara cenu našeg proizvoda zbog prevelike ponude. Ako prihvatimo da kapitalizam izbegava demokratski dogovorene javne i zajedničke potrebe, kako mu možemo zamerati *neracionalnu* potrošnju resursa?²⁸ Nije li kapitalisti jedino racionalno ubirati profit iako to znači i crpljenje *prekomerne* količine resursa? Štaviše, prisvajanjem dovoljne količine onoga što nazivaju *zajedničkim resur-*

[28] Slično pitanje otvorio je i Mislav Žitko tvrdeći da „neumjerena eksploatacija prirodnih resursa, neumjereni konsumerizam, neumjereni menadžerski bonusi, neumjerena nejednakost i drugi oblici društveno nedoličnog ponašanja često izazivaju pometnju u javnim raspravama, a ipak je dosad relativno malo napora bilo usmjereno na pronalaženje odgovora na pitanje predstavlja li ta neumjerenost devijaciju u djelovanju suvremenog kapitalizma ili njegov sastavni dio“. Vidi više u: Domazet, Milan. 2014. *Treba nam promjena: Ideje rasta i razvoja u doba krize fosilne energije i kapitalizma*. u: *Etnološka tribina*, vol. 44, br. 37. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo. (Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=193023).

snim zalihama,²⁹ kapitalisti uslovljavaju niže klase da prodaju sopstvenu radnu snagu kako bi sebi obezbedile neretko iste te resurse za minimalnu reprodukciju. U ovom pravcu treba promatrati i (eko) kritiku konzumerizma. Kapitalizam ne funkcioniše zadovoljavajući društvene potrebe, već manipuliše potrošnjom i generiše potrebe kompleksnim mehanizmima marketinga.³⁰ Pa tako svaka kritika konzumerizma van konteksta kapitalizma promašena je i klasno neosvešćena, a u krugovima srednjoklasne aktivističke i naučne elite često predstavlja puko licemerje. Ko ne želi da govori o kapitalizmu neka čuti o konzumerizmu.

Dakle, pitanje uloge prirodnog dobra neodvojivo je od pitanja zajedničkih potreba, pravedne raspodele i standarda društvene reprodukcije, gde bi kvantitativno odmeravanje i ograničavanje (oporezivanje, zabrane, limiti) komodifikacije i konzumacije prirode moglo biti tek mera za početnu fazu usporavanja začaranog kruga kapitalističkog ciklusa koji dovodi do uništavanja prirodnih resursa.

5.4. Ekosocijalistička prizma

Prethodno smo analizirali prirodno dobro u odnosu na elementarni socijalistički trougao, ali kada pogledamo širu sliku jedinstvenog globalnog sistema života, mogli bismo uočiti da se različiti ekosistemi, u istim materijalnim osnovama koje su i čoveku na raspo-

[29] U naučnoj zajednici se 1980-ih godina prošlog veka pojavio termin *zajedničke resursne zalihe*. Ipak, njihovo značenje oslikava prirodu poput otvorenog skladišta zaliha neke robe, blisko ideji *prirodnog kapitala*, pa se čini da nema mesta afirmaciji takvog pojma u levim politikama (Burkett, 2006: 303). Pojam *Common-Pool Resources* ili CPR populariše Elinor (Elinor Claire Ostrom) u istraživanju zajedničkih dobara (*commons*).

[30] Vidi više u: Mattei, Ugo. 2012. *Država, tržište i neka preliminarina pitanja o zajedničkim dobrima*. (Dostupno na: <http://commons.mi2.hr/?p=136>).

laganju, kao uspešni sistemi za podržavanje života, vode sličnim principima. (1) *Svojina* je zajednička ili ne postoji kao koncept, već je u pitanju zajednička upotreba resursa među prisutnim subjektima, (2) *Proizvodnja* sredstava za reprodukciju je zajednički proces kome doprinose i u njenoj organizaciji (istina nesvesno) učestvuju svi činioци ekosistema. (3) *Potrebe* su zajedničke za istu životnu zajednicu³¹ i definiše ih istorijski trenutak i ekosistemski kontekst.

Ne samo da su ekosistemi sa trima karakteristikama socijalističkog trougla održivi, već oni zajedno učestvuju u totalnom sistemu biosfere gde je razvoj baziran na besprofirnoj razmeni dobara.³² Kada bismo razvukli naše poimanje vremena i prostora, videli bismo da u proizvodnji uslova sredine učestvuje mnogo veći niz aktera nego što to kapital želi da predstavi. Resursi kruže slobodno, bivaju izmenjeni, sačuvani, oslobođeni zahvaljujući zajedničkom „radu“ živih bića na veoma udaljenim geografskim položajima i vremenskim distancama. Razmena i saradnja je u prirodi nužna i neizbežna. Proces evolucije bi tako predstavljao način atestiranja i unapređivanja oblika života – poput inovacija i razvoja ljudskog društva, a ne, kako nam se isprva čini, samo brutalnu međusobnu borbu živih bića. Verovanje da je kapitalizam blizak prirodi po postulatu kompeticije i selekcije „najjačeg“, moguće je samo ukoliko iz konteksta zajednice istrgnemo individualnu jedinku ili vrstu i njen kratkoročni interes. Vrste funkcionišu u zajednici tako da ne bi mogle jedna bez druge. Ukoliko bi došlo do takmičenja u nepromenjenim uslovima „pobednik“ bi samome sebi obezbedio izumiranje. Iz svega ovoga sledi da bismo možda mogli dopuniti grafički prikaz socijalističkog trougla u – *ekosocijalističnu prizmu*?

[31] Biološki termin *životna zajednica* ili *biocenoza*, predstavlja skup organizama različitih vrsta u istom staništu.

[32] Najbolji primer za akumulirano dobro, stvoreno zajedničkom produkcijom, bez vlasničkog statusa, u međugeneracijskoj „saradnji“ je kiseonik iz vazduha.

6. TA TEŠKA STRANA REČ THE COMMONS³³

„Pokažite mi heroja i ja ću vam napisati tragediju“³⁴

U klasiku Gereta Hardina (Garrett James Hardin) *Tragedija opšteg dobra* analiza implicira da je jedina alternativa privatnom ili državnom vlasništvu otvoren, ničim regulisan pristup dobrima. Ova ideja, u kombinaciji sa floskulom „neefikasnog državnog sektora“ danas je okosnica neoliberalne kampanje za bezalternativnost privatizacije, koja ne zaobilazi ni oblast zaštite životne sredine i upravljanja prirodom.

Navodeći primer devastacije poljoprivrednih resursa od strane osiromašenih seljaka, Hardin zaobilazi pravu tragediju zajedničkog dobra u kontekstu klasne nejednakosti i tržišne ekonomije. Smanjenje životnih mogućnosti, otuđenost seljaka od njihovog rada i proizvoda, odrođenost od prirode, niska cena rada, kompeticija umesto saradnje, pritisak tržišta i krupnog kapitala i favorizacija individualnih umesto kolektivnih prava – faktori su koji ne dozvoljavaju održivo korišćenje resursa. Stoga, potreban nam je model koji ne obuhvata samo pitanje vlasništva, već omogućava i uređenje društvenih odnosa, koji bi poput elementarnog socijalističkog trougla služio kao zaokruženi operativni koncept ali i mobililišući faktor primenjiv kako u demokratskom ekosocijalizmu tako i u fazi njegove izgradnje, u svakodnevnoj borbi. Ovde bi nam moglo pomoći *zajedničko dobro*.

[33] *Commons* se različito prevodi kod različitih autora: javna dobra, opšta dobra, zajednička dobra itd. Ipak, ovi pojmovi daleko su od sinonima, pri čemu ni jedan ne oslikava precizno puno značenje reči na engleskom.

[34] Citat irsko-američkog pisca Skota Ficdžeralda (Francis Scott Key Fitzgerald) u originalu „Show me a hero and I'll write you a tragedy“ ovde želim da suprotstavim „Tragediji opšteg dobra“ Gereta Hardina.

Zajedničko dobro ili na engleskom *the common* predstavlja novi kvalitet svojine,³⁵ upravljanja, od-otuđenja, saradnje i što je veoma važno, pažljivo regulisanog odnosa.³⁶ Ugo Matei (Ugo Mattei) odlično prikazuje promenu diskursa koju donosi ovaj koncept:

„U tom pogledu, zajednička dobra su ekološko-kvalitativna kategorija temeljena na uključivanju i dostupnosti, dok su vlasništvo i državna suverenost prije ekonomsko-kvantitativne kategorije temeljene na isključivanju (umjetno proizvedenoj oskudnosti) i nasilnom koncentriranju moći u rukama nekolicine. Zajednička dobra predstavljaju pomak iz antropocentrizma, koji je sazdan kao domena pojedinca-nositelja prava, prema ekocentrizmu, koji je sazdan kao domena zajedničkih obaveza prema članovima zajednice i okolišu“ (Mattei, 2012).³⁷

Potrebno je da se levica izbori i za pravnu promenu koja bi omogućila da ovaj koncept dobije svoju sigurniju sistemsku funkciju. To bi značilo nekoliko mera predostrožnosti koje možemo naučiti i na istorijskom primeru *društvene svojine*.³⁸ Prvo, zajedničko dobro

[35] Novi u odnosu na trenutni dominantni kapitalistički okvir, iako postoje i primeri u nekim ranijim ili izolovanim zajednicama vrlo slični ovom konceptu.

[36] Za razliku od Hardinovog neregulisanog opšteg dobra.

[37] Vidi više u: Mattei, Ugo. 2012. *Država, tržište i neka preliminarina pitanja o zajedničkim dobrima*. (Dostupno na: <http://commons.mi2.hr/?p=136>).

[38] U praksi jugoslovenskog socijalizma poznata je *društvena svojina*, nika-da precizno definisana i ne slučajno jedna od prvih tekovina kojoj se gubi trag u procesu „tranzicije“. Sva dobra u statusu društvene svojine prevedena su u državnu svojinu, čemu je usledila ili privatizacija ili novi koncept *javnog dobra* drastično sužavajući funkciju na simboliku. Ilustrativni odlomak o prirodnim dobrima iz Ustava SFRJ iz 1963. godine: „Član 8. Sredstva za proizvodnju i druga sredstva društvenog rada, kao i rudna i druga prirodna bogatstva, društvena su svojina (...) Član 20. Zemlja je dobro od opšteg interesa. Svako zemljište mora se

zahteva nove demokratske modele informisanja, uključivanja i upravljanja od strane svih članova/ica društva i ovaj problem sasvim je moguće rešiti u novom istorijskom trenutku u eri naprednih komunikacija. Drugo, zajednička svojina ne sme se izjednačiti sa prostim skupom individualnih svojina gde bi svaki subjekt bio upravljač svog izdvojenog udela u totalitetu zajedničkog dobra. I treći, najteži zadatak, sačuvati opšte dobro od uticaja kapitalističkih odnosa i pritisaka tržišta je najšire polje borbe za levicu i nema dileme da će se on realizovati upravo prevazilaženjem globalnog kapitalizma. Ovo poslednje, opstanak zajedničkih dobara uprkos kapitalizmu, je u velikoj meri eksterni pritisak koji se ne da rešiti na nivou unutrašnje strukture ili dobrim biznis planom za pojedinačno dato društveno dobro, što često previđaju čak i oni koji sebe smatraju levicom u borbi za zaštitu životne sredine i javnih prirodnih dobara. Njih možemo naći među protivnicima privatizacije, zagovornicima organske poljoprivrede, permakulture itd. Iako ovi akteri sasvim sigurno predstavljaju saveznike po pojedinačnim pitanjima, važno je da se njihovo delovanje usmeri na antikapitalistički kurs.

Elinor Ostrom, dobitnica Nobelove nagrade za rad na istraživanju upravljanja zajedničkim dobrima, se na neki način čuva politizacije sopstvenih zaključaka. Ona kritikuje integralnu upravu države nad zajedničkim dobrima ističući njihov lokalni karakter.³⁹ Pored

iskorišćavati u skladu sa zakonom predviđenim opštim uslovima kojima se obezbeđuje racionalno iskorišćavanje zemljišta i drugi opšti interesi. Šume i šumsko zemljište uživaju posebnu zaštitu određenu zakonom.”

- [39] Ovde se integralna uprava odnosi na tip planiranja i upravljanja prirodnim dobrima koji usvaja ne-linearnu povezanost problema i konflikata, deluje holistički i multidisciplinarno tako da optimizuje upotrebu jedne grupe resursa i potrebe svih korisnika/ca. Odluke zahtevaju visok stepen koordinacije i donose se na bazi konsenzusa istovremeno poštujući unutrašnji diverzitet i jedinstvo sistema, te bi

toga što je insistiranje na „lokalnom“ neodrživo u eri globalnog kapitalizma i konstantne alokacije privrede, lokalizam u upravljanju prirodnim dobrima i zaštiti životne sredine u cilju postizanja održivosti se danas može smatrati poput neke vrste eskapizma privilegovane manjine.⁴⁰ Integralno upravljanje potrebno je zarad podmirivanja zajedničkih potreba, o kojima smo već govorili, kao nužnom uslovu održivosti. Neki autori čak zagovaraju hitnu primenu koncepta ne samo lokalnih, nacionalnih već i pan-državnih društvenih dobara poput vazduha ili mora kao najugroženijih nezamenjivih resursa (Bollier, 2013). Ipak, veliki doprinos Ostrom je upravo u popularizaciji ovakve ideje posebno u kontekstu hegemonije privatne svojine, kao i u vidu teze o organskoj saradljivosti ljudi kojoj вреди dati podsticajni sistemski okvir.

7. NEKOLIKO PRAKTIČNIH SMERNICA u susret ekosocijalističkoj praksi

Ukoliko nam je stalo do ekološke održivosti, ne možemo zaobići sukob sa kapitalizmom – kako frontalni, naspram celokupnog sistema, tako i u svakoj manjoj bitci – protiv komodifikacije, privatizacije, eksploatacije, komercijalizacije prirode. Eko-pokreti i levica nisu slučajno ili puko oportuno povezani kroz istoriju. Zajedničke niti oba pokreta su solidarnost, jednakost, ideal blagostanja i ravnoteže, a artikulisane su kroz jedinstvenost čovečanstva sa jedne i jedinstvenost svih živih bića sa druge strane.

se mogle donositi na nivou država. U praksi je najpoznatiji koncept integralnog upravljanja vodama. Vidi više na: <http://www.gwp.org/The-Challenge/What-is-IWRM/>.

[40] Preporučujem za čitanje: Albo, Greg. 2007. *The Limits of Eco-Localism*. u: *Socialist Register: Coming to Terms with Nature*. London: Merlin Press. (Dostupno na: http://www.socialistproject.ca/theory/albo_eco-localism.pdf).

Jedan od propusta levice u Srbiji je nedovoljno insistiranje na ekološkim temama u okviru svog diskursa. Kada se leвица susretne sa ekološkim borbama, potrebno je subjektu mobilizacije blagovremeno ponuditi zajedničku koherentnu materijalistička analizu.⁴¹ Pobuna protiv objektivizacije prirode, zalaganje za zajedničko prirodno dobro, protiv „slobode“ tzv. prirodnog kapitala, nisu uvek samorazumljive. Ipak, moramo insistirati na prikazu najprostije šeme: profit ide kapitalisti – rizik i gubitke preuzimaju lokalna zajednica ili društvo.

Sa druge strane, *greenwashing*⁴² i depolitizacija eko-pokreta omogućavaju reprodukciju dominantne ideologije. Ali, sa mnogobrojnim pokušajima i neuspesima unutar kapitalističkog ekonomskog okvira, akteri borbe za zaštitu životne sredine i sami zaključuju da je potrebna radikalna alternativa sistemu,⁴³ pa bi zadatak levice bio da tu alternativu ponudi. Primer za to je globalna mobilizacija aktivista/kinja, naučnika/ica i drugih aktera/ki protiv klimatskih promena, među kojima je sve više razočaranih u zadate tesne pesimistične okvire kapitalističkog diktata privrednog rasta. „Uisti-

[41] Blizak primer ovoga možemo pronaći u susednoj Rumuniji, a to su protesti protiv kanadske kompanije za eksploataciju zlata uz upotrebu cijanida u Rosia Montani o čemu je pisao Florin Poenaru u tekstu pod nazivom *Nature, Nationalism and Anti-Capitalism in Romania*.

[42] *Greenwashing* je forma marketinga i lobiranja u kojoj kompanija, vlada ili bilo koja organizacija promovišu svoje delatnosti kao da su u cilju zaštite životne sredine i grade imidž ekološke održivosti, dok zapravo operišu na način štetan po životnu sredinu ili zagađuju svojim proizvodima. Termin još uvek nije dobio adekvatan prevod, jedan od mojih ranijih predloga je „zeleni spin“. Vidi više na: <http://www.greenwashingindex.com/about-greenwashing/>.

[43] Jedan od primera je nagrađivana američka novinarka Naomi Klajn (Naomi Klein) koja je doprinela popularizaciji povezanosti kapitalizma sa zaštitom životne sredine i uvela ovaj diskurs u globalni *mainstream* produkcijom nekoliko knjiga i popularnih filmova. Iako postoji dosta kritike sa levih pozicija na račun njene analize, ne može se poreći da je otvorila ovo polje i za druge koji su na radikalnijim pozicijama. Vidi više na: <http://www.naomiklein.org/>.

nu, to je revolt naše sopstvene prirode protiv onoga šta moramo postati kako bismo opstali unutar ekosistema koji kapital nužno konstruiše. Ova pobuna širi se političkim spektrom – ruralni konzervativci jednako su ogorčeni kao i urbani liberali i anarhisti komodifikacijom, unovčavanjem i komercijalizacijom svih aspekata prirode. Seme je posejano za humanističku pobunu protiv nehumanosti redukcije prirode i čovekove prirode na čist oblik robe. Otudjenje od prirode je otudjenje od potencijala naše sopstvene vrste. Ovo oslobađa duh pobune u kome reči kao što su dostojanstvo, poštovanje, saosećanje, briga i ljubav postaju revolucionarni slogani“ (Harvey, 2014: 161).

Insistiranje na uvođenju koncepta zajedničkih, društvenih ili opštih dobara može radikalno izmeniti naš odnos prema prirodi. Na putu do postizanja ekološki i ekonomski pravednog društva uz pomoć koncepta *društvenog prirodnog dobra*, potrebna nam je politička strategija koja će omogućiti po potrebi i konfrontaciju sa postojećim institucijama, ali istovremeno i neodustajanje od njih, već konstantno promišljati kako preuzimati institucije, menjati ih i kroz njih delovati. Ove institucije je potrebno demokratizovati kroz različite modele uključivanja šireg društva u procese neposrednog odlučivanja, na primer: participativno budžetiranje ili direktno-demokratski instrumenti odlučivanja na svim nivoima.

Zapravo, nama tek predstoji redefinisanje prirodnog dobra. Da se poslužim smernicama koje je dao Matei za prevazilaženje dominantnog diskursa u slučaju zajedničkog dobra potrebno je: prvenstveno identifikovati i priznati postojeća zajednička prirodna dobra koja kao takva već funkcionišu; razotkriti uzrok preovlađujućeg stava (prema društvenom prirodnom dobru) zasnovanog na kombinaciji individualizma i dihotomije državno/privatno vlasništvo; i promovisati holističku paradigmu ekosistema kao modela prema kome treba oblikovati nove institucije prirodnih dobara.

Za sve ovo potreban nam je multidisciplinarni pristup koji uključuje i formalno i neformalno znanje, zatim, istorijska analiza ali i fokus na viziju budućnosti. Formalne obrazovne institucije nalaze se pod ideološkom hegemonijom kapitalističkog ideala produktivnosti – u smislu da su i sama struktura kojom su ustrojene i sadržaj koji proizvode podređeni ovom obrazcu – pa u zavisnosti od vremenskog okvira i kapaciteta, zadatak levice trebalo bi biti građenje alternative unutar i/ili izvan ovog sistema. Ne sme se zaobići rad na postizanju jedinstva prirodnih i društvenih nauka što bi pomoglo od-otuđenju i sigurnijoj artikulaciji mnogih pitanja kojima se leвица za sada samo stidljivo bavi, kao što je i pitanje uloge prirodnih resursa. Jedinstvenost znanja pomaže sagledavanju „prirodne“ i „društvene“ stvarnosti u svojoj neporecivoj celovitosti. „Sloboda se ne sastoji u snovima o nezavisnosti od prirodnih zakona, već u poznavanju ovih zakona“ (Engels, 1939: 125).

Od borbe protiv zagađenja i sprečavanja iscrpljivanja resursa svet se već polako ali izvesno okrenuo ka defanzivnoj politici adaptacije koja je u suštini podređena kapitalističkoj logici prodaje proizvoda i servisa koji neće sprečiti prirodnu katastrofu, ali barem privremeno mogu omogućiti preživljavanje određenih pojedinaca, grupa ili zajednica. Već na početku smo zaključili da su siromašni veoma ranjivi u ekološkoj krizi, pa sem tehnoloških mera jedan od važnijih segmenata adaptacije je borba protiv siromaštva. Ovde leвица može napraviti značajni proboj, pronaći svoju ulogu, ali i svoje saveznike i kanale za delovanje.

Ako prihvatimo socijalistički trougao (ili ekosocijalističku prizmu) kao okvir održivog društva – zajedničku svojinu ili opšte dobro, društvene potrebe i zajedničko upravljanje proizvodnjom – lepak koji bi osigurao dugoročnu održivost bilo bi ono što Lebovic naziva *protagonističkom demokratijom*. Ljudi su protagonisti; svesni, zajednički aktivno učestvuju i razvijaju svoje kapacitete – subjekti koji ne pričaju na otuđenju i ugrožavanje zajedničke životne sredine.

LITERATURA

- Albo, G. 2007. *The Limits of Eco-Localism: Scale, Strategy, Socialism*. u: *Socialist Register: Coming to Terms with Nature*. London: Merlin Press.
- Burkett, P. 2006. *Marxism and ecological economics: Toward a red and green political economy*. Leiden: Brill.
- Crutzen, Paul; Stoermer, Eugen. 2000. *The „Anthropocene“*. u: *Global Change Newsletter*, no. 41. Stockholm: The International Geosphere–Biosphere Programme
- Domazet, M. 2014. *Treba nam promjena – Ideje rasta i razvoja u doba krize fosilne energije i kapitalizma*. u: Etnološka tribina, vol.44, br. 37. Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
- Poenaru, Florin. 2014. *Nature, Nationalism and Anti-Capitalism in Romania*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung
- Foster, J. B. 2000. *Marx's Ecology: Materialism and Nature*. New York: Monthly Review Press.
- Hardin, G. 2012. *Tragedija opšteg dobra*. u: *Životna sredina: moralni i politički izazovi*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Harvey, D. 2014. *Seventeen Contradictions and the End of Capitalism*. New York: Oxford University Press.
- Jovanović, M. 2015. *Neomarksistički pristupi ekološkoj krizi i održivom razvoju*. u: Sociologija, vol. LVII, no.2. Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
- Kill, J. 2014. *Economic Valuation of Nature: The Price To Pay For Conservation?* Brussels: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Klein, N. 2014. *This changes everything*. London: Penguin Group
- Kovel, J. 2014. *Ecosocialism as a Human Phenomenon*. u: *Capitalism Nature Socialism*, vol.25, no.1. London: Routledge.
- Lebovic, M. 2014. *Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam*. Beograd: Centar za politike emncipacije
- Mattei, U. 2012. *Država, tržište i neka preliminarne pitanja o zajedničkim dobrima*. (Dostupno na: <http://commons.mi2.hr/?p=136>).
- Moore, J. W. 2014. *The Capitalocene – Part I: On the Nature & Origins of Our Ecological Crisis*. New York State: Fernand Braudel Center and Department of Sociology, Binghamton University.

- O'Connor, J. 1988. *Capitalism, nature, socialism: a theoretical introduction*. u: *Capitalism Nature Socialism*, vol.1. London: Routledge.
- Ostrom, E. 1990. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pullen, J. 2013. *An Essay on Distributive Justice and the Equal Ownership of Natural Resources*. u: *American Journal of Economics and Sociology*, vol.72. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Vesić, D; Baković-Jadžić, M; Vukša, T; Simović, V. 2012. *U borbi za javno dobro: analize, strategije i perspektive*. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Wolfram, S. 1985. *Complex Systems Theory*. (Dostupno na: <http://www.stephenwolfram.com/publications/academic/complex-systems-theory.pdf>)

**CRVENO-ZELENA
P R I V R E D A¹**

Marija Jakovljević

ŠTA NUDI OVAJ RAD?

Rad ukazuje na goruće probleme uzrokovane/intenzivirane kapitalističkom logikom iz čega proizilazi zahtev za drugačijim modelom funkcionisanja društva. Da bi sistem bio održiv, mora raskinuti sa kapitalocentričnom i antropocentričnom perspektivom.

- [1] Ovaj tekst se nadovezuje na programske smernice koje je M. Lebovic (Michael Lebowitz) izneo u tekstu Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam sa idejom da apostrofira važnost zelenog neantropocentričnog pristupa u osmišljavanju i izgrađivanju alternativnog sistema. Ovakva perspektiva predstavlja reakciju na činjenicu da radikalni levičari u svojim teorijskim i aktivističkim nastojanjima neretko zanemaruju zelenu perspektivu, tj. zelena politika dominantno ostaje polje rada onih koji pokušavaju da poprave postojeći sistem.

Ukazuje se na hendikepiranost strategija čiji je krajnji cilj „popravljanje“ kapitalizma, ali da sa druge strane određeni koncepti i poduhvati dobijaju puni smisao u socijalizmu umesto iščašene forme koju imaju u kapitalizmu. U vezi sa tim je i ukazivanje na mogućnost za mobilisanje i integrisanje društvenih grupa koje se, zbog načina i okvira u kome trenutno delaju, uglavnom percipiraju kao ideološki neprijatelji (kao što su neki inovatori, preduzetnici i aktivisti). S obzirom na to da ih pokreće želja za unapređenjem aktuelnog društva, njihovi naponi mogu postati smisleni(ji) ukoliko se integrišu u drugačiji okvir i preuzmu odgovarajuće uloge koje su u skladu i sa njihovim interesovanjima i imaju značaj za buduće socijalističko društvo.

Na metodološkom planu rad će ukazati na potencijal korišćenja određenih alata za planiranje i analiziranje procesa, uglavnom ne-

Kao što leva politika obuhvata spektar političkih usmerenja, tako ni zelena politika nije jednoznačna. Zelena ideologija počiva na četiri osnovna stuba: participativna demokratija, nenasilje, socijalna pravda i ekološka mudrost. Pored toga, mnogi zeleni aktivisti insistiraju na održivosti, solidarnosti, kvalitetu života, ljudskim slobodama, uvažavanju različitosti, feminističkim principima, međugeneracijskoj solidarnosti, globalnoj ekonomskoj i socijalnoj pravdi, internacionalizmu, pacifizmu, decentralizaciji i subsidijarnosti ili bar na većini ovih stvari. Za detaljnije upoznavanje sa zelenom idejom možete pogledati vodič Green Pass – Knowledge for the next generation dostupan na: <http://www.youblisher.com/p/338549-Green-Pass-Knowledge-for-the-next-generation/> i <http://adaenetwork.org/publications/adae-green-pass.pdf>. Međutim, dok neki zeleni smatraju da je moguće postojeći sistem učiniti zelenim, drugi zagovaraju temeljnu promenu vladajućeg sistema. Zeleno u ovom radu je najpribližnije eko socijalizmu, pri čemu dodatno insistira na neantropocentričnosti. To znači da čoveka tretiramo kao deo prirodnih celina, a ne kao egocentričnog vladara prirode. U tom smislu, kada razmatramo različite društvene mere, procenjujemo da li je to najbolji način da se zadovolje potrebe ljudi i pritom ostavi najmanji mogući ekološki otisak. Briga prema prirodnom okruženju nije dakle puki dodatak „većim“ temama, već integralni deo sveobuhvatne politike.

karakterističnih za pristup domaćih levo orijentisanih teoretičara i aktivista, kao što je *Teorija promene* (*Theory of change*). Biće reči o strateškim zadacima i pratećim izazovima u izgradnji zelenog socijalizma, odnosno zelene socijalističke privrede.

Drugim rečima, ovaj rad treba da pruži višedimenzionalnu mapu održive privrede koja poštuje ekološke i društvene imperitive.

ZAŠTO JE OVO VAŽNO?

Ekološka zalaganja pokušavaju se nametnuti kao važna smernica za oblikovanje društva još od XIX veka. U kojoj meri i na kojim nivoima su ostvarena, prosudite sami. Kada promišljamo alternativne politike, treba da budemo svesni zašto nastojanja naših prethodnika nisu bila uspešna te da razvijamo strategije koje bi pokušale da prevaziđu takav tip prepreka. Internalizovali smo ideološke simplifikacije o svetu koji nas okružuje i našem položaju u njemu. Važno je da naučimo da mislimo kontekstualizovano da bismo razumeli šta nam je činiti.

Gledamo svet kroz pogrešne naočare – trebaju nam nove!

Kada se govori o nauci, posebno doprinosu i razvoju prirodnih nauka, apostrofira se kako je Čovek kroz istoriju ukrotio prirodu i prilagodio je svojim potrebama izlazeći na kraj sa rizicima prirodnih kretanja. Decu od osnovne škole učimo da je Čovek savladao Prirodu. Ono što pak ne učimo decu je da Čovek sa velikim Č nije zbirni naziv za ravnopravne ljude, već pojam koji zamagľuje klasnu strukturu čovečanstva, koja podrazumeva potčinjenost i eksploataciju unutar ljudskog društva, a koja je tesno skopčana sa našim osvajanjem prirode.² Takva percepcija o ljudskoj nadmoći nad prirodom

[2] Janis Varoufakis (Yanis Varoufakis) je u knjizi *Ovaj svet može da bude bolji: moji razgovori sa ćerkom o ekonomiji* slikovito i vrlo jednostavno

je doduše izmenjena u poslednje vreme, kada klimatske promene i prirodne nepogode sve više uzimaju svoj danak. Negde na kraju udžbenika za biologiju dodata je po koja lekcija u duhu „ups, moramo da sačuvamo prirodu“, bez zalažanja u suštinu problema, odnosno u logiku sistema koji ugrožava i uništava i ljude i prirodu. Naravno, nije realno očekivati od sadašnjeg školskog sistema, koji je proizvod vladajuće ideologije kapitala i njen dalji generator, da stvara ljude koji kritički promišljaju sistem. Stoga nam trebaju široko dostupni i razumljivi alternativni obrazovni izvori, stručni i aktivistički kolektivi, neformalni proaktivni obrazovni događaji i materijali, kao što je i ovaj predlog alternativa. Oni su posebno važni kada sistemska kriza podstakne ljude da traže alternativu.

Imamo manje vremena nego što nam se čini!

Proizvodni i konzumeristički obrasci koje je uspostavio i vremenom intenzivirao kapitalizam, poduprti antropocentričnom perspektivom i imperativom rasta doveli su do ozbiljnih poremećaja globalnog ekosistema. Čak i ako problematici prilazimo čisto antropocentrično, jasno je da će nam se obiti o glavu neplansko korišćenje i uništavanje prirodnih dobara, što je Urlih Bek (Ulrich Beck) opisao kao „efekat bumeranga“.³

U svrhu praćenja ovog procesa razvijena je ideja o ekološkom otisku (*ecological footprint*), koji se međunarodno koristi kao alat kojim se meri koliki se biološki kapacitet planete zahteva određenom ljudskom aktivnošću odnosno od strane osobe ili određene populacije, tj. pokazuje iskorišćenost biološki produktivnog zemlji-

objasnio dinamiku društvenih sistema prateći na koji način su prirodni uslovi oblikovali sisteme društvenog uređenja te kako je priroda podređivana najpre društvenim potrebama, a potom profitu.

- [3] Bek insistira da globalni karakter ekoloških rizika prevazilazi klasne razlike. Ipak, iako neki rizici zaista pogađaju sve stanovnike planete, mnogi su i dalje skoncentrisani oko nižih klasa. Detaljnije vidi u: Bek, Urlih. 2001. *Rizično društvo: u susret novoj modernij*. Beograd: Filip Višnjić.

šta i mora usled određenih aktivnosti/delovanja populacije (npr. zadovoljavanjem potražnje/proizvodnjom hrane, vlakana, drvne građe, energije, prostora za infrastrukturu, prostora za odlaganje otpada itd.) i poredi ga sa količinom raspoložive zemlje (obrađive površine, šume) i mora (područja za ribarenje) u koje se ne uračunavaju pustinje, glečeri i otvoreni okean. Ekološki otisak se izračunava uzimanjem u obzir svih utrošenih sirovina i proizvedenog otpada u toku godine i izražava se u globalnim hektarima.⁴

Stručnjaci ukazuju da se problem prekomernog ekološkog otiska manifestuje u vidu nepovoljnih klimatskih promena, gubitka biodiverziteta, deforestacije, erozije, oskudice hrane itd. Takođe se navodi da države sa srednjim i niskim dohotkom imaju manji otisak po glavi stanovnika. Ipak, čak i kada je otisak u nivou biokapaciteta, ističe se da to znači da se ostavlja malo ili gotovo nimalo prostora za divlje vrste.⁵

[4] Vidi više na: <http://www.earthday.org/footprintfaq> Na internetu se mogu naći kalkulatori ekološkog otiska za različite ciljne grupe, kao i razni pokazatelji postojećeg ekološkog otiska. Recimo na <http://www.earthday.org/footprint-calculator> može se naći online kalkulator otiska koji ostavljaju stanovnici raznih država (Srbija u trenutku pisanja ovog teksta nije bila u ponudi, ali se može istražiti koliki otisak bismo pravili da živimo u nekoj od ponuđenih zemalja, a prema sadašnjim životnim navikama i praksama). Do proračuna se dolazi odgovaranjem na pitanja o stilu života, pa se na kraju prezentuju rezultati u sledećim kategorijama: koji % planete/koliko planeta je potrebno da nadoknadi otisak koji ostavljamo našim životnim stilom, koliko globalnih hektara trošimo u različitim oblastima i takođe se nude opcije za istraživanje načina/mogućnosti smanjivanja našeg otiska. Mapa dostupna na http://www.footprintnetwork.org/ecological_footprint_nations/ pokazuje da li zemlje širom sveta ostavljaju otisak ispod ili iznad biokapaciteta tog područja. Na <http://www.eea.europa.eu/data-and-maps/indicators/ecological-footprint-of-european-countries> mogu se naći podaci za otiske koje ostavljaju EU zemlje. Za biznis sektor može biti zanimljiv i link <http://circulareconomytoolkit.org/Toolkit.html>.

[5] Vidi više na: http://www.footprintnetwork.org/ar/index.php/GFN/page/living_planet_report_2014_facts/

Evo nekih ilustrativnih brojki:

2.6 globalnih hektara	Prosečan ekološki otisak po osobi širom sveta
1.7 globalnih hektara	Količina produktivne zemlje i mora (biokapacitet) na raspolaganju u svetu po osobi 2010-te godine
1.5 godina	Vreme potrebno da planeta regeneriše ljudski otisak
50 %	Količina ljudskog otiska koji prevazilazi regenerativne kapacitete planete
1.5 planeta	Koliko planeta bi nam bilo potrebno da regeneriše aktuelnu potražnju čovečanstva
3.9 planeta	Koliko planeta bi nam bilo potrebno kada bi svi živeli kao prosečni Amerikanci
X2.5	Veličina globalnog ekološkog otiska 2010. u poređenju sa 1961. godinom
½	Količina biokapaciteta koji je na raspolaganju po osobi u 2010. u odnosu na 1961.
91	Broj zemalja sa deficitom biokapaciteta, tj. zemlje u kojima ekološki otisak po glavi stanovnika prevazilazi biokapacitet po glavi stanovnika (od ukupno 152 zemlje)
85%	Procenat svetske populacije koji živi u zemljama sa deficitom biokapaciteta

(Preuzeto sa: http://www.footprintnetwork.org/ar/index.php/GFN/page/living_planet_report_2014_facts/)

Kapitalistički sistem perpetuira krize – moramo stvoriti pravedniji i održiv sistem!

Krize kapitalističkog sistema u biti nisu nove, ali načini njihovog prevazilaženja moraju biti novi, s obzirom na to da kapitalistički sistem mutira kao virus sa kojim se stari lekovi (poput kejnzijanizma) ne mogu definitivno izboriti. U ovom sistemu se pak mogu naći mnogi korisni sastojci (znanja i akteri) za uspostavljanje novog održivog i solidarnog sistema.

Sve više ljudi shvata potrebu za *zelenijim* društvom i pokušavaju na razne načine da u određenoj meri daju svoj doprinos (promenom životnog stila, poslovnog modela, iniciranjem aktivističkih događaja itd.). Dok se jedni odlučuju za eko-primitivizam i vraćanje predindustrijskom načinu života koji je „više u skladu sa prirodom“, drugi polažu ogromne nade u nove tehnologije koje bi u budućnosti sanirale haos koji sada pravimo. Treba da bude jasno da ne možemo vratiti točak istorije unazad, ali sa druge strane ne možemo ni beskonačno intenzivirati mehanizme po kojima sada funkcionišemo, a da situacija ne postane fatalna. Alternativa koja nam treba mora da nađe smislen način da iskoristi ono što nam stoji na raspolaganju i to na način koji harmonizuje potrebe prirode i društva. Glavne tačke fokusa bile bi redefinisane odnosa moći unutar sistema društveno-ekonomskih odnosa, odnosno uspostavljanje novih solidarnih modela donošenja odluka, planiranja i odgovornog upravljanja proizvodnjom i potrošnjom te smanjenje pritiska na neobnovljive/sporo obnovljive resurse i razvijanje inovativnih zelenih tehnologija.

ZAŠTO NE KAPITALISTIČKA PRIVREDA?

„NIJEDNA KRIZA NE VODI NUŽNO LJUDE DA PREISPITAJU SAM
SISTEM. LJUDI SE BORE PROTIV ODREĐENIH ASPEKATA KAPITALIZMA
– OKO DUŽINE RADNOG DANA, VISINE PLATE I USLOVA RADA,
NEZAPOSLENOSTI IZAZVANE KRIZOM PREKOMERNE AKUMULACIJE,
UNIŠTAVANJA ŽIVOTNE SREDINE OD STRANE KAPITALA, KAO I
UNIŠTAVANJA NACIONALNIH KULTURA I SUVERENITETA, ITD. – ALI
UKOLIKO NE RAZUMEJU PRIRODU SISTEMA, ONI SE BORE SAMO ZA
FINIJI KAPITALIZAM, KAPITALIZAM SA LJUDSKIM LIKOM“

(Lebovic, 2014a: 26)

Problemi kao što su zagađenje vazduha, zemljišta i vode, uništavanje staništa i istrebljenje vrsta, negativne klimatske promene i problemi upravljanja otpadom se ne mogu rešiti „ozelenjavanjem“ kapitalizma, jer kapitalizam suštinski ne može biti zelen. Deklarativna, a ponekad i stvarna nastojanja aktera na tržištu da budu odgovorniji i zeleniji ne uspevaju ići protiv logike trke za profitom koja nužno vodi do različitih vidova eksploatacije prirode, ljudi, zemalja. Da bi sistem opstao, mora se širiti tržište, moraju se stvarati nove potrošačke potrebe, što sve zajedno vrši pritisak na postojeće resurse i uvećava zagađenje. No kapitalizam je i inovativan sistem. Mnogi protagonisti aktuelnog sistema shvatili su neodrživost sadašnjeg tempa te inicirali zaokret ka cirkularnoj ekonomiji koja bi trebalo da smanji pritisak na resurse i minimalizuje otpad. Nova politika Evropske unije upravo je usmerena na postizanje održivosti sistema putem redefinisanja modela proizvodnje i potrošnje, ali i dalje u okvirima tržišta.⁶

[6] Ove godine (2015) Evropska komisija radi na izradi strategije o cirkularnoj ekonomiji, koja bi trebalo da vodi Evropu ka „kompetitivnijoj, resursno efikasnijoj ekonomiji“. Veruje se da će se otvoriti novi poslovi i smanjiti pritisak na resurse i životnu sredinu generalno pokretanjem inovativnih biznisa. Strategija *Europe 2020 Strategy* biće u službi „pametnog, održivog i inkluzivnog razvoja“. Za više

Postoje bar dva glavna pravca zagovaranje kapitalističke „zelene“ ekonomije. Jedan se zasniva na socijaldemokratskoj logici, drugi na neoliberalnoj. U prvom slučaju aktuelne ideje o uspostavljanju zelenije ekonomije idu u pravcu nametanja državnih politika koje bi u izvesnoj meri ograničile negativne uticaje tržišne logike i podstakle zelenije proizvodne procese i otvaranje novih zelenih poslova. Slobodno možemo reći da je tu/ovom konceptu cilj da se kapitalizam sačuva od sebe samog. Reč je o pokušaju kreiranja novog klasnog kompromisa gde se kapitalu obećava ekonomski rast, a radništvu nove zelene poslove. Ovakva nastojanja poznata su kao Green New Deal i ona su već pretrpela značajne kritike na osnovu toga da se ne bave suštinom problema, već nastavljaju staru logiku uz zagovaranje primene novih tehnologija, koje zapravo mnoge zemlje ne mogu ni priuštiti.⁷ Što se tiče obećanja novih

detalja vidi na: http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/index_en.htm. Označena je i kao EU strategija rasta sa pet ciljeva na planu zapošljavanja, inovacije, obrazovanja, socijalne inkluzije i klime/energije. Vidi više na: http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm. Ideja kako da se sa manje postigne više razrađena je u EU's Environment Action Programme to 2020. Izdvojeni su ključni aspekti na kojima treba raditi u procesu uspostavljanja cirkularne ekonomije uz navode da ne postoji jedno rešenje koje odgovara svim proizvođačima. Vidi više na: <http://ec.europa.eu/environment/circular-economy/pdf/splitup%20sessions%20key%20messages.pdf>. S tim u vezi pogledaj Zero waste program (program za ekonomiju bez otpada), koji se može naći na: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1415352499863&uri=CELEX:52014DC0398R%2801%29>.

- [7] Dražen Šimleša u tekstu Ekologizacija kapitalizma – Green New Deal ili samo još jedan uobičajeni deal? insistira da je pogrešno zagovarati „zeleni rast“, jer čak ni sa novim zelenim tehnologijama i zaokretom ka obnovljivim izvorima energije nemamo na raspolaganju dovoljno resursa koji bi podržali potrošnju koju zahteva novi rast. Sadašnji ekonomsko-proizvodni sistem generiše globalne nejednakosti, a ne ide u pravcu njihovog prevazilaženja i samim tim zaokret ka novim tehnologijama nije dovoljan za rešavanje globalnih ekoloških problema. „(...) ovo o čemu je riječ bismo mogli i pohvaliti kad bi nam to bio prvi korak [referiše na UNEPov predlog zelene ekonomije iz 2011.

poslova, bez redefinisana klasnih odnosa, odnosno mehanizama pregovaranja, nema garancije da će to biti dobri i sigurni poslovi.⁸ U drugom slučaju imamo zelenu ekonomiju kao neoliberalni projekat gde je uloga države da kreira nova tržišta za investicije tako da će tržište upravljati prirodnim resursima i klimatskim promenama. Ideja proizilazi iz liberalnih fantaziranja da će lični interes da se uštedi novac podstaći takve prakse koje će dovesti do energetske efikasnosti,⁹ iako je kroz istoriju dokazano da lični interes ispred kolektivnog dovodi do nemara i devastacije prirodnih i društvenih resursa.

Takav način razmišljanja ilustruje ranije pomenuto pojednostavljeno i nekontekstualizovano razumevanje situacije, koje posledično perpetuiira TINA stav (There is no alternative – Nema alternative)¹⁰ – da je nemoguć drugačiji način društvenog funkcionisanja

godine], al nama ne samo da je zadnji, nego je i jedan jedini. Mi bismo da sve ostane isto, ali samo da bude malo efikasnije, kao da je efikasnost jedino što ugrožava planet i siromašne. Kao što je dobro primetio Rober Faber (2009) u svom tekstu Green New Deal, mogućnosti i ograničenja, ovisnost o linearnom eksponencijalnom rastu ekonomije dovela je i do toga da je gladnim potrošačima olakšana suluda potrošnja, što je onda izmijenilo planet kao nikad do sad (...).“ Dalje ukazuje da su povećana potrošnja i rast populacije anulirali ono što je uštedeno povećanjem energetske efikasnosti, što ukazuje na potrebu za radikalnom promenom paradigme koja se ne može zaustaviti na transformisanju samo jednog od nivoa u proizvodno-potrošačkom ciklusu. Za više informacija pogledati ovaj tekst u okviru zbornika Kriza, odgovori, levica. Dostupno na: <http://sindikalizam.org/wp-content/uploads/2014/09/Jadzic-Milos-i-drugi.-Kriz-a-Odgovori-Levica-2012..pdf>

[8] Pogledati analizu koju nudi Bun Šir (Boone W. Shear) u tekstu Making the green economy: politics, desire, and economic possibility. Dostupno na: http://jpe.library.arizona.edu/volume_21/Shear.pdf

[9] Vidi više na: http://jpe.library.arizona.edu/volume_21/Shear.pdf

[10] Lebovic u tekstu *Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam* označava hegemoni ekonomističko-medijski diskurs kao TINA, koji sugeriše da sve zemlje moraju pratiti komande tržišta, pri čemu se posebno prilagođavanje očekuje od siromašnih zemalja. Takođe navodi da ekonomisti koji se ne slažu sa takvim tvrdnjama bivaju marginalizovani i etiketirani

osim tržišnog, odnosno kapitalističkog. Iz takvog nerazumevanja proizilaze ideje i inicijative da se ozelenjavanjem popravi kapitalizam, a koje su unapred osuđene na neuspeh. Navešću samo neke od tih ideja i poduhvata.

Na planu međusektorske saradnje: javno-privatna partnerstva, koja se javnosti prezentuju kao dobitna kombinacija resursa i znanja, dominantno rezultuju eksploatacijom javnih resursa kroz izvlačenja profita u privatne ruke, gde dakle privatni interes nadvladava društvene potrebe.¹¹

Na planu energije: kampanja za prelazak na obnovljive izvore energije ne daje odgovor na pitanje kako ukinuti moć aktera koji žive od eksploatacije i prodaje „prljavih izvora energije“ i koji oblikuju ekonomska i politička kretanja. Takođe, da bi obnovljivi vidovi energije postali svima dostupni, potrebne su značajne investicije države, jer najširi slojevi uglavnom nemaju sredstava da se samostalno preorijentišu na njih. Ukoliko se pak novi izvori

kao „loši ekonomisti“. Vidi više u: Lebovic, A. Majkl. 2014. *Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam*. Beograd: Centar za politike emancipacije. str. 29, pasus 79. Dostupno na: <http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2014/10/Majkl-A-Lebovic-Put-ka-ljudskom-razvoju.pdf>

- [11] Ilustracije radi, osvrnimo se na iskustva privatizacije vodosnabdevanja u vidu javno-privatnih partnerstava širom sveta. Evidentno je dramatično urušavanje životnog standarda stanovništva tamo gde su vodovodi, izvorišta i infrastruktura privatizovani u bilo kojoj meri, jer se privatni akteri vode minimalizacijom troškova i maksimalnim uvećanjem profita, što u praksi znači minimalna ili nikakva ulaganja u infrastrukturu, a drastično povećanje cene usluga vodosnabdevanja. Posledično su mnogi ljudi ostajali bez vode, usled nemogućnosti da plate nove namete, a neretki su slučajevi epidemija zaraznih bolesti usled urušavanja higijenskih uslova u zajednici. Za više primera širom sveta pogledaj Moyo, K. 2013. *Water as a human right under international human rights law: Implications for the privatisation of water services*. Stellenbosch: Stellenbosch University. Dostupno na: <https://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/80062>

energije prepuste tržištu, privatni investitori će monopolizovati kontrolu nad njihovim korišćenjem i tako steći/učvrstiti praktično neograničenu moć nad društvom.

Na planu klime: postavljanje ograničenja za ispuštanje zagađujućih gasova u atmosferu rezultovalo je međunarodnom trgovinom kvotama izduvnih gasova koja se odvija u korist najvećih zagađivača, koji od manje razvijenih zemalja otkupljuju pravo da ispuste u atmosferu onoliko gasova koliko je nerazvijenim zemljama „preostalo“, tj. razliku između propisane količine za te zemlje i onoga što su zapravo ispustile. Dakle, glavni zagađivači i dalje nalaze „rupe“ da nastave po starom i ništa se suštinski ne menja.

Na planu hrane: uzgajanje organske hrane i fer trgovina uglavnom zahtevaju visoke troškove pokretanja ovakvih poduhvata i njihovih održavanja, što posledično povećava cenu proizvoda koje onda mogu sebi da priušte samo privilegovani slojevi stanovništva, koji vrednuju takve proizvode/način proizvodnje. Kada su proizvodnja i distribucija hrane prepušteni tržištu, nemoguće je rešiti problem gladi i pristupa zdravoj hrani.

Na planu smanjenja otpada: mera kao što je npr. „zagađivač plaća“, koja je zamišljena kao podsticaj za produžavanje životnog veka proizvoda i njihovo dizajniranje tako da smanjuju količinu otpada, u principu znači povećanje cene tih proizvoda kako bi se pokrili troškovi koje proizvođač plaća po osnovu stvaranja otpada. Ove i slične mere deluju na nivou simptoma, jer je u kapitalističkom sistemu nemoguće delovati na nivou uzroka, a to je potreba za prekomernom proizvodnjom proizvoda u cilju povećanja udela na tržištu i generisanja više profita. Slično je i sa merama koje podrazumevaju naplaćivanje kupcima troškova menadžmenta otpada ukoliko ne učestvuju u procesu reciklaže – npr. vraćanje dela novca plaćenog pri kupovini proizvoda ukoliko se vrati ambalaža ili delovi koji su ponovo upotrebljivi. Ovo je svakako ko-

risna mera za podizanje svesti i motivisanje ljudi da recikliraju, ali treba da bude jasno da se novcem ne može tako lako nadoknaditi ekološki otisak nastao nekontrolisanom proizvodnjom i potom nerecikliranjem. Još ilustrativniji primeri su razne ekološke takse koje naplaćuje država za korišćenje državne infrastrukture i površina. Čak i kada novac prikupljen tim taksama ide u sprovođenje ekoloških politika i mera, a vrlo često zapravo ne ide u te svrhe usled netransparentnosti državnog upravljanja novcem, to nije dovoljno da se očuva prirodno okruženje.

Pored gorepomenutih zavaravanja da su neke mere zaista zelene, postoje i vrlo svesne manipulacije javnim mnjenjem. Same kompanije neretko promovišu razne „ekološke“ inicijative u kojima učestvuju ili u koje uključuju svoje potrošače, pri čemu je zapravo reč o *greenwashing-u* ili *ekološkoj manipulaciji*, tj. kreiranju slike o sebi kao ekološki odgovornim akterima, a u čijoj pozadini se krije povećanje profita ili/i sticanje (političke) podrške. Termin se koristi kada se određene akcije predstavljaju kako zelene, iako to zapravo uopšte nisu (npr. automobili koji su „prijateljski“ prema okruženju) ili promovisanje akcija koje zapravo imaju za cilj smanjenje troškova kompanije/podizanje profita, bez da se poslovne aktivnosti zaista vode zelenim kriterijumima (npr. zagovaranje ponovne upotrebe peškira u hotelima kako bi se smanjila potrošnja vode potrebne za pranje i potom ispuštanje otpadnih voda, a pritom se ne smanjuje potrošnja električne energije u hotelu, ne vodi se računa o uticaju otpada iz hotela itd.).¹²

Ipak, mnoge kompanije i povezani akteri zaista veruju da je moguće ozeleneti kapitalizam. Iz takvih ubeđenja rodile su se industrijska ekologija i koncept eko-efikasnosti. Oni se bave analizama ekonomskih i ekoloških aspekata proizvodnih procesa i razvijanjem alata, tehnika i koncepata koje treba da „povećaju

[12] Vidi detaljnije na: <https://sh.wikipedia.org/wiki/Ekomanipulacija>

održivost“. Neke od velikih kompanija su prepoznale benefite smanjenja troškova svog poslovanja i krenule u pravcu razvijanja cirkularne proizvodnje.¹³ U te svrhe su razvijeni i alati – vodiči za unapređenje proizvodnog procesa.¹⁴ Tako su npr. nastali i eko-industrijski parkovi kao mreže firmi koje sarađuju kako bi unapredile ekonomske i ekološke performanse kroz minimalnu upotrebu energije i sirovina putem planirane razmene materijala i energije.¹⁵ Ovakve inovacije u poslovanju svakako imaju važne benefite u vidu smanjenja pritiska na prirodne resurse i smanjenja količine otpada, ali i dalje ne rešavaju problem prekomerne proizvodnje, koju posledično prati ekološki otisak proizašao iz ostalih faza u procesu proizvodnje – distribucije – potencijalne upotrebe/menadžmenta neprodane robe. Svi ti problemi proizilaze iz toga što tržište upravlja proizvodnjom, a ne realne društvene potrebe i planovi. Tako dolazimo i u situaciju da u pokušajima ekološkije proizvodnje upotrebljavamo odbačene proizvode kao sirovine za izradu novih proizvoda koji uopšte nisu neophodni zajednici. Nije dakle dovoljno da određeni privredni akteri učine svoju proizvodnju ekološkom, već je potrebno da celokupna privreda bude cirkularna, a to se ne može postići bez intervencije države kao krovnog koordinatora proizvodnje, što se u biti kosi sa logikom tržišta koje se bazira na nadmetanju i trci za profitom.

Ovde je važno zadržati se na značenjima održivosti i rasta. U kapitalističkom sistemu se insistira na konceptu *održivog rasta*, iako je zapravo rešenje u promeni načina proizvodnje, preraspodele i upotrebe. Kada se ukloni potreba trke za profitom, postaje jasno

[13] Vidi na primer: <http://www.greenbiz.com/article/defining-circular-economy-beyond-recycling-material-reuse>

[14] Vidi na primer: <http://circulareconomytoolkit.org/Toolkit.html>

[15] Vidi na primer: [http://www.dal.ca/content/dam/dalhousie/pdf/sustainability/Waste%20Management%20Literature%20Review%20Final%20June%202011%20\(1.49%20MB\).pdf](http://www.dal.ca/content/dam/dalhousie/pdf/sustainability/Waste%20Management%20Literature%20Review%20Final%20June%202011%20(1.49%20MB).pdf)

da se roba ne treba proizvoditi kao razmenska vrednost, koja tek posredstvom tržišta dobija upotrebnu vrednost i to neretko da bi zadovoljila konzumerističke marketinški kreirane i predimenzionirane potrebe. Rast u kapitalizmu znači rast profitabilnosti, a ne nužno i povećanja životnog standarda celokupnog društva. U tom smislu treba napraviti raskid sa konceptom održivog rasta u čijem fokusu je tržišna (profitna) ekspanzija i namesto toga se okrenuti planskoj proizvodnji koja ne traći resurse i minimalizuje ekološki otisak. Upotreba proizvoda treba da bude u funkciji održavanja pristojnog životnog standarda i razvoja individue i društva. Takva planirana i koordinisana proizvodnja eliminiše gomilanje nepotrebnih i mnogima nedostupnih proizvoda na tržištu, koji samim tim znače traćenje resursa, ljudskog rada i gomilanje otpada.

Kada razmatramo ekološke strategije i predloge novih politika, treba dakle poći od toga ko ih iznosi i sa kojim interesom, tj. ko će i na koji način najviše profitirati ukoliko se ti predlozi realizuju. Oni koji upravljaju tokovima kapitala, zasigurno neće predložiti radikalne mere koje stavljaju interes društva i prirode ispred njihovih interesa i interesa vodećih aktera u kapitalističkom sistemu. Predlozi koji dolaze iz takvih krugova pokušavaju da predstavе potrebe prirode, društava i kapitalističke ekonomije kao međusobno uskladive, zanemarujući suprotstavljenost logika funkcionisanja svakog od ovih sistema.

KAKVA PRIVREDA NAM TREBA?

Lebovic, referišući na Marksa, ističe da najpre moramo znati šta želimo da bismo razvili strategije kako da dođemo do tamo: „Poput 'okorelog arhitekta', moramo prvo izgraditi cilj u sopstvenoj svesti, pre nego ga konstruišemo u realnosti; isključivo ovakav svesni fokus može da obezbedi 'odlučnu volju' potrebnu da bi se porazila logika kapitala“ (Lebovic, 2014b: 5). On nas podseća da

je cilj „društvo koje naglašava mogućnost za razvoj našeg potencijala“, odnosno kako je opisano još u nacrtu *Komunističkog manifesta*: „Preinačiti društvo tako da svaki njegov član može potpuno slobodno razvijati i potvrđivati sve svoje sposobnosti i snage ne narušavajući pritom temeljne pretpostavke toga društva“ (Lebovic, 2014a: 4). Ovaj ideal dalje treba operacionalizovati kako bi postalo jasno kako treba redefinisati svaki od društvenih podsistema.

„Akcijašenje“ bez jasne ideje kakav sistem želimo, zašto baš takav i kako se uopšte dolazi do onoga što želimo / što nam je potrebno, koje se dakle svodi na aktivizam koji pokušava da sanira simptome problema protiv kojeg se deklarativno bori, umesto da se udružuje sa drugim akterima i da zajedno gađaju uzrok problema, uglavnom je neefikasan, a često i kontraproduktivan na dugi rok. Tako recimo sadašnji civilni sektor, iako nema dovoljno kapaciteta, preuzima sve veći deo uloga koje bi trebalo da obavlja socijalna država, umesto da se radi na izgrađivanju širokog demokratskog fronta koji bi državu podredio interesima „običnog naroda“ i razvio mehanizme koji ih na najbolji mogući način zadovoljavaju.¹⁶

U tom kontekstu treba definisati zelenu socijalističku privredu. Privreda koja bi podmirivala potrebe društva i poštovala prirodnu ravnotežu podrazumevala bi potpuno drugačiji sistem društvenih odnosa. Lebovic je koncept tog novog sistema nazvao socijalizam za 21. vek čije ocrtavanje kreće od „elementarnog trougla“ socijalizma: „a) društveno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, što je osnova za b) društvenu proizvodnju u organizaciji radnika/ ca kako bi se c) zadovoljile zajedničke potrebe i ciljevi“ (Lebovic, 2014a: 36). U aktuelnom sistemu imamo određene izdanke koji su

[16] U tekstu *Neki „novi“ klinici: dolazak mapi generacije*, na portalu Mašina sam prikazala kako smena državnog sektora civilnim utiče na mlade i njihov delatni potencijal. Dostupno na: <http://www.masina.rs/?p=787>

na tragu nekog od ovih aspekata, ali njihova neperspektivnost je upravo u tome što egzistiraju unutar tržišnog sistema koji ih ograničava u pristupu resursima i mogućem uticaju/dometima. Tako, navedimo samo neke, postoje razne radničke zadruge, fabrike preuzete od strane radništva te socijalna preduzeća koja organizuju svoju proizvodnju po principima participativne demokratije u cilju zadovoljenja potreba radništva, ali i nekih širih delova zajednice (recimo deo prihoda ide u korist određenog broja članova neke marginalizovane društvene grupe – npr. osoba sa invaliditetom, osoba sa posebnim potrebama, Roma na ivici siromaštva, starih „teško zapošljivih“ žena i sl.). Međutim, one nemaju kapaciteta da same „izdominiraju“ na tržištu i njihova održivost zavisi od spleta faktora. Navešćemo samo neke: odgovarajuće zakonske regulative i volje kapitalističke države da podrži ovakav tip proizvodnje, vidljivosti u javnosti, postojanja dovoljnog broja potrošača voljnih da kupuju njihove proizvode, jer prepoznaju njihovu vrednost, volje velikih kompanija da ih podrže u okviru svojih aktivnosti tzv. „odgovornog poslovanja“ i sl. Dakle iako je reč o klicama proizvodnog modela koji je pre svega orijentisan na potrebe (dela) zajednice, dok god je u okvirima kapitalističkog sistema, sklon je iščašenjima u vidu dodatne eksploatacije onih kojima se zapravo teži pomoći i održavanja *statusa quo* u društvu tako što se 1) društveno nezadovoljstvo postojećim redom stvari amortizuje time što se ugroženi (bivši) radnici ubacuju u ove alternativne modele proizvodnje, gde se onda samoeksploatišu u stanju permanentne neizvesnosti tržišnih nadmetanja i 2) akcioni potencijal i želja da se nešto preduzme i promeni situacija u korist „običnog čoveka“ bivaju redukovani na uske krugove dometa ovakvih inicijativa umesto da se umrežavanjem svih tih ljudi i zajedničkom koordinacijom rada prema potrebama celog društva svi ti individualni i grupni naponi zapravo iskoriste na najbolji mogući način i zaista preokrenu logiku po kojoj društvo (ekonomija i politika) funkcioniše.

Imajući sve to u vidu, u sledećem odeljku biće ocrтана početna „mapa“ novog sistema u kome ljudi razvijaju svoje potencijale i talente, zadovoljavaju svoje potrebe i razumeju važnost solidarnosti i održivosti kao temeljnih principa. Ideja je da se ocrтаju veze međuzavisnosti, da razumemo zašto nam je važna inovativnost, ali i zašto samo ona nije dovoljna. Razmotrićemo potrebne resurse, metode i procedure, kao i izazove i ograničenja u ovom procesu. Nova privreda, kao čvorna tačka ostalih sfera društva, mora biti spoj istorijskih iskustava i odgovora na sadašnje i buduće potrebe.

Teorija promene

Da bismo ocrтали dinamiku međuzavisnosti podsistema i elementa sistema u procesu njegove promene poslužićemo se alatom za planiranje, praćenje i evaluiranje procesa pod nazivom *Teorija promene* (*Theory of change*).¹⁷ Ona nam služi kao razumevajući okvir – zahteva razumevanja aktuelne situacije i jasnu svest o cilju (željenom ishodu promene). Može se koristiti za planiranje od kratkoročnih i srednjoročnih promena do dugoročnog cilja. Zavisno od konkretne potrebe, ovaj alat možemo koristiti za praćenje promene na više nivoa (grupa, populacija, država itd.). Sastoji se iz vizuelnog prikaza etapa promene (mape) i narativnog dela. Da bismo razvili našu mapu ka zelenoj socijalističkoj privredi, mora da bude jasno šta naše vrednosti konkretno znače za različite aktere, šta oblikuje naše mogućnosti i izbore, koji su sve akteri uključeni u ovaj proces, kakve su implikacije promene koju želimo po svaku od grupa aktera, na osnovu kojih informacija/pokazatelja razvijamo naše akcije itd. Mapa koju ocrтamo kao grafički prikaz promene na kojoj radimo je i polazište i ishodište diskusija tokom tog procesa, korisna je u procesu donošenja odluka, za praćenje i evaluaciju. Mapa promene predstavlja osnovu za dokumentova-

[17] Za bazično upoznavanje sa konceptom Wikipedija nudi solidan pregled na: https://en.wikipedia.org/wiki/Theory_of_change

nje iskustava, proveru objašnjenja i prezentovanje uzročno-posledičnih veza te poređenje perspektiva.

Koraci za kreiranje Teorije promene:

1. Identifikovati dugoročni cilj kroz grupnu diskusiju
2. Sprovesti „unazad mapiranje“ zarad identifikacije preduslova neophodnih za postizanje tog cilja – vizuelno predstavljanje u formi mape
3. Identifikovati šta je potrebno uraditi (ko, kad, kako...) da bi se ostvarili pobrojani preduslovi
4. Razviti indikatore za svaki navedeni korak/preduslov, koji će biti korišćeni za procenu učinka
5. Testirati pretpostavke, po potrebi modifikovati mapu/razvojni plan
6. Napisati narativ koji pojašnjava mapu i predviđeni proces promene
7. Implementacija predstavljenih koraka
8. Praćenje napretka i korekcije mape po potrebi
9. Redovne diskusije o toku procesa

Kada razvijamo ovakve planove, treba da imamo na umu:

- » kakav nam je kontekst: ko je ciljna grupa promene koju planiramo, ko su akteri, u kakvim strukturama delujemo, kakve strukture pokušavamo da izgradimo, gde je naše mesto u široj istorijskoj dinamici društvenih odnosa – potrebno je da uzmemo u obzir znanja iz istorije, ekonomije, politike, kao i svakodnevna iskustva ljudi sa kojima radimo i kojima se obraćamo,
- » u kakav proces promene ulazimo: šta se sve menja, koje metode koristimo, kako ćemo prevazići određene rizike,
- » da li svi razumemo i delimo istu viziju.

Razvijanje mape može biti različitih nivoa kompleksnosti, zavisno od toga čime se bavimo/na čemu je fokus. Obzirom da se u ovom

slučaju bavimo sistemskim promenama, gde je putanja neizvesna, gde postoje visoki rizici i neizvesni ishodi, gde takoreći ponovo „izmišljamo“ društvo koje bi bilo po meri „običnog čoveka“ i prirode i da su u taj proces uključeni mnogi akteri (potencijalno samoorganizovane radničke i studentske inicijative, sindikati, nevladine organizacije, pripadnici različitih pokreta koji dele zajedničku levu ideologiju i sl.), reč je o kompleksnom procesu koji se ne može unapred potpuno dizajnirati, već koji ima određene opšte smernice, ali do kojih se u praksi može doći na različite načine i ta putanja verovatno neće biti linearna. Stoga je mapa u nastavku samo natuknica za određene aspekte na koje treba obratiti pažnju i koja ukazuje na njihovu međuzavisnost.

Kao izazovi korišćenja metodologije *Teorije promene* navode se postojeći latentni i manifestni odnosi moći među onima koji su uključeni u proces promene, tehnokratske navike, potreba za facilitatorom (u ekstremnijim slučajevima za vođom), oblik informacija kojima se komunicira (da li su svima dostupne i razumljive informacije, kojim kanalima se komunicira i kakav je pravac komunikacije). Mapiranje promene o kojoj govorimo takođe nosi rizik da mapa bude previše komplikovana i samim tim nejasna.

Prednosti ovakve metodologije su u tome što se insistira na razumevanju konteksta i pravljenju tačaka fokusa, što se zahteva kritičko promišljanje pretpostavki da bi se shvatilo zašto nešto (ne) uspevamo da realizujemo, omogućava se kreativna i konstruktivna komunikacija između donekle različitih perspektiva i pozicija, prevazilazi se generički dizajn programa, nema figure autoriteta, ali može postojati stručni facilitator, proces je transparentan i fleksibilan i omogućava učenje u hodu uz razvijanje saradnje različitih aktera. Takođe se omogućava učenje kroz praksu, što ujedno znači i demokratsko planiranje i adaptivni menadžment, odnosno revidiranje koraka po potrebi, zavisno od situacije na terenu. Još jedna od prednosti je što kada razmišljamo na ovaj način

razmišljamo u pravcu povezivanja više projekata/inicijativa kako bi ishodi bili na višem nivou, većeg obuhvata i trajniji. Na taj način jačamo svest o međuzavisnosti bliskih inicijativa.

Zbog svega navedenog ova metodologija može biti pogodna za razmatranje načina dolaska do zelene privrede i socijalističkog sistema.

Konceptualno pitanje: Šta podrazumeva nova privreda i čemu sve to?

Cirkularna privreda uz promenu šire paradigme mogla bi da bude jedan od stubova održivog sistema. Ona bi bila i rezultat određenih društvenih promena, manifestacija svesti da Čovek nije iznad Prirode i volje da se uspostavi održiva i odgovorna matrica. Ona je deo slagalice novog sistema društvenih odnosa - nije sama sebi cilj, već sredstvo, odnosno jedan od stubova održivog društva.

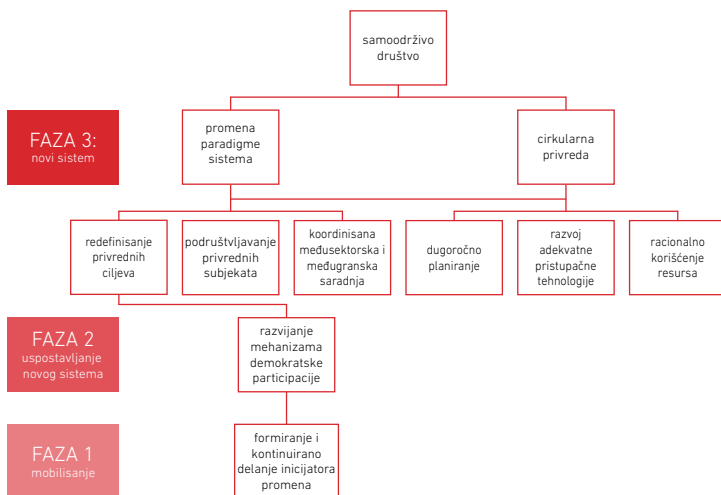
Stvaranje samoodrživog društva i odgovarajuće privrede nije linearan proces i zahteva temeljne promene različitih sistemskih aspekata. Mapa¹⁸ u nastavku je podložna usložnjavanju, no radi preglednosti i mapiranja ključnih elemenata postavljena je u ovoj formi.

Da bi se uspostavilo samoodrživo društvo, potrebne su promene na vrednosnom i operativnom planu. Promena paradigme sistema mora ići ruku pod ruku sa racionalnim planiranjem upotrebe resursa. Promena sistemske paradigme podrazumeva a) redefinisiranje privrednih ciljeva – potrebe društva umesto trke za profitom, b) podruštvljavanje privrednih subjekata – radničko upravljanje

[18] Mapa je nastala kao pokušaj sažimanja glavnih zaključaka i isticanje aspekata koji su prepoznati kao vrlo važni tokom višemesečnog zajedničkog učenja i diskutovanja u okviru seminara o levim alternativama koji je organizovao Centar za politike emancipacije tokom 2015. godine. U ovoj formi predstavlja viđenje autorke ovog rada i kao takva podložna je daljem prerađivanju kroz buduće diskusije.

proizvodno-uslužnim procesima, koje se podupire zajedničkim resursima i u službi je društvenih potreba, c) koordinisanu međusektorsku i međugransku saradnju koje obezbeđuju sinhronizovano funkcionisanje svih elemenata sistema i maksimalnu moguću učinkovitost na planu zadovoljavanja potreba širokih slojeva društva. S tim u vezi je cirkularna privreda koja bi trebalo da podrazumeva a) dugoročno planiranje, tj. usklađivanje potreba sadašnjeg i budućeg društva i sadašnjih i budućih prirodnih kretanja, potom b) razvijanje i korišćenje tehnologije koja je društveno finansirana i u službi društva i prirode i c) racionalno korišćenje resursa u smislu procene dozvoljenog stepena korišćenja raspoloživih resursa, mogućnosti obnavljanja i ponovne upotrebe tako da privreda ostavlja što manji ekološki otisak i čini društvo samoodrživim. Da bi sve ovo uopšte bilo moguće, a prvenstveno redefinisanje privrednih ciljeva, potrebno je uspostaviti i usavršavati mehanizme demokratskog učenja, odlučivanja i rada – višedimenzionalne demokratske participacije. To zahteva visok nivo svesti o potrebi i značaju ovakvog sistema, motivisanost za sudelovanje te mogućnost da se konstantno usavršavaju kako specifična znanja u skladu sa ličnim interesovanjima, tako i opšta znanja o društvu na bazi transparentnog funkcionisanja svih njegovih elemenata. U korenu ovakvih praksi nalazi se pokretačka baza koja 1) širi postojeća znanja o aktuelnim problemima i mogućim alternativama i koja 2) mobilise na dalje zajedničko rešavanje društvenih problema kroz uspostavljanje socijalističkih obrazaca delovanja. Zbog ograničenosti ovog rada, ne možemo se baviti detaljnom analizom svakog od ovih aspekata-koraka. Cilj je razumeti gde se pozicionira nova privreda u sistemu društvenih odnosa. Tada postaje jasno da ne možemo prosto snagom individualizovane preduzetničke volje doći do temeljnih promena i poboljšanja opšteg životnog standarda. Čak ni grupnim, pa ni međusektorskim nastojanjima u duhu „odgovorno ćemo koristiti resurse/usmeriti proizvodnju na opšte potrebe/raditi u interesu zajednice itd.“ ne mogu se postići suštinske promene ukoliko one zaista ne podrazumevaju temeljno

redefinisanje osnovnih stubova društva (krovnih vrednosti, cilja i načina proizvodnje te pitanje vlasništva). U tom smislu od pukog zagovaranja zelene socijalističke privrede moramo prevaliti put koji nas vodi ka uspostavljanju drugačijih svojinskih odnosa, demontiranju postojećih struktura moći, uspostavljanju i unapređenju demokratskog odlučivanja utemeljenog na konstantnom zajedničkom celoživotnom učenju koje ne služi poboljšanju tržišne vrednosti individue, već ličnom i društvenom razvoju. Na tom putu već raspolazemo značajnim znanjima (u vidu nagomilanog istorijskog iskustva, ali i razvijanja novih ideja o društvu, modela proizvodnje i koncepata ličnog razvoja) i proaktivnim ljudima (uključenim u različite inicijative i projekte, bilo kao aktivisti, naučnici ili „socijalni“ preduzetnici motivisani da doprinesu rešavanju određenih problema) koje treba povezati u zajednički projekat iskorenjivanja svih onih elemenata koji su destruktivni bilo po prirodu, bilo po neke zajednice, bilo po razvoj individualnih potencijala u humanističkom ključu.

Šta možemo naučiti i preuzeti iz postojećeg sistema?

Nova proizvodnja imala bi dva glavna cilja: 1) rešavanje postojećih problema devastiranog okruženja (prirodnog i društvenog) i 2) uspostavljanje novih proizvodnih obrazaca koji će minimalizovati štetni uticaj na okruženje i odgovoriti na potrebe društva na svim nivoima.

U okviru kapitalizma su već razvijena važna znanja o cirkularnoj proizvodnji

Svaki proizvod ima svoj životni ciklus koji obuhvata dizajniranje, proizvodnju, distribuciju, upotrebu i faze upravljanja otpadom koje mogu uključivati ponovnu upotrebu, reciklažu i/ili skladištenje na deponijama. Svaka od ovih faza nudi mogućnost intervencije u cilju produžavanja životnog veka proizvoda i smanjenja ekološkog otiska (to može značiti preispitivanje potrebe za takvim proizvodom, redizajniranje kako bi se smanjio budući otpad, produžavanje životnog veka i upotrebne vrednosti proizvoda).¹⁹

Prema hijerarhiji poželjnih rešenja upravljanja otpadom, fokus treba da bude na **smanjenju otpada** (*reduce*) tokom proizvodnje i konzumiranja, postojećem otpadu treba u najvećoj mogućoj meri **naći novu upotrebnu vrednost** (*reuse*) i na kraju **reciklirati** (*recycle*) ono što se ne može više koristiti u datom obliku i na taj način povratiti određeni nivo sirovina i energije koji ponovo ulaze u proizvodni proces.²⁰ Imajući na umu gornju mapu, od novih tehnologija se očekuje da se smanji otpad u procesu proizvodnje. Redefinisanje privrednih ciljeva, tako da se stvari proizvode zbog

[19] Pogledaj smernice u okviru strategije upravljanja otpadom na: <http://www.unep.org/ietc/Portals/136/Publications/Waste%20Management/UNEP%20NWMS%20English.pdf>

[20] Za bazično informisanje konsultuj: https://en.wikipedia.org/wiki/Waste_management

upotrebne, a ne razmenske vrednosti, znači da proizvodi treba da budu što trajniji. Time se rešavaju problemi hiperprodukcije, pritiska na resurse i upravljanja otpadom nastalim od proizvoda kratkog životnog veka. Predmeti kojima istekne životni vek, dobijaju novu upotrebnu vrednost u novim privrednim i umetničkim poduhvatima (npr. u vidu reciklirajuće umetnosti koja iskorišćene i odbačene predmete koristi za izradu umetničkih dela, pravljenja novog nameštaja, prostora za život i rad, urbanih ekoloških džepova - bašti i sl.). Na taj način novi sistem bi bio baziran na sinergiji inovativnih, kreativnih i ekoloških težnji koje proizvodnju i upotrebu čine kreativnim procesom neštettim po prirodno okruženje. Preostali otpad bi odlazio u reciklažni proces, gde se dobijaju nove sirovine i energija.

Cilj je doći do stanja bez otpada i sa tom idejom se promoviše *Zero Waste* agenda.²¹ Insistira se da se rane faze životnog ciklusa proizvoda modifikuju kako bi se sproveda prevencija nastajanja otpada - da se u izradi koriste samo one sirovine koje omogućavaju ponovnu upotrebu i reciklažu, bez da išta ostane kao neupotrebljivo đubre. Time bi proizvodni proces od početka bio osmišljen kao cirkularan, umesto da se u finalnim fazama životnog veka proizvoda pokušava umanjiti šteta u vidu smanjenja neiskoristivog otpada.²² Postoje sukobi u viđenju kako logika nultog otpada treba da izgleda, npr. ističe se razlika između recikliranja staklenih flaša da bi se dobilo jeftino staklo za nove proizvode nasuprot ponovnog punjenja flaše novim sadržajem, koje otklanja troškove i umanjuje ekološki otisak nastao reciklažnom izradom novog stakla. Mišljenja su sukobljena i kada se govori o sirovinama kao što je biorazgrađiva plastika. Dok jedni smatraju da je mogućnost njenog razgrađivanja dovoljno važan benefit za okruženje, drugi

[21] Vidi više na: <http://www.zerowastecanada.ca/images/pdf/zw-hierarchy-6-0.pdf>; <http://zwia.org/>; <http://www.zerowasteinstitute.org>

[22] Pogledaj video na: <http://ecocycle.org/zerowastevideo>

podvlače da je i ona problematična ukoliko postaje otpad nakon jedne upotrebe i ukazuju da i dalje ostaje značajan ekološki otisak usleg gradnje fabrika za njenu proizvodnju, pribavljanja materijala i adekvatnih mašina itd. Zbog toga nije dovoljno da se sirovine posle nekog vremena razgrađuju, već se insistira da se dizajniraju za višestruku upotrebu, odnosno neprekidan životni vek.²³

Akterima koji su pokazali spremnost da se angažuju kako bi unapredili svoje okruženje treba iskomunicirati ograničenost njihovih pregnuća u kapitalističkom sistemu i potencijale u socijalističkom sistemu

I u okviru kapitalističkog sistema neke prakse u okviru različitih klasa imaju određenu zelenu notu. Tu treba naći potencijal i motivator za zajedničku akciju uspostavljanja novog sistema. Tako recimo veoma siromašni koji su istisnuti iz mnogih ekonomskih tokova i institucija jesu ujedno prisiljeni da razvijaju različite forme solidarne netržišne ekonomije. Pored njih, relativno privilegovani slojevi nezadovoljni dominantnom kulturom tržišne ekonomije okrenuli su se alternativnim načinima zadovoljavanja potreba. Za prve su, dakle, nekapitalističke prakse bile nužnost, a za druge izbor (Shear, 2014: 203). Ove samonikle inicijative i pokreti mogu poslužiti kao idejno i organizaciono uporište za novu zelenu ekonomiju, ali ukoliko se ne omasove i usmere na uspostavljanje drugačije dominantne paradigme, vrlo lako mogu biti kolonizovani od strane kapitalističkog sistema, koji će naći način da prodaje takav način života (*life style*) i/ili te prakse iskoristi za smanjenje izdataka za socijalna davanja – tu se dakle uloga države da obezbedi zdravlje, obrazovanje, zdravu životnu sredinu i sl. prebacuje na zajednice koje nemaju kapaciteta (resursa, znanja, ljudstva, infrastrukturu, tehnologiju) da podmiri potrebe celokupnog stanovništva. Egzistencijalni pritisci uglavnom sužavaju fo-

[23] Za upoznavanje sa konceptom vidi na: https://en.wikipedia.org/wiki/Zero_waste

kus delovanja ovih grupa i stvaraju percepciju „da se treba uraditi ono što se može u datim okolnostima“. Time se inicijative bazirane na ograničenoj solidarnosti svode na partikularne aktivističke/preduzetničke projekte (na nivou gradova, zajednica, preduzeća, organizacija...) koji na dugi rok perpetuiraju postojeći sistem. Stoga su razne zadruge, kolektivi i zajednice usmerene na različite vidove međusobnog pomaganja i očuvanja prirode, kao i socijalna preduzeća, rezervoar proaktivnih ljudi koji mogu biti značajan resurs u izgradnji nove zelene socijalističke ekonomije ili pak mogu ostati tampon zona između onih koji imaju i onih koji nemaju, koja dakle amortizuje nezadovoljstvo i nudi minimalne doprinose poboljšanju kvaliteta životnog standarda za ograničen sloj ljudi.

Razvojno pitaje: Kako postajemo ono što želimo da budemo?

Pošto smo postavili cilj(eve), treba razmotriti strategije, pristupe i prateće izazove. U metodološkom delu naznačeno je da strateško planiranje društvene promene podrazumeva i mapiranje rizika i osmišljavanje načina za njihovo prevazilaženje kroz demokratske prakse. U ovom segmentu ćemo se osvrnuti na neke od predloga koje nudi Lebovic i ukazati na prateće zahteve i izazove povezujući ih sa koracima u gore ocrtanoj mapi. Svaka od razvojnih faza nosi spektar izazova, u nastavku su pobrojani samo neki.

Smernice koje nudi Lebovic:²⁴

„Koncept demokratije u praksi, demokratije kao prakse i demokratije kao protagonizma“ je mehanizam transformacije ljudi od onih koje su do tada drugi predstavljali (kroz reprezentativnu

[24] Smernice su iznete u Lebovic, A. Michael. 2014. *Država i budućnost socijalizma*. Beograd: Centar za politike emancipacije i Lebovic, A. Michael. 2014. Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam. Beograd: Centar za politike emancipacije

demokratiju) ka revolucionarnim subjektima (protagonistička demokratija). To podrazumeva postepeno uspostavljanje institucija radničkih saveta, susedskih veća, komunalnih gradova, komune kao spoja legistativne i izvršne funkcije. Komuna koordiniše potrebe i mogućnosti lokalnih zajednica i kombinuje znanja i sposobnosti pojedinačnih proizvodnih jedinica.

Proces podređivanja elemenata starog društva novom društvenom sistemu i stvaranje nedostajućih elemenata koji „neguju uporedo i promenu okolnosti i samopromenu ljudi“ znači da se rastući krug kapitalizma zamenjuje socijalističkim trouglom – spirala rastuće otuđene proizvodnje, rastućih potreba i rastuće potrošnje zamenjuje se radnički organizovanom proizvodnjom na bazi zajedničkog vlasništva u cilju zadovoljenja postojećih potreba. Proizvodnja treba da bude usmerena na ono što radničkoj klasi/radništvu i društvu zaista treba, tako da nema nezaposlenih ljudi i nezadovoljenih potreba za koje postoje mogućnosti da se zadovolje. Time se rešava i problem hiperprodukcije koja nepotrebno intenzivira produktivnost rada, pri čemu neke potrebe ostaju nezadovoljene, dok se paralelno kreiraju nove potrebe. Društvena proizvodnja koju organizuje radništvo uspostavlja odnose saradnje i solidarnosti i nije monopolisana od strane pojedinaca, grupa ili države.

Prateći zahtevi i izazovi:

1. Iniciranje promene:

- » Treba postići ideološku vidljivost i stvoriti prostore za delovanje koji motivišu ljude da se aktivno angažuju: izgraditi vrednosni sistem koji umesto *homo-economicus-a* utemeljuje solidarnog člana društvene zajednice koji svoje potrebe i interese dugoročno zadovoljava kroz društveni napredak.
- » Akteri koji sada promišljaju levu zelenu ekonomiju su mahom visoko obrazovani, aktivisti i stručnjaci ili nasu-

prot njih državna tela koja se ovim temama bave uglavnom usled pritiska međunarodnih institucija i koji je pokušavaju ukalupiti u postojeći sistem. Uspostavljanje zelenih temelja, pored toga što zahteva transformaciju sistema, traži i demokratizaciju i transparentnost ovog procesa, koji će objединiti ekspertizu, iskustvo sa terena i potrebe lokalnih zajednica i društva u celini.

2. Razvijanje demokratskih mehanizama:

- » Učestvovanje u ovakvim kolektivima/organizacijama zahteva vreme, spektar znanja o logikama funkcionisanja starog i novog sistema i spremnost rešavanja konflikata. To može biti dosta teško u periodu postojanja starog sistema (koji vrši egzistencijalne pritiske na članove društva) i njegove smene novim sistemom. To je zapravo period rizične ideološke i institucionalne borbe u kojoj se gube stari statusi i uloge sa verom da će se uspostaviti kvalitetnije životno i radno okruženje.
- » Za različite nivoe odlučivanja i različita pitanja treba praktikovati različite oblike demokratije (npr. kada se zahteva posebna ekspertiza, može se koristiti „likvidna/delegativna demokratija“²⁵).

3a.1. Redefinisanje privrednih ciljeva:

- » Treba prevazići identitetske i druge istorijski nataložene konflikte i nejednakosti koji bi mogli biti prepreka u radu na zajedničkim interesima.
- » Iako postoji potreba za podelom rada ona mora biti takva da rad ne bude otuđujuć i da se pravedno vrednuje, tako da se prevaziđe jaz između sektora, tradicionalno „muških i ženskih poslova“, kućnog i plaćenog rada i

[25] Pogledaj YT video *Liquid Democracy In Simple Terms*. Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=fg0_Vhldz-8

sl. Rad treba da obezbedi razvoj potencijala radnika i neguje osećaj pripadnosti zajednici uz poštovanje prirodnog okruženja.

3a.2. Podruštvljavanje proizvodnje

- » Prelazak privrednih subjekata u društveno vlasništvo i proizvodnja kojom upravlja zajednica mora biti tako postavljena da ljudi preuzimaju radne uloge prema preciznim kriterijumima (znanjima, veštinama, talentima, interesovanjima). Kroz demokratsko celoživotno obrazovanje radništvo treba i da razvije svest da radeći za zajednicu radi za sebe i bude motivisano da savesno obavlja svoje radne zadatke.
- » Fizički zahtevni i rizični poslovi moraju se posebno vrednovati. Ne sme postojati podela između manuelnih i intelektualnih poslova – svi treba da imaju pristup daljem obrazovanju prema svojim preferencijama.
- » Pored glavnog posla koji se obavlja u konkretnoj radnoj organizaciji, svaki član društva učestvuje i u periodičnim radnim i komunalnim akcijama, jer je to zajedničko ulaganje u unapređenje radnog i životnog okruženja.
- » Poslovi koji danas spadaju u domen neplaćenog kućnog rada treba da postanu socijalizovane aktivnosti, što podrazumeva uspostavljanje infrastrukture za zajedničko zadovoljenje potreba koje su u kapitalizmu uglavnom gurnute u kućni domen (npr. čuvanje dece, prehrana i sl.)

3a.3. Uspostavljanje društvene i privredne koordinacije

- » Potrebno je prevazići lažnu dilemu centralizam vs. decentralizacija i umesto toga ponuditi različite nivoe koordinacije (lokalne, regionalne, globalne). Oni treba da objedine aktivno samoorganizovano demokratsko učestvovanje u društvenom životu i adekvatnu prime-

nu specijalističkih stručnih znanja u određenim društvenim pitanjima. Komuna treba da mapira potrebe celokupnog društva, koordiniše proizvodnju i raspodelu dobara prema lokalnim i globalnim potrebama.

- » Uspostaviti dobar protok informacija i transparentnost.

3b.1. Unapređenje tehnologije

- » Razvijanje tehnologije je dugotrajan i zahtevan proces, a njena upotreba nekad može doneti više štete nego koristi. Ona se ne sme koristiti za unapređenje jednog polja/sistema na štetu drugog. Zbog toga treba uspostaviti kriterijume za prihvatljivost razvijanja i načina korišćenja određene tehnologije koji razmatraju sistemsku rizičnost i društvenu i ekološku kompatibilnost (ovde je važno imati na umu princip predostrožnosti: iako nam neka tehnologija može znatno olakšati određeni proizvodni proces, ukoliko postoji rizik da nesrećnim slučajem prouzrokuje veliku opasnost i/ili proizvodi opasne nusproizvode, ne treba je koristiti – npr. nuklearne elektrane čije smo devastirajuće efekte po prirodu i društvo već iskusili tokom istorije).

3b.2. Dugoročno planiranje

- » Osposobiti članove društva da prate implementaciju onoga što je zajednički dogovoreno i da u kriznim situacijama imaju kapaciteta da reaguju.
- » Planiranje proizvodnje je skopčano sa pitanjima upravljanja prirodnim resursima i upravljanja otpadom. Urgentno je rešiti probleme zemalja koje su danas globalne deponije, kojima ekonomije centra isporučuju svoj toksični, radioaktivni otpad. Jedno od rešenja moglo bi da bude u razvijanju tehnologija koje bi pomogle u saniranju postojećeg problema, a paralelno i osnaživanje tih zajednica i njihovo uključivanje u ravnopravnu

participaciju na svim nivoima unutar novog sistema. Zelena privreda mora da spreči proizvodnju takvog otpada u budućnosti.

3b.3. Održiva upotreba resursa

- » Nakon što preciznijeg mapiranja potencijala, ograničenja i mera za očuvanje prirodnog okruženja, potrebno je uspostaviti i održavati mehanizme kontrole poštovanja propisanih mera i efektnih sankcija u slučaju narušavanja dogovorenih procedura.

SUMARUM:

Lebovic navodi: „Bez proizvodnje zarad društvenih potreba, ne može postojati prava društvena svojina; bez društvene svojine, nema radničkog odlučivanja usmerenog ka potrebama društva; bez radničkog odlučivanja, nema transformacije ljudi i njihovih potreba.“ (Lebovic, 2014a: 39). Sve to mora da funkcioniše po zelenim principima, jer društvo i priroda moraju biti u ravnoteži, inače će oboje propasti.

LITERATURA:

Bek, U. 2001. *Rizično društvo: u susret novoj moderni*. Beograd: Filip Višnjić

Šimleša, D. 2012. *Ekologizacija kapitalizma – Green New Deal ili samo još jedan uobičajeni deal?*, u: *Kriza, odgovori, levica - Prilozi za jedan kritički diskurs*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe. (Dostupno na: <http://sindikalizam.org/wp-content/uploads/2014/09/Jadzic-Milos-i-drugi.-Kri-za-Odgovori-Levica-2012..pdf>).

Lebovic, M. 2014a. *Put ka ljudskom razvoju: kapitalizam ili socijalizam*. Beograd: Centar za politike emancipacije. (Dostupno na: <http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2014/10/Majkl-A-Lebovic-Put-ka-ljudskom-razvoju.pdf>).

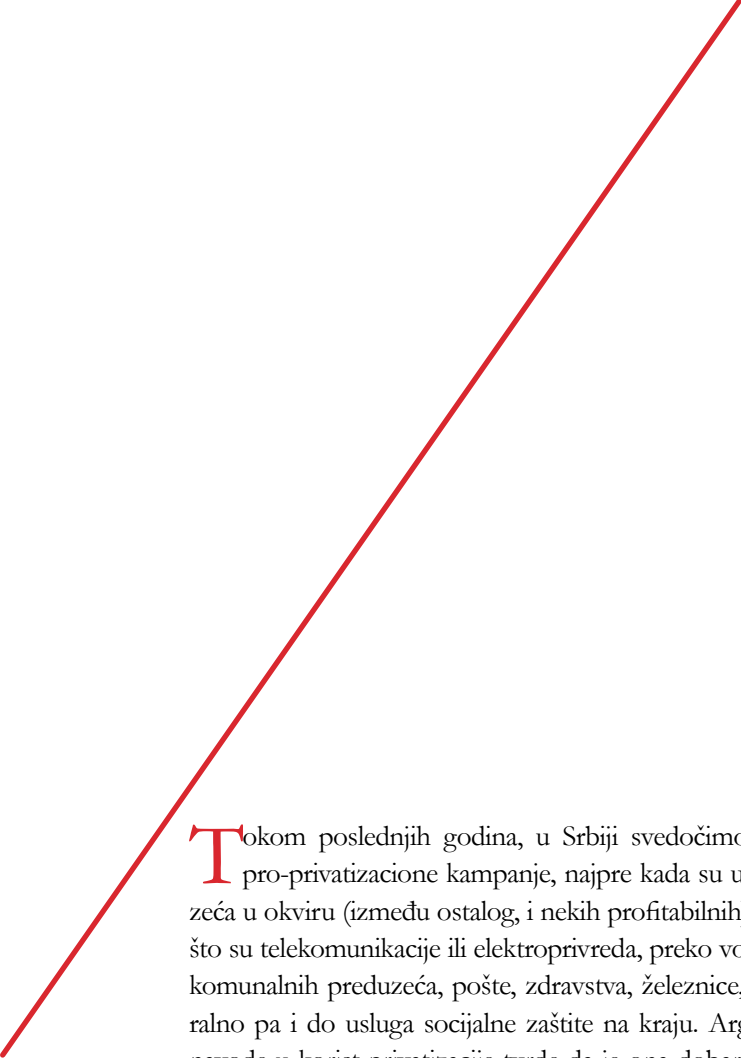
Lebovic, M. 2014b. *Država i budućnost socijalizma*. Beograd: Centar za politike emancipacije. (Dostupno na: <http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2014/10/Majkl-A.-Lebovic-Dr%C5%BEava-i-budu%C4%87nost-socijalizma.pdf>).

Moyo, K. 2013. *Water as a human right under international human rights law: Implications for the privatisation of water services*. Stellenbosch: Stellenbosch University. (Dostupno na: <https://scholar.sun.ac.za/handle/10019.1/80062>).

Shear, B. W. 2014. *Making the green economy: politics, desire, and economic possibility*. Tuscon: Journal of Political Ecology, 21. str.193-209. (Dostupno na: http://jpe.library.arizona.edu/volume_21/Shear.pdf).

**M E S T O J A V N O G
S E K T O R A U R A D I K A L N O
L E V O J S T R A T E G I J I**

Jelena Veljić

Tokom poslednjih godina, u Srbiji svedočimo intenziviranju pro-privatizacione kampanje, najpre kada su u pitanju preduzeća u okviru (između ostalog, i nekih profitabilnih) delatnosti kao što su telekomunikacije ili elektroprivreda, preko vodovoda, raznih komunalnih preduzeća, pošte, zdravstva, železnice, prevoza generalno pa i do usluga socijalne zaštite na kraju. Argumenti koji se navode u korist privatizacije tvrde da je ona dobar mehanizam za postizanje bolje konkurencije koja onda vodi i boljoj usluzi za korisnike, da omogućava efikasnije vođenje ustanova ili preduzeća, kao i da smanjuje troškove poslovanja. Ovo je posebno izraženo danas, u kontekstu aktuelne višeslojne kapitalističke krize i politike štednje koja se aktivno sprovodi.

Takođe, čini se da je neka vrsta opšteg mesta u Srbiji veliko nezadovoljstvo javnim sektorom u pogledu kvaliteta usluga, njiho-

ve cene ili upravljanja. Gotovo svako ko se susreo sa državnim zdravstvom ili pokušao da ostvari neka od prava iz domena socijalne zaštite sigurno se u najmanju ruku osećao frustriranim. Nezaobilazni su i različiti skandali u vezi sa manipulacijama i proneverama državnih finansija putem upravljanja javnim preduzećima.

Naizgled, rešenja se nalaze u privatizaciji i liberalizaciji. Ovakve reforme, kažu njihovi zagovornici, načelno bi omogućile veću kontrolu unutar preduzeća ili ustanove i time smanjile višestruku korupciju, bili bi uklonjeni svi nesavesni, lenji ili prosto neuslužni radnici i radnice i sve to uz mnogo manji trošak od onog koji se pravi finansiranjem ovih delatnosti posredstvom države odnosno zajedničkog budžeta. Sve to, vodilo bi i omogućavanju boljih usluga građanima, odnosno korisnicima.

Ovaj privatizacioni zdrav razum svakako je dominantan danas u Srbiji, ali i tokom poslednjih nekoliko decenija u različitim delovima sveta. Kako se pro-privatizaciona kampanja intenzivira pod plaštom pristupa Evropskoj uniji, jasno je da će referentne tačke *mainstream* politike u Srbiji predstavljati zgodno probrani primeri mera koje se sprovode širom Evrope.

Međutim, sporadične i prilično šture informacije koje možemo dobiti i na domaćem terenu takođe otkrivaju i neke „greške“ u procesu privatizacije. S vremena na vreme, mogu se čuti informacije o prodaji državnih preduzeća sumnjivim biznismenima za relativno male iznose, potom da njihovi novi vlasnici nisu zainteresovani za održanje delatnosti, a dok preduzeća propadaju, zemljište ili nekretnine kupljenog subjekta nadalje se koriste za neki isplativiji posao. U vezi sa tim, takođe se može desiti da dobijemo uvid u neku vrstu veze između promovisanog biznismena i vladajućih struktura, koji ponekad osvetli i neke pravne nepravilnosti koje su se desile u pomenutom procesu privatizacije. Čak i kada su nelegalnosti ekscesi, ne mogu se ne приметiti i informacije o preseljenju preduzeća,

njihovom raspараčavanju i preprodaji, velikom broju otpuštanja, produženju radnog dana i eksploataciji radnika i radnica.

Takođe, nezaobilazna je i uloga države u ovim procesima. Neke od njenih aktivnosti na ovom polju podrazumevaju stvaranje takozvanog povoljnog ambijenta za bilo strane bilo domaće investicije. U velikom broju slučajeva, to podrazumeva izmenu radnog zakonodavstva u svrhu privlačenja investicija, a zapravo na štetu radništva.¹

Iako može delovati da su navedeni slučajevi nepravilnosti upravo samo to – izuzeci, različita istraživanja mogu na razmatranje staviti pretpostavku da su ipak u pitanju pravilnosti vezane za vladajuću ideologiju neoliberalnog kapitalizma.

Zapravo, centralni temelji liberalizacije i privatizacije unutar neoliberalnog vođenja ekonomije u Evropi postavljeni su u prethodnim decenijama. Jedan od važnijih dokumenata na ovom polju jeste Jedinštveni evropski akt koji je, između ostalog, omogućio osnove za stvaranje jedinstvenog evropskog tržišta uz minimalnu regulativu koja važi za sve uključene države, dok su prateća dokumenta omogućila liberalizaciju finansijskih tržišta i kretanja kapitala. Kasnija dokumenta, poput Direktive o uslugama na unutrašnjem tržištu, Lisabonske strategije i ostalih, dala su dodatni podsticaj ovim procesima (Frangakis, Huffs Schmid, 2009: 22-24).

Rastući trend liberalizacije i privatizacije tokom poslednje četiri decenije sve više je zahvatao i one usluge koje su u periodu posle Drugog svetskog rata činile važnu socijalnu komponentu države

[1] U nastavku teksta biće više reči o promenama na polju rada koje se dešavaju u preduzećima/ustanovama javnog sektora nakon privatizacije. Načelne uvide u vezi sa dinamikom nacionalnih radnih regulativa i fragmentacije rada videti u: Fleker, Jorg. 2015. *Fragmentacija rada: Organizaciono restruktuiranje, radni odnosi i dinamika nacionalnih regulatornih okvira*. Beograd: Centar za politike emancipacije

blagostanja u kapitalističkim zemljama, kao i osnovu socijalističkog društva u zemljama realno postojećeg socijalizma.

U socijalističkim zemljama, ekonomsko-politički sistem podrazumevao je društveno/državno vlasništvo i kontrolu nad sredstvima za proizvodnju, pa je s tim u vezi i neposrednije zadovoljenje ljudskih potreba, odnosno formiranje širokog javnog sektora koji proizvodi *za društvo*. Upravo postojanje ovakvih sistema u periodu posle Drugog svetskog rata, uz organizovan pokret na „domaćem terenu“ (u vidu sindikata i levih političkih partija, ali i širih društvenih pokreta), vršilo je jak pritisak na kapitalističke države da povećaju opseg socijalnih prava. U kapitalističkim zemljama u ovom periodu, kejnzijanska ekonomska politika i koncept države blagostanja omogućavale su zadovoljenje potreba društva uspostavljanjem srazmerno velikog javnog sektora. Tokom 1970-ih godina, dešava se zaokret ka neoliberalizmu, odnosno neoklasičnoj ekonomiji, koja za idealnog regulatora socijalnih (i drugih) servisa proglašava tržište. Glavni postulati neoliberalizma između ostalog podrazumevaju akcenat na privatnom vlasništvu i individualnim slobodama, dok je uloga države da očuva ove slobode uz pretpostavku da uspostavljanje slobodnog tržišta za takmičenje individualnih aktera neminovno vodi opštem uvećanju bogatstva, boljitku i generalnom podizanju životnog standarda.²

Krajem 1980-ih, i nekadašnje socijalističke države postale su izložene dominantnoj neoliberalnoj ekonomskoj politici, čije su glavne crte liberalizacija i privatizacija. Liberalizacija smanjuje ulogu države u regulisanju i pružanju usluga (javnog sektora), a u korist privatnih subjekata. Tako je i privatizacija podrazumevala „transfer usluge iz okvira politički određenog javnog dobra u okvir privatno obezbeđene robe“ (Frangakis *et al.*, 2009: 17).

[2] Videti više u: Harvey, David. 2005. *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press

Na ovom mestu, potrebno je zadržati se na procesu komodifikacije javnih službi, kako bi bila predstavljena obuhvatnija slika pro-privatizacije atmosfere. Naime, komodifikacija je uzeta kao odnos upotrebne i razmenske vrednosti koji nam dopušta „da povežemo niz procesa koji se obično asociraju uz privatizaciju javnih usluga, no nadilaze puku rasprodaju javne imovine“ (Hermann, 2014). Ako se za trenutak prisetimo „zdravorazumskih“ argumenata kontra državnog vlasništva i upravljanja nad određenim vrstama delatnosti, glavni argumenti koji se navode u korist privatizacije su da privatni sektor, između ostalog, uz manje troškova može proizvesti jednaku uslugu ili produkt. Ako pretpostavimo da je navedeno tačno, svakako je uočljivo isticanje razmenske vrednosti – u kapitalističkim društvima „maksimalizacija razmjenske vrijednosti postaje glavnim ciljem proizvodnje, dok je stvaranje uporabne vrijednosti samo sredstvo za postizanje tog cilja“, štaviše, „da bi se robe i usluge proizvele u kapitalističkim društvima, one ne samo da moraju imati razmjensku vrijednost, nego ta razmjenska vrijednost mora nadilaziti troškove proizvodnje“ (Hermann, 2014).

* * *

Kako znamo da su privatizacija i liberalizacija imale za cilj da doprinesu većoj efikasnosti i manjim troškovima, neophodno je za početak da steknemo neki uvid u funkcionisanje privatizovanih preduzeća/ustanova javnog sektora.

Jedno od istraživanja koje je od koristi u ovom poduhvatu bavi se liberalizacijom u sektoru usluga od javnog značaja, odnosno u oblastima železnica, poštanskih usluga, vode i vodosnabdevanja, struje i elektro distribucije, i javnog prevoza.³ Istraživana su isku-

[3] Videti: Atzmüller, Roland; Hermann, Christoph. 2005. *The Liberalisation of Services of Public Interest in the EU and in Austria. Effects on Employment, Working Conditions and Industrial Relations*. Vienna: Chamber of Labour.

stva iz četiri evropske zemlje: Švedske, Nemačke, Austrije i Velike Britanije, od kojih su sve sprovele liberalizaciju i privatizaciju u različitim formatima. Ipak, uočene su mnoge sličnosti u pogledu posledica koje su ovi procesi imali u preduzećima i ustanovama koje su funkcionisale u okviru javnog sektora.

Najpre, u svakom od istraživanih sektora došlo je do smanjenja broja zaposlenih – u periodu od 10 godina, obim otpuštanja se kretao i do 40-50% (Atzmüller *et al.*, 2005: 171). Smanjenje broja zaposlenih je imalo različite forme, od podsticanja zaposlenih na odlazak u ranu penziju, nuđenja visokih otpremnina za dobrovoljni prekid radnog odnosa, ili, ređe, direktnim otpuštanjem. U vezi sa tim je i smanjenje mesta za stažiranje i obučavanje novih, budućih kadrova. Jedan deo viška radnika i radnica često se upućuje na tržište radne snage unutar istog preduzeća sa idejom da se dodatnim obučavanjem i prekvalifikacijom upute na novo radno mesto koje se nikad ne pojavljuje. Takođe, odvajanje određenih delova preduzeća u zasebne subjekte omogućava smanjenje broja zaposlenih – višak radništva koje bude upućeno u novostvoreno preduzeće po pravilu radi pod gorim ugovorima i uslovima zaposlenja nego ranije.

Smanjenje troškova preduzeća za plate ispostavlja se kao glavna strategija za opšte smanjenje troškova funkcionisanja. Iako se direktno smanjenje osnovnih plata ređe sprovodi, uvođenje novih platnih razreda može voditi ka tom rezultatu, a po pravilu se smanjuju radnički bonusi, naknade za bolovanje, prekovremeni i rad vikendom. Još jedan način za smanjenje zarada zaposlenih je i uvođenje plaćanja po učinku, to jest, individualizacija platne strukture. Kao deo strategije primenjuje se i zapošljavanje novih ljudi pod slabijim ugovorima o radu, odnosno za manju platu.

Radno vreme postaje fleksibilnije, kondenzovano i duže, u svrhu povećanja kompeticije i produktivnosti. Povećava se količina part-

tajm posla, smanjuje se trajanje pauza (kao i godišnjeg odmora generalno), dolazi do produženja radnog vremena uvođenjem novih smena, ali i produženja trajanja radnog dana.

Radni odnosi generalno postaju fleksibilniji i individualizovani, dok kolektivni ugovori postaju decentralizovaniji, a radni odnosi atipični i prekarni – sve su zastupljeniji honorarni poslovi, ugovori na određeno vreme itd. Takođe, ukoliko dođe do restrukturiranja preduzeća u više zasebnih subjekata, radnici i radnice u novim subjektima nisu obuhvaćeni kolektivnim ugovorom prvobitnog preduzeća, što doprinosi većoj segmentaciji i fragmentaciji radne snage. S obzirom na smanjenje broja zaposlenih, intenzitet i obim posla za preostalu radnu snagu se povećava. Povećava se i interna mobilnost zaposlenih od kojih se očekuje da budu na raspolaganju za obavljanje posla koji ne spada u tradicionalni opis posla za dato radno mesto. Stalne promene u organizaciji posla, kao i posledične nejasne radne obaveze dovode do većeg stresa među radništvom.

Liberalizacija i privatizacija uticale su i na sindikalno organizovanje radnika i radnica. Sindikati slabe, kao i kolektivno pregovaranje, a veći pritisak kapitala gura ih u defanzivnu poziciju i pravljenje sve većih ustupaka. Čest je slučaj da privatizovana preduzeća pokušavaju da ospore procese kolektivnog pregovaranja, onemogućavaju sindikalno organizovanje radnika i radnica ili smanjuju broj mesta za radničke predstavnike i predstavnice u relevantnim telima preduzeća. Vidljivi su i konflikti između velikih sindikata, opšte uzev. Promene u svetu rada takođe su uslovile promenu fokusa sindikata od borbe unutar konkretnog preduzeća na sektorski nivo, uz generalno napuštanje opštijih socio-političkih ciljeva zarad ostvarivanja partikularnih ciljeva u zasebnim (privrednim) granama.

Dodatno, Evropska federacija sindikata javnih službi (*European Public Service Union*) nudi pregled studija koje su se bavile istraživanjem devet različitih delatnosti u okviru javnog sektora, čiji

rezultati dovode u pitanje osnovnu pretpostavku da privatizacija, odnosno outsourcing i/ili uspostavljanje javno-privatnih partnerstava, suštinski doprinose efikasnosti.⁴

Iz navedenog, može se videti da praksa privatizacije, odnosno uspostavljanja privatnog upravljanja delatnostima od javnog značaja, nameće dva načina za dostizanje uštede i navodne efikasnosti. Intenzifikacijom rada, manji broj radnika i radnica sada obavlja više posla u okviru radnog vremena, koje se dodatno i produžava. S obzirom na to da je glavni cilj privatnog vođenja preduzeća i/ili ustanova zapravo maksimizacija profita, smanjuju se i troškovi rada, ali ponajviše oni troškovi koji se odnose na plaćanje ljudi koji taj rad obavljaju.

Ako ove prakse nisu u skladu sa lokalnim zakonodavstvom, kao što se tokom godina moglo videti i u Srbiji – kapital će koristiti državu da obezbedi nesmetane uslove za njegovo uvećanje, tako što će ona obezbediti legislativni okvir koji ide na ruku kapitalu, a ne radnicima i radnicama, a kamoli širem društvu.

Postoji još jedna opasnost sa kojom se javni sektor susreće danas. U pitanju je primena mera štednje kao recepta koji, zagovornici tvrde, omogućava da se izađe iz kapitalističke krize koja neprekidno traje od 2008. godine. U praksi, to znači da države počinju da primenjuju ista ona sredstva koja se koriste u privatizovanim delovima javnog sektora zarad „ostvarenja efikasnosti i smanjenja troškova rada“. Istraživanja Evropske federacije sindikata javnih službi iz 2010. i 2012.⁵ pokazuju da pod parolom mera štednje u vreme-

[4] Za više informacija, pogledati: *Public and private sector efficiency - A briefing for the EPSU Congress by PSIRU*. 2014. Brussels: EPSU - Public Services Privatisation Research Unit. (Dostupno na: http://www.epsu.org/IMG/pdf/PSIRU_efficiency.pdf)

[5] U pitanju su uvidi iz 8 zemalja (Estonija, Grčka, Irska, Mađarska,

nima krize, dolazi do (stalnog i kontinuiranog) smanjenja zarada zaposlenih, kao i bonusa i dodatnih naknada, i da se ova smanjenja obavljaju u sklopu šireg procesa reforme platnog sistema. Ove tendencije se do te mere ponavljaju da ne čudi zaključak kasnije studije da, „postaje jasno, više od tri godine nakon izbijanja krize, da su smanjenja zarada u javnom sektoru pretvorena u permanentnu odliku državne politike“ (EPSU, 2012: 6-7) u datim zemljama.

* * *

Kada smo videli na koji način privatizacija doprinosi efikasnosti i smanjenju troškova rada, nameće se pitanje na koji način bi ovakve reforme uopšte mogle da doprinesu poboljšanju kvaliteta usluga. Za to pitanje svakako bi bilo od koristi temeljno istraživanje stavova stanovništva o određenim uslugama pre i posle privatizacije entiteta koji ih pruža, uz pažljivu analizu svih mogućih eventualnih bočnih uticaja na poboljšanje ili pogoršanje tih usluga. Takav poduhvat prevazilazi okvire ovog rada. Ipak, moguće je ukazati na neke opšte tendencije koje su drugi autori i autorke primetili u ovoj oblasti.

Jedno istraživanje o uticaju privatizacije javnih usluga na kvalitet, zapošljavanje i produktivnost⁶ obuhvatilo je i stavove korisnika i kori-

Letonija, Litvanija, Rumunija, Španija) u 2010. i 10 zemalja (Češka, Estonija, Grčka, Mađarska, Irska, Letonija, Litvanija, Portugalija, Rumunija, Španija) u 2012. godini. Videti više u: *The wrong target – how governments are making public sector workers pay for the crisis*. 2010. Brussels: European Public Service Union. (Dostupno na: http://www.epsu.org/IMG/pdf/The_wrong_target-2.pdf). i *The wrong target one year on: pay cuts in the public sector in the European Union*. 2012. Brussels: European Public Service Union. (Dostupno na: http://www.epsu.org/IMG/pdf/Wrong_Target_Update.pdf).

[6] Za više informacija videti: Projekat PIQUE (Privatisation of Public Services and the Impact on Quality, Employment and Productivity), dostupno na: www.pique.at

snica o uslugama od opšteg (ekonomskog) značaja.⁷ Sprovedeno je 2007. godine u šest evropskih zemalja (Austriji, Belgiji, Nemačkoj, Poljskoj, Švedskoj, Ujedinjenom kraljevstvu) i obuhvata četiri sektora – struju, poštanske usluge, lokalni javni prevoz i zdravstvo. Jedan od zaključaka istraživanja je i taj da „ne postoji jasna veza između stepena liberalizacije i privatizacije i zadovoljstva korisnika i korisnica“, odnosno da „korisnici i korisnice mogu biti jednako zadovoljni ili nezadovoljni sektorima bez kompeticije i velikim iznosom javnog vlasništva kao i onim sa intenzivnom kompeticijom i većinom pružalaca usluga u privatnom vlasništvu“ (PIQUE, 2009: 96).

Isto istraživanje pokazuje da su na smanjenje kvaliteta i dostupnosti usluge uticale i strategije koje su preduzeća primenjivala u sklopu reformi (liberalizacije i privatizacije), a koje su uključivale povećanje cena za određene korisničke grupe (pri čemu veliki korisnici plaćaju manje, a mali više), smanjenje količine i obima usluga, kao i pogoršanje nekih aspekata usluge (na primer gašenje ispostava pošte u manjim mestima) ili smanjenje investicija.

Pored toga, ispitivane grupe, iako pokazuju umerenu podršku liberalizaciji, u velikoj meri ne podržavaju (potpunu) privatizaciju javnih usluga. Takođe, većina smatra da bi država trebalo da određenim merama garantuje univerzalnu dostupnost jednog dela usluga.

[7] Možda bi bilo zanimljivo pažljivije obratiti pažnju na to kako se koncept javnih usluga razvijao od „javnih usluga“ preko „usluga od opšteg značaja“ do „usluga od opšteg ekonomskog značaja“. Ove promene nisu samo terminološke već su podrazumevale i druge promene, na primer, u statusu entiteta koji ih pružaju u smislu vlasništva nad subjektom koji te usluge pruža, itd. Za više informacija pogledati: Clifton, Judith; Díaz-Fuentes, Daniel. 2010. *Evaluating EU policies on public services: A citizens' perspective*. u: *Annals of Public and Cooperative Economics* 81:2, 281–311, i Mahnkopf, Birgit. 2009. *The Impact of Privatisation and Liberalisation of Public Services on the European Social Model*. u: *Privatisation against the European Social Model: A Critique of European Policies and Proposals for Alternatives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Dodatno, trebalo bi obratiti pažnju na razlike u stavovima viših i nižih slojeva (u pogledu obrazovanja, visine prihoda i profesionalnog statusa). Ljudi sa manjim primanjima, nižeg profesionalnog i obrazovnog statusa su nezadovoljniji uslugama i za ocenu usluge im je primarna cena, dok su oni višeg statusa zainteresovaniji za dimenziju kvaliteta.

Pored toga što opšte uzev liberalizacija i privatizacija ne doprinose kvalitetu usluga, mere štednje su ga umnogome smanjile. Studija urađena po nalogu LIBE odbora Evropskog parlamenta (Odbora za građanske slobode, pravosuđe i unutrašnje poslove) istražuje uticaj mera štednje na osnovna ljudska prava u Belgiji, Kipru, Grčkoj, Irskoj, Italiji, Portugaliji i Španiji.⁸ Perspektiva ljudskih prava obuhvatila je pitanja obrazovanja, zdravlja, rada, penzije, pristupa pravdi, slobodu okupljanja i govora, stanovanja, pristupa informacijama, prava na socijalnu sigurnost itd. i na ovom mestu, omogućava nam da steknemo uvid u to do koje mere su reforme pogurane merama štednje, ne samo uticale na smanjenje kvaliteta ovih usluga, već i direktno onemogućile velikom broju ljudi pristup uslugama javnog sektora.

U sistemu obrazovanja, uštede su ostvarivane smanjenjem broja nastavnog osoblja i broja škola, kao i generalnim smanjenjem troškova obrazovanja (na primer, ukidanjem prevoza za učenike/ce iz udaljenih mesta), što je smanjilo kvalitet obrazovanja, pa čak i osnovne higijenske uslove u školama. U zdravlju, takođe smanjenje plata i broja zaposlenih uz uvođenje ili povećanje novčane participacije vodilo je povećanju vremena čekanja na pregled,

[8] Videti više u: *The impact of the crisis on fundamental rights across Member States of the EU – Comparative analysis*. 2015. Brussels: European Parliament. (Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510021/IPOL_STU%282015%29510021_EN.pdf).

smanjenju preventivnih pregleda, kao i opštem smanjenju dostupnosti zdravstvenih usluga i dodatnom finansijskom teretu za one kojima je potrebna zdravstvena usluga. Kada je reč o pristupu pravdi, mere štednje uključuju smanjenje broja sudova, ograničenje pristupa pravnoj pomoći i povećanje troškova postupaka. Gašenjem ili smanjenjem finansiranja državnih medija, onemogućena je sloboda informisanja. Takođe, intervencije u sistemu socijalne zaštite dovode do smanjenja iste.⁹

Ovi, iako relativno šturi uvidi daju potvrdu tezama drugih autora i autorki o tome na koji način privatizacija, liberalizacija i sveprožimajuća komodifikacija usluga javnog sektora doprinose urušavanju opšteg kvaliteta ovih usluga:

Ukratko, komodifikacija ima važne posljedice po narav i sadržaj uporabne vrijednosti. Dok je nekada uporabna vrijednost javnih usluga trebala biti ista za sve korisnike (uz određena ograničenja kao što je poseban smještaj u bolnicama), komodifikacija podrazumijeva uporabnu vrijednost koja je u skladu s promjenama u razmjenskoj vrijednosti – odnosno cijene koje korisnici mogu i žele platiti. Dakle, cilj više nije ispuniti društvenu potrebu što je preciznije moguće s obzirom na raspoložive društvene resurse. Cilj je stvoriti uporabnu vrijednost koja je u skladu s razmjenskom, ili rečeno praktičnijim rječnikom, prilagoditi kvalitetu usluga kupovnoj moći potrošača. Stoga iako će neki potrošači doista profitirati od komodifikacije, većina njih suočena je s relativnim pogoršanjem uporabne vrijednosti (osim ako su zaštićeni regulacijama koje

[9] Pored direktnog uticaja na javni sektor i javne izdatke, navedeno istraživanje uočava da mere štednje utiču i na generalni kvalitet života ljudi. Tako na primer, uz produžavanje roka za odlazak u penziju, reforme generalno uključuju kalkulacije koje zamrzavaju ili smanjuju penzije. Stanovanje je ugroženo sve učestalijim oduzimanjima objekata i izbacivanjem ljudi iz njih. Sloboda izražavanja i okupljanja takođe su pod udarom mera štednje – kako protesta ima sve više, države sve češće legislativno i upotrebom represivnog aparata ograničavaju ove slobode.

ograničavaju komodifikaciju). Relativno se pritom ne odnosi nužno na situaciju prije vala komodifikacije, koji je u mnogim slučajevima već bio loš zbog pomanjkanja vladine potpore i neadekvatnih organizacijskih struktura, nego u odnosu na uporabnu vrijednost dostupnu onima koji mogu platiti više cijene, kao i onu koja bi bila moguća kada bi se dostupni resursi upotrijebili tako da se svim korisnicima ponudi najbolja moguća usluga (Hermann, 2014).

Stoga, ključne tačke radikalno levog pristupa javnom sektoru, upravo uključuju promišljanje pitanja kako na najbolji način ispunjavati društvene potrebe angažovanjem društvenih resursa, odnosno na koji način dostupne resurse mobilisati tako da se svim korisnicima ponudi najbolja moguća usluga. Ova tema obrađena je u narednim pasusima.

* * *

Najčešći načini na koje se putem privatizacije ostvaruju efikasnost i smanjenje troškova rada su potpuno nehumani. Rezultati liberalizacije, primenjene kao recept u borbi protiv navodno tromih državnih preduzeća (monopolista) koja navodno po definiciji ne mogu odgovarati na potrebe ljudi zapravo, kako se navodi u zaključku jednog od istraživanja, pokazuju da su zapravo „javni monopoli često zamenjeni privatnim oligopolima“ (PIQUE, 2009: 88). Usluge koje pruža javni sektor postaju roba i predmet „sekundarne primitivne akumulacije“, ¹⁰ dok ljudi koji ih koriste postaju potrošači/ce bez suštinskog uticaja na kvalitet, obim i cenu ovih usluga.

[10] Videti, na primer, u: Hjus, Ursula. 2012. *Kriza kao kapitalistička prilika – nova akumulacija kroz komodifikaciju javnih usluga*. u: *U borbi za javno dobro*. Beograd: Centar za politike emancipacije. (Dostupno na: <http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2013/01/U-borbi-za-javno-dobro-CPE-2012.pdf>).

Radikalna alternativa morala bi da ponudi potpuni zaokret od ovih tendencija. Međutim, s obzirom na aktuelnu situaciju, potrebno nam je osmišljavanje i sprovođenje konkretnije politike radikalne levice u vreme krize kapitalizma, kada je javni sektor izložen sve većim opasnostima, s obzirom na tendenciju ubrzanja procesa privatizacije i liberalizacije, ali i primenu mera štednje.

Najpre, neophodna je intenzifikacija aktivnog otpora svim sredstvima, otpora koji uključuje sve one kojih se ove delatnosti tiču. Da je nezadovoljstvo privatizacionim kretanjima i merama štednje veliko, pokazuju i masovni protesti koji se širom sveta dešavaju. Takođe, neophodna je podrška radnicima i radnicama u javnom sektoru, a takođe i sindikatima – ovu temu je potrebno detaljnije obraditi s obzirom na smanjenje sindikalne moći radništva, generalnu oportunističku ili klijentelističku usmerenost sindikalnog vođstva, ili njegovu odvojenost od baze itd. – ali na ovom mestu je važno znati da, iako ne bez problema, sindikati danas ipak predstavljaju poslednju oazu organizovanog radništva, zbog čega ih u ovoj temi ne treba zaobilaziti. Nezavisno od aktuelnih problema sindikalnih struktura, ne možemo računati na to da će preduzeća kojima se upravlja u svrhu profita vlasnika na supstancijalan način doprinositi poboljšanju položaja radništva. Drugim rečima, potrebna je radikalna demokratizacija radnog mesta, najpre putem demokratizacije vlasništva i upravljanja. Istorijska iskustva sa radničkim samoupravljanjem, kao i skorašnji i još uvek aktuelni primeri radničkog preuzimanja preduzeća daju dovoljno materijala za istraživanje ove opcije kako u pogledu pozitivnih efekata tako i u smislu (novih) izazova koje demokratizacija ove vrste otvara.¹¹

[11] Videti više u: Ness, Immanuel; Azzellini, Dario. 2011. *Ours to Master and to Own: Workers' Control from the Commune to the Present*. Chicago: Haymarket Books.

Na opštem planu, alternativni javni sektor u nekom drugačijem nekapitalističkom društvu, moraće da bude, ne vođen profitom, već vođen ciljem zadovoljenja društvenih potreba. Takav javni sektor takođe mora rešavati probleme sa početka ove priče, odnosno zahteve društva na koje su ukazivala i ranije pomenuta istraživanja u pogledu kvaliteta usluga i njihove cene. Na pitanje kvaliteta usluga neophodno je posebno obratiti pažnju, s obzirom na to da bi neophodni javni sektor morao da bude u stanju da pruža svima usluge najboljeg kvaliteta – cilj je zapravo obezbediti svima jednaku dostupnost, jednako najkvalitetnije moguće usluge u datom trenutku. Pored toga, njegova struktura bi trebalo da bude takva da zadovoljava sve društvene potrebe na način da one budu potpuno dostupne, odnosno bezuslovne i, idealno, besplatne. Takođe, mora biti sposoban da, koristeći uvide iz zajednice, stalno poboljšava odgovore na aktuelne potrebe društva i uključuje nove odgovore na nove potrebe – na primer, pre par decenija bilo je teško anticipirati potrebu za internetom, danas nije. Isto tako, tehnologija na današnjem stupnju razvoja u izvesnoj meri (iako ne dovoljnoj) olakšava mogućnost komunikacije i deliberacije, i umnogome bi mogla da pomogne da mesta odlučivanja o uslugama od društvenog, opšteg značaja budu dostupnija.

Imajući navedeno na umu, potrebno je da preduzećima/ustanovama takvog javnog sektora zapravo upravljaju oni kojih se te delatnosti tiču, to jest, društvo. Odnosno, „[o]no što je potrebno je razvoj novih institucija i mehanizama koji će omogućiti korisnicima usluga da ustrajno i kolektivno artikuliraju svoje potrebe, a s obzirom na ograničenost resursa možda i svoje preferencije. Drugim riječima, maksimalizacija uporabne vrijednosti zahtijeva više participacijske demokratije zasnovane na kolektivnim procesima odlučivanja“ (Hermann, 2014).

Konkretno, potrebni su nam društveno vlasništvo i društveno upravljanje, ali i institucije koje počinju od ovih pretpostavki sa

idejom dalje razrade i konkretizacije ovih postulata uzimajući u obzir izazove sa kojima se u istoriji suočavalo radničko i društveno samoupravljanje. Neka od pitanja koja ostaju otvorena su: na koji način doći do društvenog, političkog, ekonomskog sistema koji može da omogući ovakav javni sektor, i, na kraju krajeva, kako uključiti šire slojeve ljudi u pronalaženje odgovora na ovo pitanje – odnosno kako ovo samo pitanje podruštveniti.

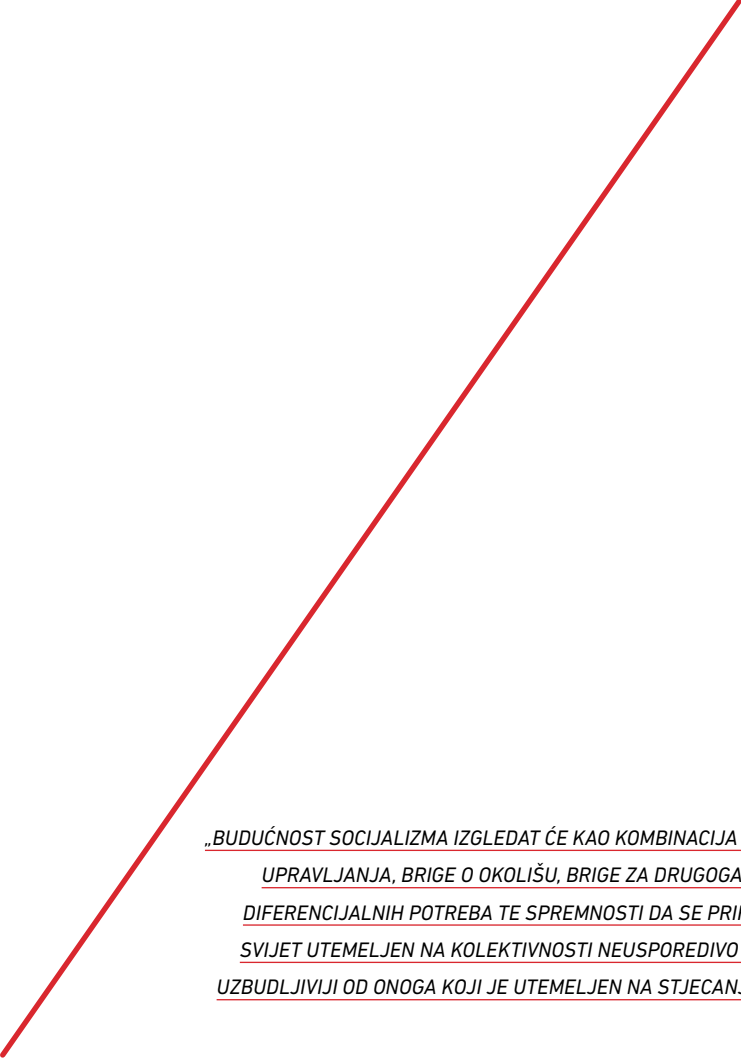
LITERATURA/IZVORI

- Atzmüller, Roland; Hermann, Christoph. 2005. *The Liberalisation of Services of Public Interest in the EU and in Austria. Effects on Employment, Working Conditions and Industrial Relations*. Vienna: Chamber of Labour.
- Clifton, Judith; Díaz-Fuentes, Daniel. 2010. *Evaluating EU policies on public services: A citizens' perspective*. u: *Annals of Public and Cooperative Economics*, Vol.81, Issue 2. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Fleker, Jorg. 2015. *Fragmentacija rada: Organizaciono restrukturiranje, radni odnosi i dinamika nacionalnih regulatornih okvira*. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Frangakis, Marica (et al.). 2009. *Introduction: Privatisation and the Crisis of Social Europe*, u: Frangakis, Marica (et al.) (ur.) *Privatisation against the European Social Model: A Critique of European Policies and Proposals for Alternatives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Frangakis, Marica; Huffs Schmid, Jörg. 2009. *Privatisation in Western Europe*. u: Frangakis, Marica (et al.) (ur.) *Privatisation against the European Social Model: A Critique of European Policies and Proposals for Alternatives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Harvey, David. 2005. *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Hermann, Christoph; Flecker, Jörg. 2009. *Privatisation of Public Services and the Impact on Quality, Employment and Productivity (PIQUE) – Final Report*. (Dostupno na: <http://cordis.europa.eu/documents/documentlibrary/122489371EN6.pdf>).
- Hermann, Christoph. 2014. Komodifikacija: posljedice i alternative. (Dostupno na: <http://pravonagrad.org/komodifikacija-posljedice-i-alternative/>).
- Hjus, Ursula. 2012. Kriza kao kapitalistička prilika – nova akumulacija kroz komodifikaciju javnih usluga. u: Vesić, Darko (et al.) (ur.) *U borbi za javno dobro*. Beograd: Centar za politike emancipacije. (Dostupno na: <http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2013/01/U-borbi-za-javno-dobro-CPE-2012.pdf>).
- Mahnkopf, Birgit. 2009. The Impact of Privatisation and Liberalisation of Public Services on the European Social Model. u: Frangakis, Marica (et al.) (ur.) *Privatisation against the European Social Model: A Critique of European Policies and Proposals for Alternatives*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Ness, Immanuel; Azzellini, Dario. 2011. *Ours to Master and to Own: Workers' Control from the Commune to the Present*. Chicago: Haymarket Books.

- Public and private sector efficiency - A briefing for the EPSU Congress by PSIRU.* 2014. Brussels: EPSU - Public Services Privatisation Research Unit. (Dostupno na: http://www.epsu.org/IMG/pdf/PSIRU_efficiency.pdf).
- The impact of the crisis on fundamental rights across Member States of the EU – Comparative analysis.* 2015. Brussels: European Parliament. (Dostupno na: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510021/IPOI_STU%282015%29510021_EN.pdf).
- The wrong target – how governments are making public sector workers pay for the crisis.* 2010. Brussels: European Public Service Union. (Dostupno na: http://www.epsu.org/IMG/pdf/The_wrong_target-2.pdf).
- The wrong target one year on: pay cuts in the public sector in the European Union.* 2012. Brussels: European Public Service Union. (Dostupno na: http://www.epsu.org/IMG/pdf/Wrong_Target_Update.pdf).

**P E R S P E K T I V E
OSNOVNOG DOHOTKA**

Tanja Vukša

„BUDUĆNOST SOCIJALIZMA IZGLEDAT ĆE KAO KOMBINACIJA EKONOMSKOG
UPRAVLJANJA, BRIGE O OKOLIŠU, BRIGE ZA DRUGOGA, UVAŽAVANJA
DIFERENCIJALNIH POTREBA TE SPREMNOSTI DA SE PRIHVATI KAKO JE
SVIJET UTEMELJEN NA KOLEKTIVNOSTI NEUSPOREDIVO ZANIMLJIVIJI I
UZBUDLJIVIJI OD ONOGA KOJI JE UTEMELJEN NA STJECANJU I IZOLACIJI.“

Nina Power

Demokratski potencijali se danas, u javnom diskursu, razmatraju kao integralni dio kapitalističkog sistema iako su se ova pitanja, i idejno i organizaciono, artikulisala u sklopu lijeve tradicije političke misli. Analize dinamike stvarnog nastupanja demokratije, ostvarene različitim vidovima društvene mobilizacije, nestaju gubitkom legitimiteta socijalističkog projekta. Tako se organizovani naponi socijalističke tradicije ignorišu, dok su dostignuća demokratije mjerljiva isključivo opsegom kapitalističkog društvenog uređe-

nja. Zanemarivanje socijalističke tradicije ima za posljedicu težak gubitak orijentacije. U centru svakog značajnijeg demokratskog napretka nalaze se konkretni politički angažmani i kolektivne borbe koje su se oblikovale i organizovale u čvrstom okviru socijalističkih ideja i političkih formi. Puna zaposlenost, paketi socijalnih prava, rast nadnica i životnog standarda nisu dakle stihijski proizvod društvene dinamike kapitalističkih formacija, već rezultat borbe za drugačije proizvodne odnose. U tom smislu, oživjeti vitalni aspekt priče o demokratiji podrazumijeva rehabilitaciju socijalističkog naslijeđa kao najboljeg raspoloživog polazišta u oblikovanju demokratskih očekivanja.

U razdoblju između 1960-ih godina XIX vijeka i 1960-ih godina XX vijeka, radnička klasa je bila dobro organizovana što se manifestovalo u jakim sindikalnim pokretima i upečatljivom rastu socijalističkih partija. Kraj II svjetskog rata obilježen je stvaranjem jakog socijalističkog bloka i nastojanjima osnažene radničke klase za stvaranjem socijalističkog društva. Radikalni zahtjevi radničke klase, u pojedinačnim zemljama su otjelovili realpostojećim socijalizmima, dok su u zemljama zapadne Evrope rezultovali jakim pregovaračkom pozicijom koja je ishodila socijalnim pejzažom kapitalističkih društava u vidu države blagostanja.

Već od recesije 1970-ih godina, pomjera se i težište glavne političko ekonomske promjene – sa uljuđivanjem kapitalizma i klasnog kompromisa, kojeg su u datim okolnostima vlasnici kapitala morali da naprave sa snažno organizovanom radničkom klasom, na neoliberalnu intervenciju države. Socijalna država kao kompleksni amalgam državne odgovornosti i opšteg dobra urušava se nestankom organizacionog svijeta socijalizma i sve agresivnijom dominacijom neoliberalne restrukturacije.

U vizuri pomenutih strukturnih promjena nužno je razumijevanje kapitalizma kao sistema društvenih odnosa u čijoj osnovi je

sadržana logika kapitalističkog načina proizvodnje koja pod imperativom profita nužno eliminiše demokratske pakete izvojevanih socijalnih prava. Cilj je dakle, proizvodni proces koji, da bi obezbijedio pretpostavke kapitalističke akumulacije, nužno iziskuje snižavanje troškova proizvodnje u smislu smanjivanja cijene rada i suspenzije radnih prava. U tom smislu, osnovna pokretačka snaga kapitalističke akumulacije jeste kapital koji konstantno posredovan zahtjevom profitabilnosti nužno dereguliše koncepcije socijalne jednakosti i kolektivnog dobra.

Nakon turbulentnog razdoblja finansijske krize, restrukturacija globalne ekonomije je dovela do erozije socijalnog sistema zaštite, uslovljavajući tako politike štednje i profitno upravljanje javnim servisima poput obrazovanja, zdravstva, medija i dr. Ono što je dakle, klasnom borbom i kolektivističkim elanom osvojeno u prošlosti, danas se počelo dovoditi u pitanje agresivnom ofanzivom kapitala na javni sektor i usluge. Delegitimizacijom socijalističkog projekta, ljevica gubi hegemoniju nad strateškom vizijom društvene regulacije, a zahtjevi za društvenom promjenom svode se uglavnom na kozmetičke zahvate koji i dalje rezoniraju u totalizujućem okviru kapitalističkog društva. Neoliberalne dogme prožele su političko promišljanje izvodljivih društvenih promjena i potpuno marginalizovale modele socijalističke politike u odgovoru na strukturne asimetrije kapitalističkog društva. Politički stupor ljevice u razdoblju najdublje krize kapitalizma odaje utisak bezalternativnosti globalizovanog tržišnog poretka.

Sa druge strane, pak, krizna dinamika na globalnom nivou za posljedicu je imala preispitivanje poželjnog modela funkcionisanja društva kao i pitanja potencijala demokratskog upravljanja. U tom smislu, postavlja se i pitanje koji su to konkretni politički aranžmani i upravljački modeli za izgradnju i profilaciju novih politika ljevice koje mogu da orode projekcijama izvodljivih društvenih promjena. Filtriranje uslova za sveobuhvatnije društvene promjene iziskuje

analizu potencijalnih prijedloga i strateških zadataka u obuhvatu moguće socijalističke politike. Kakav bi bio njihov daljnji produktivni razvoj odnosno obećavajući aspekti demokratskog političkog i ekonomskog upravljanja ali i potencijalni limiti u sprovođenju? Da li takve strategije mogu postati pretpostavka strukturne društvene promjene ili je riječ o mjerama koje samo obuzdavaju kapitalizam i ublažavaju posljedice.

1. KONCEPT OSNOVNOG DOHOTKA UNUTAR KAPITALISTIČKOG SVIJETA PROIZVODNJE

Koncept bezuslovnog osnovnog dohotka posredovan je agitacijama najrazličitijih nosilaca ideje, obezbjeđujući širu podršku kako na lijevom tako i na desnom kraju političkog spektra. Činjenica da se jedan strateški orijentir perpetuira kako u antikapitalističkim krugovima tako i u neoliberalnim projekcijama tržišnog društva već otvara prostor za razmišljanje o kontradiktornoj pozadini na kojoj bi trebalo istražiti različite dimenzije ovog koncepta. Iako naizgled djeluje da je riječ o identičnoj formi jednog političkog zahtjeva, pojam temeljnog dohotka nije jednoznačan, što znači da se kod autora koji ga podržavaju javlja u različitim varijantama. Razlike u pristupima kako po pitanju konceptualnog razvoja i implementacije ovog političkog zahtjeva su i više nego očigledne. Takođe, ovdje je ipak važno napomenuti da je antikapitalistička struja pored pozitivnih aspekata daleko više insistirala i na kritičnom otklonu, ističući moguće nedostatke i limite kao i prognozu realnih društvenih posljedica. U tom smislu, možemo konstatovati da je ljevicu generalno odlikovao i manji entuzijazam i veća opreznost u isticanju ovog prijedloga kao adekvatnog odgovora datoj konjunkturi postojećih odnosa.

Prilično pojednostavljeno, ukazat ćemo na neke pozitivne aspekte koje treba razmotriti u konceptualizaciji osnovnog dohot-

ka, ali i na sumnjive pristupe ovom pitanju koji upućuju na simbiotičan odnos osnovnog dohotka i kapitalističkog načina proizvodnje. Razmatranja o osnovnom dohotku u ovom radu neće iscrpiti problematiku pitanja niti imaju pretenziju da daju konačan odgovor o adekvatnosti ovog zahtjeva. U pitanju je uprošćeni nacrt teme koji može da egzistira kao skroman doprinos u rasvjetljavanju nekih važnih problema koji bi nam pomogli pri ocjeni strategijske relevantnosti ovog zahtjeva. Zato ćemo putem tri glavne linije argumentacije ukazati na neke važne aspekte koji bi mogli poslužiti kao polazište za razvoj produktivnije analize o osnovnom dohotku. Tri središnje konstelacije pitanja za problematiku teme o kojima će biti riječ u tekstu su: relativno oslobađanje od strukturalne prinude tržišta, pitanje potrošnje i način finansiranja osnovnog dohotka.

Ipak, prije nego što se upustimo u diskusiju koja podupire ili potire progresivni karakter njegovog političkog djelovanja, nužno je definisati sam koncept osnovnog dohotka.

Osnovni dohodak podrazumijeva novčani iznos garantovan svima na individualnoj osnovi kojeg bi svaki građanin/ka određene zemlje dobijao/la za osiguranje svojih temeljnih potreba, nezavisno o radnom statusu, prihodima iz drugih izvora ili imovinskom statusu. To znači da bi osnovni dohodak bio isplaćivan svakom pojedincu i pojedinki (a ne domaćinstvu), u šta ulazi i kategorija djece, bez obzira na njihove prihode ili želju za radom. On bi navodno trebalo da osigura egzistenciju pojedinca tako što će ga opskrbiti sa dovoljno prihoda u cilju zadovoljenja osnovnih potreba i bez prisile na radni angažman.¹

Ono što je iz same definicije uočljivo jeste tendencija razdvajanja rada i prihoda i u vezi sa tim problematika pitanja razgradnje soci-

[1] Vidi više na: <http://www.basicincome.org/>

jalnog sistema zaštite u kapitalističkoj ekonomiji. Da bismo razumjeli zašto je danas važno problematizovati vezu između radnog angažmana i socijalne sigurnosti nužno je osvrnuti se na kapitalističku konjunkturu proizvodnih odnosa i njoj inherentnu deregulaciju tržišta rada. Deregulacija tržišta rada i njegova fleksibilnost u okviru neoliberalnog ekonomskog restrukturiranja generisali su dalekosežne posljedice na socijalnu državu, radnu legislativu i institucije organizovanog radništva. Slabost socijalne regulative demonstrira činjenicu da više ne postoje adekvatni okviri koji omogućavaju problematizaciju socijalnih pitanja na državnom nivou. Ekonomska politika se ne sastoji u upravljanju kolektivnim potrebama, već država, vođena kapitalističkom logikom, ostavlja po strani socijalna pitanja kao permanentno submisivna tržišnim normama. Posljedice procesa restrukturiranja ekonomije očitavaju se u konstatnom rastu stope nezaposlenosti, prekarizacijom radnih odnosa, pritiskom na nadnice i smanjivanjem izdataka za socijalnu brigu i staranje. Nestandardni oblici rada u kombinaciji s hronično visokim stopama nezaposlenosti postaju dominantni parametri kapitalističkog načina proizvodnje noseći prevagu nad obrascima pune i sigurne zaposlenosti. Dakle, transformacija društveno-ekonomske strukture od države blagostanja do neoliberalne regulacije osujetila je sigurnost radnog mjesta kao i visinu nadnica čime se dodatno pojačao disciplinski pritisak na najamni rad. „To je, međutim, ostvareno na jedan način koji ga maskira. Ono, zapravo, uklanja saznanje da ne može i neće nikad više moći da postoji punovremeno zaposlenje za sve, tretirajući nezaposlenost kao jednu slučajnu i privremenu pojavu, a njeno obeštećenje ne kao pravo, nego kao milostinju. Nezaposlenost i nezaposleni su tretirani kao da je punovremeno zaposlenje bilo i treba da ostane pravilo i norma: ili treba biti radnik zaposlen puno radno vreme, ili nezaposlen koji se u zamenu za svoje obeštećenje (pomoć) odriče svake, čak i nenagrađene aktivnosti” (Gorz, 2005). U tom smislu, standardni oblici rada više ne vode ka osiguravanju materijalne egzistencije jer se u kapitalističkim okvirima smanjila i potreba

za redovnom radnom aktivnošću.² Pojedini teoretičari/ke, u cilju pojačavanja ovakve argumentacije, tvrde kako u kapitalističkoj konjunkturi proizvodnje uslovljenost životnog standarda od rada više nema nikakvog smisla jer ekonomska racionalizacija determiniše uštedu ljudskog rada u konstelaciji zaposlenja na neodređeno i sa punim radnim vremenom. „Zaposlenje s punim radnim vremenom tijekom cijele godine i cijelog aktivnog života sve više postaje povlastica manjine“ (Gorz, 2013). Ovakva situacija često uslovljava i tenziju između radne snage koja ostvaruje socijalna prava i prekarnih radnika/ca, pri čemu se zaštićena radna snaga rapidno smanjuje i postaje sve više izolovana i okružena sektorom prekarnog i slabo plaćenog rada. „Ona nužno vodi ka dualističkoj podeli aktivnog stanovništva: s jedne strane, elita zaštićenih i stalnih radnika, zaposlenih u punom radnom vremenu, nosilac tradicionalnih vrednosti industrijalizma, privržena svom radu i svom društvenom statusu; s druge strane, masa nezaposlenih i radnika bez kvalifikacija i statusa, kojima se na nesiguran i povremen način poveravaju kakvi bilo poslovi“ (Gorz, 2005). Ovdje je potrebno i posebno naglasiti kako ovakva fragmentacija radne snage posebno slabi mehanizme socijalne integracije radništva i kolektivnog pregovaranja.

Imajući sve ovo u vidu, uputno je dakle, krenuti od činjenice da rad u kapitalističkoj ekonomiji koju odlikuje strukturalna nezaposlenost i intenzivna prekarizacija, više ne može da služi kao sredstvo za obezbjeđivanje egzistencije. Standardni oblici rada poput rada na neodređeno i sa punim radnim vremenom „danas prestaju biti zanimanje koje integrira u produktivnu zajednicu i definira mjesto u društvu (...) Rad više nije osnovno vezivo društva ni osnovni čimbenik socijalizacije, nije više ni svačije osnovno zanimanje, ni osnovni izvor dobrobiti, ni smisao ni središte naših života“ (Gorz,

[2] Ovo je sa jedne strane uslovljeno seljenjem kapitala u zemlje sa drastično nižom cijenom rada kao i zamjenom ljudskog rada mašinama u proizvodnom procesu.

2013). Ako se ovako postave stvari, osigurati osnovni dohodak nezavisno od bilo kojeg rada se čini nužnim preduslovom egzistencijalnog opstanka u kapitalističkom društvu i u tom smislu, pruža platformu ili neku vrstu osnovnog programa u okviru kojeg ljudi mogu organizovati životne aktivnosti van tržišnog poretka ne vodeći u pitanje svakodnevnu reprodukciju.

Stoga, kao prvo postavlja se pitanje da li bi zahtjev za osnovnim dohotkom mogao predstavljati potencijalni odgovor koji bi rezultovao pozitivnim implikacijama u kontekstu strukturne prinude radništva na kapital odnos, ili sa druge strane, ova mjera može da nosi daleko ozbiljnije i dalekosežnije posljedice po radništvo.

2. OSNOVNI DOHODAK I OSLOBAĐANJE RADNIŠTVA OD STRUKTURALNE PRINUDE

U kapitalističkom okviru, u kojem nužnost prodaje radne snage podrazumijeva egzistencijalno svojstvo postojanja radništva,³ mogli

[3] U analizu povoljnih aspekata i potencijalnih limita i nedostataka sprovođenja osnovnog dohotka u kontekstu strukturne prinude najamnog radništva o kapitalu, nužno je uvesti razumijevanje same logike kapitalističkog načina proizvodnje. Kapitalistički sistem proizvodnje organizovan je u cilju valorizacije samog kapitala za ostvarivanjem profita. To znači da vlasnik kapitala pokreće proces proizvodnje pod svojom kontrolom što podrazumijeva upošljavanje sredstava za proizvodnju i radne snage koja posjeduje kapacitet rada a kojoj je istovremeno onemogućen pristup u vlasničkom smislu nad tim istim sredstvima za proizvodnju. Samim tim, radništvo je prinuđeno da se prodaje na tržištu rada jer je materijalna egzistencija u direktnoj vezi od uspješne konverzije radne sposobnosti za najamninu. Na taj način, radništvo je podvrgnuto disciplini tržišta jer se strukturna prinuda radništva, da prodaje svoju radnu snagu na tržištu, bazira na nužnosti/potrebi za permanentnom fizičkom reprodukcijom. Radna snaga u tom smislu predstavlja ključan faktor proizvodnje jer stvara višak vrijednosti kojeg vlasnik kapitala prisvaja kao profit.

bismo konstatovati kako bi osnovni dohodak, kao prihod nezavisan od tržišta rada, imao relativno oslobađajući potencijal. „To bi bila iznimno privlačna ideja: ne samo da je bilo kome ponižavajuće da mora moliti druge ili njima manipulirati kako bi došao/la do sredstava za život, te da je materijalno štetno za tu osobu kad ne može doći do novca, nego je također po narav ljudskih odnosa štetno ukoliko su ugrađeni u odnose zavisnosti“ (Huws, 2015).

Da bismo razmotrili liniju argumentacije koja se odnosi na funkciju osnovnog dohotka u kontekstu ovisnosti radne snage o prodaji na tržištu rada analizirat ćemo tri aspekta koja se često iznose kao strateška pitanja za političko podupiranje njegove implementacije.

2.1. Osnovni dohodak i dekomodifikacija radne snage

Važan argument za političko podupiranje ovog zahtjeva tiče se preispitivanja pozitivnih učinaka osnovnog dohotka na dekomodifikaciju radne snage. Proboj neoliberalne politike istakao je u prvi plan direktive tržišta, nametnuvši promjene u smjeru smanjenja socijalne pomoći od strane države. Deregulacija državne pomoći nezaposlenima i siromašnima i limitiranje novčanih nadoknada podrazumijevale su integraciju korisnika socijalne pomoći u tržište rada. Funkcije minimalizovanja negativnih posljedica tržišta i garancija minimalne socijalne sigurnosti postepeno su gubile na značaju. Zapravo, pomjeranje odnosa moći prema kapitalu značilo je i odustajanje od socijalne politike na kojoj se temelji kolektivna reprodukcija radništva kao i demontažu ranije stečenih socijalnih i radnih prava. Ostvareni neoliberalni fantazam o radništvu kao fleksibilnom faktoru proizvodnje, podrazumijevao je komodifikaciju radne snage u skladu sa imperativima tržišne racionalizacije. Veliki rezervoar radne snage učinio je radnike/ce međusobno zamjenjivim, umanjujući tako njihovu pregovaračku poziciju u odnosu na poslodavce. „Teško je izbjeći zaključak da je pregovaračka pozicija radnika/ca sa

poslodavcima ozbiljno potkopana svešću da postoje drugi/e radnici/e sasvim sposobni/e da obavljaju njihove poslove“ (Hjus, 2012: 41). Opšta ekonomska nesigurnost kao i strah od gubitka posla, praćen padom životnog standarda i zarada, dodatno je podvrgnulo radništvo disciplini tržišta rezultujući prihvatanjem iznimno loših uslova rada – povećanim brojem radnih sati, manjom platežnom sposobnošću, prihvatanjem ugovora na određeno itd. „Činjenica da se ne bismo morali boriti za preživljavanje mogla bi nam dati veliku moć u pregovorima s poslodavcima, naročito u borbi za teško izborne ciljeve. [U tom kontekstu možemo] da zamislimo udarac koji bi zajamčeni dohodak mogao zadati kapitalu u slučaju da se štrajkovi oduže“ (Chollet, 2013). Ovo je važno naročito ako uzmemo u obzir činjenicu da gotovo nijedna kapitalistička zemlja ne priznaje pravo na zaradu u toku štrajkačkog procesa izuzev ukoliko se kolektivnim ugovorom sa sindikatima nije prethodno regulisalo pitanje isplate najamnina iz štrajkačkog fonda. Iznimno loša pregovaračka pozicija i s tim u vezi degradirajući status na tržištu rada nadjačavaju napore radnika i radnica koji za cilj imaju proširenje ili zaštitu postojećih prava. Bez stabilnijeg okvira za kolektivno pregovaranje, restriktivna politika socijalnih transfera ostaje dominantan modus ekonomske politike orijentisane prema tržištu.

Imajući ovo u vidu, osnovni dohodak kao sastavni dio kompenzatorne socijalne politike, bi garantovao egzistencijalni minimum radnicima i radnicama nezavisno od prekida proizvodnog procesa i njemu uslovljene najamnine u toku štrajkačkog procesa. Pored toga, uspjeh ove mjere bi se mogao odnositi i na pripitomljavanje disciplinskih efekata tržišta koji često jesu izvor ličnih i kolektivnih kriza i frustracija.⁴ Dakle, безусловni dohodak bi predstavljao

[4] Učestali otkazi, porast nezaposlenosti, stresne situacije na radnom mjestu, niske nadnice itd. uzrokovali su široku rasprostranjenost psihosomatskih oboljenja, porast stope samoubistava i veći nivo siromaštva širokih slojeva stanovništva (Benzeval, 1997: 153-169).

osnovni sastojak u razvoju socijalne protekcije koja nezaposlenim licima osigurava materijalnu sigurnost bez uslovljavanja na konkretne obaveze korisnika/ca na rad. Ovo istovremeno znači stvaranje okolnosti u kojim radnici/e gube status robe jer mogu izaći sa tržišta bez straha za vlastitu egzistenciju, jer ukoliko i iskorace iz tržišnih okvira, zaštićeni su standardom garantovanim osnovnim dohotkom. Pojedini zagovornici osnovnog dohotka imajući ovo u vidu, upravo naglašavaju važnost proizvedenih učinaka koje bi zahvaljujući implementaciji ove mjere subjekti rada imali na raspolaganju pri svom uticaju na distributivne ishode. U tom smislu, za radništvo, osnovni dohodak bi mogao predstavljati dodatni resurs moći kojim bi se sa jedne strane štitili od tržišta pokrivajući osnovne rizike kao što su nezaposlenost, invalidnost, starost, bolest itd. i sa druge strane lakše posredovali u borbi za proširenje sektora javnih usluga. Ovakav vid socijalne politike sa ciljem da se putem osnovnog dohotka osigura svakodnevna reprodukcija bi posljedično mogao voditi ka dekomodifikaciji radne snage kojom bi se znatno smanjila tržišna zavisnost. Naravno, ovdje moramo voditi računa o činjenici da je osnovni dohodak mjera tranzitnog karaktera koja ima kapacitete da djeluje u pravcu ublažavanja drastično negativnih efekata tržišne ekonomije i koja bi dinamičnim tokom, u sklopu ostalih kompleksnih ekonomsko-političkih promjena, eventualno olakšavala put ka izgradnji socijalizma. U tom kontekstu, osnovni dohodak bi mogao da ima pozitivan uticaj na ublažavanje strukturalnih efekata tržišne ekonomije kao što su poboljšanje uslova rada, jačanje radničkih udruženja ali i afirmaciju radničke borbe za drugačiju preraspodjelu socijalnih transfera.

2.2. Osnovni dohodak i emancipacija žena

Jedna od pozitivnih implikacija koja se najčešće navodi pri razmatranju ovog pitanja jeste uticaj osnovnog dohotka na položaj žena u društvu. Navodno važna funkcija pri ocjeni strategijske relevantnosti ovog zahtjeva leži upravo u mehanizmu jačanja ekonomske

nezavisnosti žena. Ipak, pitanje potencijalne efikasnosti ovakvog političkog prijedloga moralo bi biti posredovano složenijom socijalnom analizom problema žena. Tek kada se kontekstualizuje karakter ženskog rada u okviru kapitalističkog načina proizvodnje, relevantni učinci i kvalitativni indikatori pojedinačnih mjera i zahtjeva mogu biti valorizovani.⁵

Imajući u vidu analizu ženske djelatnosti na tržištu rada kao i problem zavisnosti kapitala o neplaćenom radu žena, potencijal aktualizacije osnovnog dohotka nužno otvara pitanje da li bi intervencije ovakvog tipa zaista vodile boljem tretmanu žena u društvu ili bi se ovakva rješenja zasnivala na praksama koje to tek djelimično

- [5] Udio žena kao i struktura zaposlenosti ženske radne snage u pogledu grana privrede i položaja na radnom mjestu izrazito je nepovoljna. Kapitalistička ekonomija se odlikuje velikim brojem neplaćenog ili slabo plaćenog rada žena dok karakteristike ženskog rada ostaju determinisane osjetljivom rodnom participacijom kao i seksistički centriranom praksom na radnom mjestu, rodnom segregacijom, lošijim uslovima rada, itd. (Galić, 2011: 25). Pored devalvacije ženskog statusa na tržištu rada, mnoge savremene analize svjedoče da su žene i dalje suočene sa rodno asimetričnim obrascem u porodičnom domenu. Od njih se i dalje očekuje primarno ispunjavanje porodičnih funkcija i majčinske uloge, jer se hijerarhija odnosa i uloga u patrijarhalnom obrascu još uvijek nije prevazišla. Žene su i dalje kondicionirane uvjerenjem da je njihova funkcija u porodici od prvorazrednog značaja i da su one jedine te koje treba da zadovoljavaju svakodnevne, egzistencijalne potrebe u aranžmanu domaćinstva (Milić, 2001: 92). U tom smislu, čini se kao izuzetno važno isticanje činjenice koliko je neplaćeni kućni rad žena važan za kapitalističku ekonomiju kao i neprestano naglašavanje da su domaćinstva i tržišta strukturno povezani na ekonomskom nivou. Zapravo, za neometano održavanje procesa kapitalističke akumulacije, pored organizacije proizvodnih procesa na tržištu, neophodan je i besplatan rad u porodičnoj sferi koji se odnosi na dijapazon različitih zadataka koje u domaćinstvu obavljaju većinom žene, obezbjeđujući pojavnost radne snage na tržištu rada. Samim tim, eksploatacija žena kroz sistem reproduktivnog rada u porodičnom domenu i devaluacija ženskog rada na tržištu jesu pretpostavka i uslov reprodukcije kapitalističkog načina proizvodnje.

ili vrlo malo mogu da zadovolje. Ukoliko bi inicijativu za osnovnim dohotkom posmatrali u jednom reduktivnom smislu mogli bismo se zapitati kakvu bi efektivnu razliku za žene napravila materijalna potpora u vidu garantovane novčane nadoknade? Budući da je veći broj žena u ukupnoj populaciji koja živi u siromaštvu i na niži nivo zarada koje ostvaruju u ukupnom dohotku, kao i da najčešće rade na nepuno i na određeno radno vrijeme, zbog čega su izrazito fleksibilna radna snaga, pretpostavka je da bi garantovana suma novca koja bi se regularno isplaćivala na mjesečnom nivou, donijela izvjesno olakšanje u organizaciji njihovog života. Usljed drugorazrednog statusa na tržištu rada i nedostatka moći u pregovaračkim situacijama, žene su strukturalno „prinudene” da rade poslove koje karakterišu prekarni uslovi rada, često i za nižu nadnicu i bez socijalnog osiguranja (Vanden Doelen, 2012).⁶ Sa porastom nesigurnih obrazaca zaposlenja kao i nezaposlenosti generalno, vidljiva su i smanjenja penzionih naknada uz povećanu dobnu diskriminaciju za odlazak u penziju, uslovljavajući tako još nesigurniji položaj brojnih žena koje nisu više u radnom odnosu.

[6] Naznake o razmjeri segregacije na tržištu rada crpi se iz povećanog broja žena koje se proizvode kao rezervna armija rada u kategoriji privremeno zaposlenih radnica. Prihvatanje nestandardnih oblika rada, kao što su rad na određeno i rad sa nepunim radnim vremenom treba posmatrati u sklopu globalnih ekonomskih trendova kada strukturne promjene zahtijevaju prekarizaciju radnih procesa, pogoršane uslove rada i jeftiniju radnu snagu. Nemajući zakonsku zaštitu unutar radnog zakonodavstva, a služeći interesima kapitala, djelimično zaposleno radništvo je jeftinije za zapošljavanje, jer ne ostvaruju jednaka prava na naknadu i bolovanje (Vanden-Doelen, 2013). Sam Marks je tvrdio da kapitalizam treba rezervnu armiju rada, odnosno slobodnu količinu potencijalno novih pripadnika radne snage koji se zbog ugrađenih protivrječnosti kapitalističke ekonomije, u zavisnosti od ciklusa rasta ili opadanja, unajmljuju tokom ekspanzije odnosno otpuštaju za vrijeme recesije. Takođe, vrlo važna funkcija rezervne armije radnika/ca je redukovanje nadnica svih radnika/ca, s obzirom na to da međusobna konkurencija nezaposlenih ljudi koja traži posao, omogućava smanjenje plata i uvećani stepen eksploatacije.

Posljedice finansijskog udara na javne penzione fondove još su izraženije ako se uzme u obzir da žene češće prekidaju radne odnose i zarađuju manje od muških radnika (Vanden Doelen, 2012). S obzirom na to da se ženina egzistencija često ne zasniva isključivo na sopstvenoj najamnini, novčana potpora u vidu osnovnog dohotka mogla bi imati pozitivan doprinos u proizvodnji boljih materijalnih uslova naročito kod onih kategorija žena koje se nalaze u znatno lošijem ekonomskom položaju i koje karakteriše visok stepen ekonomske ugroženosti. Pored toga, pozitivan uticaj osnovnog dohotka bi hipotetički doprineo i smanjenju problema nasilja u porodici, jer žena ne bi morala da trpi zlostavljanje od strane partnera usljed straha za sopstvenu egzistenciju koja počiva na ekonomskoj zavisnosti. Takođe, s obzirom na porast samohranih roditeljstava što nerijetko podrazumijeva transfer tereta biološke i socijalne reprodukcije na leđa isključivo ženske populacije, osnovni dohodak koji uključuje i kategoriju djece, bi potencijalno omogućio lakšu reprodukciju domaćinstva koja ne bi u potpunosti ovisila o ženinom drugorazrednom statusu na tržištu rada. Imajući sve ovo u vidu, mogli bismo konstatovati kako za veliki broj žena koje u prosjeku, u većini zemalja, predstavljaju ekonomsko slabiji kontigent stanovništva i na koju se svaljuju gotovo sve posljedice strukturalne krize kapitala, osnovni dohodak bi mogao imati pozitivne implikacije makar i u funkciji podmirenja osnovnih životnih potreba bez zahtjeva od tržišta rada.

Ipak, koncept osnovnog dohotka nije bez problema i nedostataka u odnosu na potencijalni doprinos emancipatornoj politici žena. Neke odluke i postupci danas, ma koliko na prvi pogled djelovali i opravdano, mogli bi dugoročno gledano, radikalno pogoršati status žene u društvu. Ozbiljan problem i zabrinjavajuća tendencija koji se ispostavlja u razmatranju ove inicijative, u odnosu na postavljene mogućnosti i pretenzije, jeste besperspektivna izolacija žena u getoizirani domen porodice i zatvaranje u rezervat standardnih „ženskih“ interesnih sfera. Udoboljenje zahtjevu

osnovnog dohotka bi samo učvrstilo već postojeću polnu podjelu rada i karakterizaciju žene putem tradicionalne porodične funkcije. S obzirom na to da se žena proizvodi u beskonačnom obavljanju iscrpljujućih porodičnih zadataka, uz prešutno uvjerenje da ti poslovi odgovaraju njenoj prirodi, materijalna potpora osnovnog dohotka ne bi uspjela da promjeni ništa u pogledu socijalne izolovanosti žena. Dapače, ako bi se identifikacija žena fiksirala na porodičnu ulogu, osnovni dohodak bi posredno postao snažan inhibirajući faktor ženskih potencijala i kapaciteta koji limitira njihovo angažovanje u javnoj sferi. Samim tim, bavljenje isključivo posljedicama problema kao i regulacijama u domenu epifenomena, može imati sasvim suprotan rezultat od očekivanog u vidu pasivizacije žena i multiplikovanju njenih već postojećih teškoća. „Problem ovog stanovišta je da mi obično zamišljamo nešto više novca u usranom životu koji trenutno imamo, pa se pitamo, i šta s tim? Što je lažna pretpostavka da ikada uopšte i možemo doći do ovog novca a da istovremeno, u procesu borbe za njega, ne revolucionišemo sve naše porodične i društvene odnose“ (Federici, 1975: 1).⁷ Dakle, nije reč o tome da se pukom distribucijom novca supstituiraju društveno ekonomska subordinacija žena i time obezbijedi ekonomska nezavisnost žena. Ukoliko se želi da promjene, potaknute širokim strukturalnim procesima, dovedu do boljeg položaja žena u društvu neophodni su široko planirani, sistemski naponi na svim nivoima ekonomskog, političkog i

[7] Čini se da bi se, po pitanju ove teme, moglo pribjeći argumentaciji korištenoj u raspravama o zahtjevu za nadnicama za kućni rad koje su bile vrlo aktuelne 1970-ih godina u lijevim feminističkim krugovima. Cilj ove, slobodno možemo reći, strategije nije bila zaista promocija novčane nadoknade kao adekvatnog odgovora kojim bi se tretirao problem podređenosti žena u porodici i društvu, već skretanje pažnje na besplatni, „neproduktivni“ i naturalizovani karakter kućnih poslova kojeg obavljaju žene i bez kojeg akumulacija viška vrijednosti ne bi ni bila moguća

kulturnog života društva.⁸ Dakle, problem ženske emancipacije je socio-ekonomski i kulturno gledano širi i dublji od domena novčane uskraćenosti zbog čega se ni ne može rješavati isključivo u njegovim okvirima. Analogno najamninama čija isplata na tržištu rada ne uspijeva da uzdrma podređenost radništva kapitalu, samo regulisanje naknade osnovnog dohotka, zbog upletenosti u više-struke kontekste patrijarhalne moći i kapitalističkog sistema, ne bi osujetilo dominaciju kapitala niti subordinaciju žena kako u javnoj tako ni u privatnoj sferi.

2.3. Osnovni dohodak i novi oblici društvenosti

Politički prijedlog za novu institucionalnu ekonomiju u vidu osnovnog dohotka, bi u svojim pozitivnim implikacijama podrazumijevao i potencijalno otvaranje prostora za aktualizaciju različitih dobrovoljnih i solidarnih asocijacija. Koordinacija koja bi se odvijala kroz netržišne odnose, a na temelju zajedničkih preferencija i interesa, bi mogla oroditi novim oblicima saradnje i socijalizacije među različitim akterima. Rezultanta ove mjere mogla bi se ogledati boljom organizovanošću radničkog pokreta kao i formacijom novih političkih mobilizacija koje bi bile usmjerene ka proširenju socijalnih prava. U tom smislu, važno je istaknuti komplementarnu ulogu koju mogu odigrati solidarna društvena udruženja kroz različite vidove društvene prakse poput autonomne proizvodnje, različitih aktivnosti u razmjeni usluga, međusobne pomoći i uzajamnosti, uređenja životnog okvira, obnove prirodne baštine itd (Kalanj, 1999: 238). „Takav bi dohodak mogao potaknuti ljude da žive zajedno u većoj mjeri, da dijele prostorne resurse s prijateljima

[8] Potrebno je podruštвити kućne poslove i okončati polnu podjelu rada u svim zanimanjima i društvu u cjelini. To je zahtjev čije je ispunjenje veoma teško i mora biti praćen svešću o potrebi da se istovremeno traže novi putevi za rušenje kapitalizma i stvaranje jednog novog, stvarnog neseksističkog socijalizma“ (Malos prema Nedović, 2005: 67).

i proširenim obiteljima, što bi također imalo koristi za okoliš i otklonilo dio pritiska sa stambenog tržišta” (Huws, 2015). Ovakve strateške interakcije poduprte idejom o slobodnom udruživanju ljudi bi išle u pravcu jačanja alternativnih komunalnih mreža kao i većeg stepena slobode u različitim aktuelizacijama životnih praksi. „Ljudi bi mogli fleksibilno osmisliti svoje radno vrijeme i kombinirati više poslova puno lakše nego što to trenutno čine. Život bi freelancerima postao mnogo lakši i jednostavniji. Bilo bi mnogo lakše nositi se s bolešću ili invaliditetom, te uskladiti brigu o nemoćnima s poslom” (Huws, 2015). Takođe, oni koji bi se opredijeli za egzistencijalno podmirivanje isključivo putem osnovnog dohotka mogli bi se posvetiti samo onim aktivnostima koji im donose zadovoljstvo ili zadacima koji im se čine društveno korisnim podrazumijevajući tako veću kontrolu nad vlastitim životom, ali i dugoročno, razvoj ljudi i grupa u raznolikosti svih mogućih aktivnosti (Chollet, 2013). Emancipatorne tendencije osnovnog dohotka su dakle upravo u poticanju novih oblika socijalizacije i društvene kohezije nasuprot tržišnoj ekonomiji. Samim tim, implementacija osnovnog dohotka bi potencijalno ishodovala upravo u odvajanju što više aspekata ljudskog života od prinuda tržišta i u tom smislu bi predstavljala alternativu utemeljenu na socijalnoj solidarnosti u mnogim sferama života koje su trenutno ugrožene tržišnim imperativima.

To znači da bi implementacija osnovnog dohotka kroz mehanizam stvaranja novih oblika solidarnosti hipotetički mogla doprinijeti stvarnoj promjeni u smjeru programa koji bi obuhvatao ne samo dekomodifikaciju radne snage već i dalju demokratizaciju društva koja bi bila u stanju pokrenuti proces sveobuhvatnije društvene promjene tako što bi ojačala međusobno dijeljenje i odnose uzajamnosti unutar zajednice. „Budući da im nije stalo ni do kapitala, ni do kapitalskih mjerila, ni do isplativosti potreba i želja, aktivnosti su usredotočene na to da društveni prostor i vrijeme oslobode od kapitalističke i tržišne logike, da potisnu dobar dio najamništva i stvore asocijativne i slobodne društvene veze“ (Kalanj, 1999: 238).

3. OSNOVNI DOHODAK I PITANJE POTROŠNJE

Proces potrošnje u kapitalističkom društvenom uređenju predstavlja ciklus reprodukcije kapitala kao nužan preduslov obnove ciklusa oplodnje robnog kapitala. Osnovni dohodak jeste posredovan društvenim odnosima potrošnje i u tom smislu je važno ispitati materijalne i ideološke posljedice oblika potrošnje determinisane ovakvim zahtjevom. Pitanje potrošnje putem osnovnog dohotka insistira na individualnom obliku pri čemu najveća opasnost leži u potencijalnoj transformaciji upotrebnih vrijednosti u robu proizvedenu za profit. U tom smislu, ovakvi potrošački obrasci obesmišljavaju javne i socijalizovane oblike potrošnje vodeći ka privatizaciji mnogobrojnih servisa neophodnih za reprodukciju radne snage poput zdravstva, školstva, komunalne infrastrukture itd. Takođe, obrasci potrošačkih ponašanja putem osnovnog dohotka predstavljaju značajnu ilustraciju materijalnih uslova egzistencije i samim tim adresiraju važnost pitanja klasne pripadnosti.

3.1. Individualna potrošnja

Postoji nekoliko razloga zašto se pitanje potrošnje putem osnovnog dohotka, mora razmotriti iz šire perspektive, naročito ako se uzme u obzir bojazan zadiranja neoliberalne ideologije u implementaciju novih političko-ekonomskih reformi. Možda i najznačajniji prigovor osnovnom dohotku sa lijevih pozicija se sastoji u iznesenim kritičkim primjedbama na račun individualne potrošnje u okviru čega se naglašava kako bi osnovni dohodak mogao usloviti komodifikaciju nekapitalističkih sfera proizvodnje. „Davanje novca svima ide na ruku ekonomiji koja se sve više bazira na tržištu. Rizik je da će pojedinačno kupovanje na tržištu istisnuti usluge koje se pružaju kolektivno. Rekomodifikacija bi mogla do kraja uništiti dekomodifikaciju” (Huws, 2015). U skladu sa tim, zagovornici privatizacije i liberalizacije, ukazujući na pozitivne učinke osnovnog dohotka, u prvi plan ističu učinkovitost rasta

kupovne moći koja se povećava proporcionalno s komodifikacijom javnog sektora. I dok se sa jedne strane tvrdi kako politika osnovnog dohotka eliminiše logiku tržišta putem dekomodifikacije radne snage, upravo u ovoj tački je vidljiva kontradikcija koja se krije iza ovog koncepta i koja se svodi na sve intenzivniju izloženost tržištu. U liberalnoj zamisli dakle, ideja osnovnog dohotka bi trebalo da zamijeni socijalnu državu tako što bi se ukidanjem javnih socijalnih davanja osigurala privatizacija socijalnih funkcija države. Samim tim, cjelokupni cilj ovako shvaćene reforme bi bila uzurpacija već postojećih proizvodnih kapaciteta odnosno privatizacija zdravstvene zaštite, obrazovanih institucija, komunalne infrastrukture i ostalih javnih službi u okviru čega bi se dakle putem osnovnog dohotka obezbjedila kontinuirana ekspanzija tržišta. Stoga, krajnja posljedica ovakve politike koju bi sprovela država, a posredno iskoristio kapital, je supstitucija javnih usluga materijalnom robom, odnosno proširenje tržišta i privatnog vlasništva na javni sektor dobara i usluga. Ovakav preobražaj društvenih uslova reprodukcije posredstvom imperativa kapitalističke akumulacije često je nevidljiv i vrlo lako može da maskira ove procese, krijući, iza fasade progressa osnovnog dohotka, stvarno opadanje kvalitete materijalnih uslova egzistencije većinskog dijela populacije. Imajući ovo u vidu, s pravom se naglašava opasnost od ovakvih inicijativa koje bi mogle uroditi i daleko ozbiljnijim posljedicama kao što je npr. promjena percepcije šire javnosti po pitanju karaktera javnih usluga i socijalne skrbi. Jer, kada se socijalizuje ideja o nužnosti stvaranja tržišnih odnosa u svim sferama društva, solidarni obrasci funkcionisanja društva su osuđeni na propast i odumiranje. To dugoročno gledano, može smanjiti sposobnost ljudi da djeluju zajedno, zajednički proizvode i finansiraju usluge i iznalaze zajednička rješenja kao odgovore na konkretne društvene potrebe. Ljevica, sa druge strane, detektuje opasnosti ovakve operacionalizacije ističući da se implementacija ovog zahtjeva mora integrisati u sklopu šire borbe koja insistira na proširenju javnog sektora i usluga. Ili kako to tvrdi Ursula Hjus (Ursula Huws), „osnovni do-

hodak bi mogao biti sastojak pri razvijanju oblika socijalne države koja bi bila dostojna tog imena. No on je samo jedan od sastojaka. Konkretno, trebalo bi ga kombinirati sa sljedećim sastojcima: povećanjem minimalne nadnice, povećanim ulaganjima u svima dostupne javne usluge koje su besplatne za korisnike, uključujući zdravstvenu skrb, skrb za djecu, obrazovanje i socijalnu skrb; uviđom u postojanje toliko visoke razine „iskrivljenosti” stambenog tržišta da će biti potrebna trajna dodatna pomoć za smještaj najsiromašnijih u mnogim dijelovima zemlje; reformiranim poreznim sustavom“ (Huws, 2015). Borba usmjerena ka socijalizaciji i proširenju sektora društvene potrošnje a samim tim i prevazilaženju obrazaca individualne robne potrošnje jeste neophodan korak u izgradnji socijalističkog društva. Dakle, odgovori koji dolaze iz lijevog političkog spektra podrazumijevaju javne aranžmane koji se proizvode i finansiraju u zajedničkom vlasništvu i osiguravaju svima kroz kolektivnu potrošnju. U tom smislu, javna ponuda usluga i dobara bi trebalo biti socijalizovana do nivoa kada će se sve potrebe društva zadovoljavati besplatno. Stoga bi socijalistički odgovor u kritici šeme individualne potrošnje osnovnog dohotka insistirao na zadovoljenju potreba koje se nastoji ostvariti u kolektivnim oblicima kroz garanciju osnovne materijalne sigurnosti i slobodan pristup javnim servisima i kvalitetnijim javnim uslugama. Zdravstvo, obrazovanje, elektroprivreda, javni prevoz, starosne i invalidske penzije, socijalna zaštita, kulturna dobra i sve ono što ulazi u kategoriju potreba društvene reprodukcije moraju se obezbediti iz javnih institucija, ujedno garantujući potpuno finansiranje tih usluga iz javnog budžeta.

3.2. Klasni obrasci potrošnje

Zavodljivi razlozi u prilog bezuslovnom osnovnom dohotku iznose se na temelju osiguravanja pristojnog životnog standarda u vidu pristupa hrani, zdravstvu i ekonomske sigurnosti tokom odlaska u penziju ili u slučaju kada se ne može raditi, itd. U tom smislu

osnovni dohodak se često ističe kao izvediv put do osiguravanja tih temeljnih potreba i postizanja zadovoljavajućeg stepena socijalne sigurnosti. Ipak, iniciranje potrošnje putem osnovnog dohotka izaziva velike sumnje i u vezi sa aspekom ne/adekvatnog zadovoljenja potreba šire populacije. Zapravo, ovaj problem je u vezi sa pitanjem visine osnovnog dohotka kojim bi navodno trebalo osigurati osnovne životne potrebe svakog pojedinca i pojedinke. Konkretni prijedlozi koji bi se ticali određivanja novčanog iznosa osnovnog dohotka variraju – od određivanja potrošačke korpe u koju bi spadala sva dobra i usluge za podmirenje egzistencijalnih potreba preko statističkog obrasca potrošnje jednočlanog domaćinstva i izjednačavanja sa minimalnom zaradom do indikatora koji mjere granicu siromaštva. Ono što se potencira kao dobro u promociji ideje osnovnog dohotka jeste načelo da su svakom licu osigurani skromni ali dostatni materijalni uslovi. Ali, upravo ovakav tip formulacije izaziva nedoumice po pitanju „skromnog a dostojanstvenog“ života. „U svojim lijevim inačicama trebao bi pak biti dostatan za preživljavanje – iako nam već i problem definicije te dostatnosti postavlja veoma neugodna pitanja“ (Chollet, 2013). Da li to onda znači da bi osnovni dohodak bio dovoljno visok obezbjeđujući svakom pojedincu/ki kvalitetnu prehranu, prestižne škole, funkcionalni stambeni prostor, adekvatnu zdravstvenu njegu itd?

Problematični aspekti obrazaca potrošnje generisani osnovnim dohotkom su i više nego jasni. Potrošnja u kontekstu kapitalističke ekonomije koja je obilježena visokim stepenom socijalne polarizacije nužno dobija oblik klasne diferencijacije potrošnje. I dok su jedni (oni kojima bi osnovni dohodak predstavljao jedini izvor prihoda) kondicionirani kupovinom jeftinijih i manje kvalitetnih proizvoda, drugi bi svoje potrebe za hranom zadovoljavali kupovinom u specijalizovanim marketima sa organskom robom ili luksuznim restoranima itd. Pretpostavka je da bi se neravnomjerna distribucija usluga i resursa očitovala u svim aspektima podmi-

renja životnih potreba, jer bi transformacija potrošnje posredstvom osnovnog dohotka i dalje bila ograničena nadoknadom koja primorava na jeftiniji način potrošnje. Samim tim postavlja se pitanje da li bi npr. siromašnija populacija bila u mogućnosti da bira optimalnu zdravstvenu njegu tj. da li bi obezbjeđena sredstva putem osnovnog dohotka uopšte osigurala pristup kvalitetnom i adekvatnom sistemu zdravstva. Ovo isto bi vrlo vjerovatno važno i za sve ostale službe jer bi se siromašniji korisnici, u uslovima komodifikacije socijalnog sistema zaštite, morali zadovoljiti lošijim uslugama. Isto tako, pretpostavka je da bi najveći dio budžeta odlazio na prevoz, hranu, brigu o higijeni i zdravlju što govori u prilog kvalitativne nedovoljnosti mogućih oblika potrošnje putem osnovnog dohotka. U tom smislu, rezultat osnovnog dohotka koji bi se odnosio na aspekt potrošnje vrlo vjerovatno bi ilustrirao ograničen način života i siromaštvo za većinu stanovništva svodeći potrošnju na najneposrednije aspekte reprodukcije.

„Bezuvjetni dohodak, kako ga shvaća ljevica, ima dva glavna cilja: iskorijeniti siromaštvo i snažno smanjiti nejednakosti“ (Myllondo, 2013). U tom smislu pri ispostavljanju zahtjeva za osnovnim dohotkom potrebno je dobro preispitati i politiku transfera prihoda i distribucije potrošnje u smislu njihovog doprinosa redukciji nejednakosti i iskorenjivanju siromaštva. Bez obzira na proklamovano poboljšanje uslova života putem osnovnog dohotka, čini se da je potrebno ponajprije kritički razmotriti uslove koji ga čine ostvarivim a koji s druge strane, ne podrazumijevaju pogoršanje situacije većine stanovništva, a naročito deprivilegovanih slojeva. I dok bi politika osnovnog dohotka u smjeru smanjenja ekstremnog siromaštva najugroženijih kategorija stanovništva i mogla biti djelotvorna, socijalna transformacija i u vezi sa njom raspodjela bogatstava, bi imala ograničeno dejstvo. Shodno ovome, ni ne očekuje se da će bilo koja reforma integrisana u princip efikasnosti kapitalističke ekonomije, preduzeti uspješne mjere otklanjanja društvenih hendikepa koji uslovljavaju socijalnu depriviranost.

Jer, sve dok kapitalistički sistem slobodnog tržišta određuje alokaciju resursa i prihoda, društvena nejednakost će ostati neizmjenjena, a uspostava socijalne protekcije u vidu osnovnog dohotka limitirana postojećom klasnom kompozicijom.

4. NAČIN FINANSIRANJA OSNOVNOG DOHOTKA

S obzirom na to da „modaliteti financiranja postavljaju prava pitanja jer nisu neutralni i djelomično određuju dosege bezuvjetnog dohotka u smjeru socijalne transformacije i raspodjele bogatstva“, treća linija argumentacije koju bi trebalo razmotriti u analizi osnovnog dohotka jeste način finansiranja (Mylondo, 2013).

U skladu sa liberalnim svjetonazorom, postoji veliki broj šematskih razrada o tome kako finansirati potencijalni program osnovnog dohotka bez narušavanja postojeće konstelacije moći unutar tržišne ekonomije. Većina njih ističe kako se novac za održavanje ove mjere može obezbjediti jednostavnim preusmjeravanjem sredstava trenutno provedenih na socijalne i druge beneficije. U okviru toga se često naglašava da bi mnogo novca bilo osigurano samo kroz pojednostavljenje i izbegavanje troškova birokratije koja trenutno radi u korist postojećeg sistema socijalne sigurnosti. Kao prednost dakle, liberalna perspektiva iznosi smanjenje socijalnih troškova i uvođenje jednostavnog, racionalnog i jeftinijeg sistema upravljanja naknadama usljed čega bi nestala i provjera prihoda podnosioca zahtjeva kao i s njom vezane stigmatizacije i ponižavanja.⁹ Pored ukidanja socijalnih programa, (neo)liberalne konceptualizacije predlažu model finansiranja osnovnog dohotka putem oporezivanja u okviru čega se najčešće predlaže porez na potrošnju ili proporcionalna stopa poreza na prihode. U stvarnosti

[9] Vidi više na <http://www.citizensincome.org/> i <http://www.basicincome.org/>

međutim, ovako koncipiranim zahvatima, novac za isplatu osnovnog dohotka ne bi bio generisan iz postojećih profita vlasnika kapitala već bi prije dolazio iz drastičnog smanjenja plata i cijene rada.¹⁰ Takva isplata bi dakle neminovno rezultirala padom realnih zarada u ekvivalentnom iznosu troškova osnovnog dohotka što bi se naročito reflektovalo na materijalni status i položaj siromašne populacije. Kroz ovakvu korekciju poreske politike, mjere ekonomske politike ne bi ni na koji način intervenisale niti ugrožavale nosioce (kрупnog) kapitala. Dakle, upravo suprotno – teret finansiranja osnovnog dohotka bi isključivo snosilo stanovništvo kroz smanjenje plata i/ili povećanja cijena. Porast PDV-a bi tako drastično uticao na smanjenje kupovne moći stanovništva i na dalji rast cijena energenata i hrane.¹¹

[10] Ovdje je potrebno spomenuti da veliki broj kritičara ove mjere ističe i tendenciju smanjivanja cijene rada kao devastirajuću posljedicu implementacije osnovnog dohotka. Ova bojazan koju često ističu upravo sindikati sasvim je opravdana u uslovima tržišno orjentisanog društva gdje najamnina predstavlja cijenu radne snage srazmjernu vrijednostima sredstava za život odnosno sredstvima za potrošnju nužnih za reprodukciju radne snage. Samim tim, postojanje garantovane novčane nadoknade, bi realnom radu oduzimalo tržišnu vrijednost. Ipak, suprotno ovome pojedini teoretičari smatraju da bi ovakva situacija upravo vodila ka povećanju cijene rada s obzirom na mogućnost izbora po pitanju radnog angažmana od kojeg više ne bi ovisila egzistencija radnika i radnica. Tendencija je da bi ljudi odustajali od radne aktivnosti ukoliko uslovi i cijena rada ne bi bili zadovoljavajući, što bi poslodavce s druge strane tjeralo na veće izdatke oko najamnina. Ovo bi naročito važno kada su u pitanju neatraktivni poslovi koji bi se potencijalno obavljali samo u uslovima povećane novčane nadoknade.

[11] Takođe, kada je u pitanju bojazan u vezi sa načinom sprovođenja osnovnog dohotka u praksi se često polemše o opasnosti inflacije s obzirom na tendenciju porasta ukupne potražnje, izražene u većoj količini novca u opticaju, koja bi neminovno vodila porastu nivoa cijena. U situaciji kada je ukupna tražnja veća od ukupne ponude, inflacija bi bila neminovna. Ipak, iako je ova tendencija tačna, mnogi smatraju da bi inflacija bila kratkoročna jer bi povećana potražnja podsticala veću ponudu a samim tim i širi obim proizvodnje. .

Ipak promjene poreske politike u pravcu progresivnog oporezivanja mogle bi predstavljati objektivne rezerve države za punjenje budžeta kao i djelimičnu redistribuciju bogatstva kako bi se obezbjedila sredstva za finasiranje osnovnog dohotka i bolji kvalitet i razvoj javnih usluga. Poreska politika se uglavnom orijentiše shodno neoliberalnom programiranju društva, jer se manja poreska stopa razrezuje na kapital, a veći porezi se razrezuju na rad i na potrošnju. Dakle, nasuprot oporezivanju putem potrošnje i proporcionalnoj poreskoj politici, potrebno je uvođenje progresivnog poreza na neto bogatstvo što podrazumijeva poreze na dobit i finansijske transakcije,¹² akcije i obveznice. Takođe ovakve poreske mjere bi uključivale i porez na zemljište i nekretnine, umjetnička dobra u privatnom vlasništvu, jahte i ostalu luksuznu robu od čega bi država mogla dodatno prihodovati.¹³ Daleko pozitivnije implikacije bi uslijedile dakle uvođenjem poreza na dobit, kapital, vlasništvo nekretnina ali i novčanom uštedom države koja bi ukinula dotacije privatnom kapitalu kao i potpore privatnih privrednih djelatnosti, preusmjeravajući taj novac u finasiranje javnih

[12] Visina poreske stope na finansijske transakcije bi u predloženim parametrima iznosila između 0,1% i 0,01%. Čak u situaciji kada bi se primjenjivala poreska stopa od 0,01% na finansijske transakcije u okviru zemalja Evropske unije, svota novca na godišnjem nivou bi iznosila oko sto milijardi evra. Vidi više na: www.attac.org

[13] Naravno, trebalo bi uzeti u obzir da kapital, kada je ugrožen, nastoji da prevlada sva ograničenja koja se ispostavljaју kao prepreke za kontinuiranu ekspanziju i akumulaciju. Ogroman rast koncentracije kapitala ostvaren je, između ostalog, postojanjem zemalja poreškog raja u koje kapital bježi kada je ugrožen pad profitabilnosti u matičnim zemljama. U prilog tome govori podatak da je više od 50% poslovnih transakcija neoporezovano (Pickett et al., 2014: 11). Imajući ovo u vidu, nužno je jačanje državnih ulaganja u proizvodni sektor, nacionalizacija finansijskog sektora kao i postojanje zakonske regulative kojim bi se sprječavala mobilnost privatnog kapitala onih privrednih djelatnosti koje su već subvencionisane javnim novcem.

usluga.¹⁴ S tim zaleđem, jača kontrola, šira koordinacija ekonomske aktivnosti i demokratizacija investicijske politike usmjerene u pravcu kolektivne proizvodnje i potrošnje odlučivali bi o pravcima ekonomije u budućnosti. Dakle nasuprot liberalnoj zamisli osnovnog dohotka koja se zasniva na eroziji kolektivnog osiguravanja javnih usluga, socijalistička perspektiva ovakvog zahtjeva nezamisliva je bez daljeg razvoja socijalnih funkcija države koje bi na adekvatan način morale uskladiti finansiranje osnovnog dohotka ali i čitave infrastrukture zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite, javnog prevoza, starosne i invalidske penzije, stambenog osiguranja itd. Ovdje treba imati na umu da sprovedba bilo kakve mjere kao sredstvo za izgradnju socijalističkog društva ovisi o odnosu snaga u društvu, konkretnije o potencijalima i kapacitetima kojima ljevica u tom trenutku raspolaže za implementaciju transformirajućeg programa i konkretnih političkih ciljeva.

* * *

Prije nego što se naprave odlučniji koraci u pravcu formulisanja novih socijalnih programa potrebno je dobro razmotriti konture sistemskog okvira u koje bi takva politika bila integrisana. Određenje novih političkih ciljeva iziskuje detaljnu raspravu o tome šta su pozitivne a šta negativne implikacije promjene i kakve posljedice imaju na društveni sistem u cjelini. Problemi u vezi sa implementacijom osnovnog dohotka su brojni i direktno ovisni o političkim nositeljima i zagovarateljima te mjere. U tom smislu potrebno je preispitati koje su pogonske sile u pozadini ove strategije i njihove implikacije na regulaciju socijalne politike. S obzirom na veliku opasnost od komodifikacije socijalne skrbi, osnovni dohodak bi trebalo kritički sagledati u svjetlu procesa kapitalističke akumulacije. U tom smislu

[14] Ovdje bi se moglo dodati i ukidanje vojske što bi takođe doprinjelo većim budžetskim uštedama, naročito u zemljama koje odlikuje veća izdvajanja novčanih sredstava na jačanje vojnog sektora.

možemo da kažemo da je strategija osnovnog dohotka u osnovnom duhu neoliberalna ukoliko vodi ka demontaži funkcija socijalnog sistema zaštite i uništavanju uslova koji su od apsolutne važnosti za društvenu reprodukciju. Strateška pitanja na kojima ljevica insistira u implementaciji ove mjere zasnivaju se na dekomodifikaciji radne snage i daljoj demokratizaciji društva u smjeru isključivanja što više aspekata ljudskog života od tržišnih imperativa. Sprovedenje političkih ciljeva iz lijeve perspektive podrazumijevalo bi sasvim drugačiji sistem koordinacije i upravljanja ekonomskom politikom koja bi program osnovnog dohotka gurala u smjeru proširenja (a nikako smanjenja) socijalne zaštite. U tom smislu s obzirom na to da je riječ o mjeri tranzicionog karaktera na osnovni dohodak se gleda kao na jednu od potencijalno korisnih mjera u cilju smanjenja društvenih nejednakosti ali i opskrbljivanja određenih socijalnih funkcija koje bi u sklopu primjene drugih alternativnih mjera posredovale u izgradnji socijalističkog društva.

Cilj ovog rada jeste bio pokušaj da se ukaže na opasnosti, ali i pozitivne implikacije ovog pitanja bez pretenzije da se da konačan odgovor po pitanju strateške adekvatnosti ovog zahtjeva. Napravljen je pokušaj da se u vidu nekoliko teza ukaže na nekoliko važnih aspekata koje bi trebalo uzeti u obzir pri raspravama o osnovnom dohotku. Za sada su pozitivne implikacije sprovođenja osnovnog dohotka nedovoljno iskristalizovane da bi se neprikosnovenno založilo za implementaciju ove programske mjere. S druge strane, negativne posljedice su više nego jasne ukoliko se ovakva politika bude sprovodila u skladu sa potrebama kapitalističke akumulacije. Ipak, preduslov procesa transformacije jeste konstantna i otvorena diskusija o promjenama i ciljevima koje anticipiramo. U tom smislu, potreban je sveobuhvatniji pristup i iscrpniji pregled u analizi osnovnog dohotka koji bi poslužio i kao ulazna tačka ljevice pri razmatranju ovog zahtjeva kao strateškog orijentira u izgradnji alternativnog političko-ekonomskog projekta.

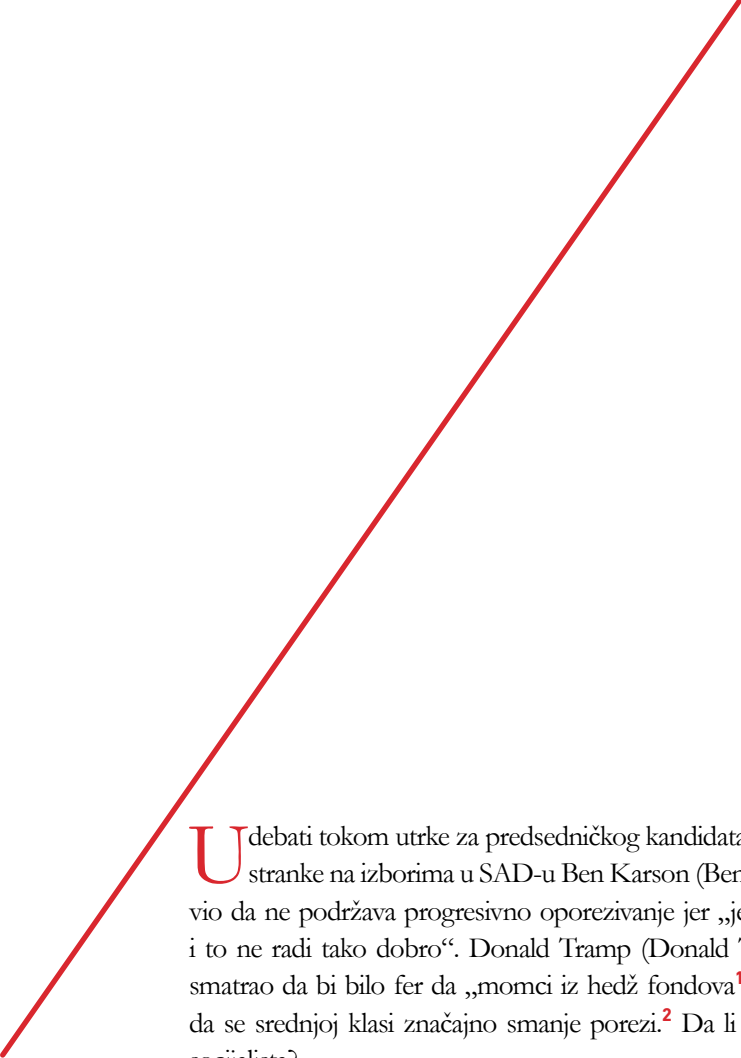
LITERATURA:

- Benzeval, Michaela. 1997. *Health*. u: *Britain divided: the growth of social exclusion in the 1980s and 1990s*. London: CPAG.
- Chollet, Mona. 2013. *Zajamčeni dohodak u društvu rada*. Le Monde diplomatique, 28.05.2013. (Dostupno na : <http://lemondediplomatique.hr/s-onu-stranu-civilizacije-rada/>)
- Federici, Silvia. 1975. *Wages against housework*. Bristol: Power of Women Collective/Falling Wall Press.
- Galić, Branka. 2011. *Žene i rad u suvremenom društvu - značaj orodnjenog rada*. u: Sociologija i prostor: Časopis za istraživanje prostornog i sociokulturnog razvoja 49 (2011) 189 (1). Zagreb: Institut za društvena istraživanja. str. 25-48
- Gorz, Andre. 2005. *Ukidanje rada, agonija kapitala (III)*. Kontrapunkt, 09.06.2005. (Dostupno na: <http://old.kontra-punkt.info/print.php?sid=775>)
- Gorz, Andre. 2013. *S onu stranu civilizacije rada*. Le Monde diplomatique, 28.05.2013. (Dostupno na : <http://lemondediplomatique.hr/s-onu-stranu-civilizacije-rada/>)
- Hjus, Ursula. 2012. *Kriza kao kapitalistička prilika: Nova akumulacija kroz komodifikaciju javnih usluga*. u: *U borbi za javno dobro*. Beograd: Centar za politike emancipacije. str. 23-61. (Dostupno na: <http://pe.org.rs/wp-content/uploads/2013/01/U-borbi-za-javno-dobro-CPE-2012.pdf>)
- Huws, Ursula. 2015. *Bezuvjetni građanski dohodak*. Slobodni filozofski, 12.04.2015. (Dostupno na: <http://www.slobodnifilozofski.com/2015/04/ursula-huws-bezuvjetni-graanski-dohodak.html>)
- Kalanj, Rade. 1999. *Andre Gorz: Kraj rada i utopija postnajamnog društva*. Zagreb: Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, Vol.8, No.3.
- Milić, Anđelka. 2001. *Sociologija porodice: Kritika i izazovi*. Beograd: Čigoja štampa
- Mylondo, Baptiste. 2013. *Više od utopije*. Le Monde diplomatique, 28.05.2013. (Dostupno na : <http://lemondediplomatique.hr/s-onu-stranu-civilizacije-rada/>)
- Nedović, Slobodanka. 2005. *Savremeni feminizam: Položaj i uloga žene u porodici i društvu*. Beograd: Centar za unapređenje pravnih studija/CESID

- Pickett Kate, Richard Wilkinson, Roberto de Volgi. 2014. *Equality, Sustainability and Wellbeing*. u: *The EU Fifth s Project: Transitional Governance in the Service of Sustainable Societies*. Brussels: Palais des Académies.
- Power, Nina. 2015. *Moramo naučiti promišljati „državu“*. Slobodni filozofski, 31.05.2015. (Dostupno na: <http://www.slobodnifilozofski.com/2015/05/nina-power-moramo-nauciti-promisljati.html>)
- Vanden Doelen, Christine. 2013. *Žene plaćaju krizu*. Slobodni filozofski, 08.03.2013. (Dostupno na: <http://www.slobodnifilozofski.com/2013/03/christine-vanden-doelen-zene-placaju.html>)

**SOCIJALISTIČKA
ALTERNATIVA I
PROGRESIVNO
OPOREZIVANJE**

Andraš Juhas

U debati tokom utrke za predsedničkog kandidata Republikanske stranke na izborima u SAD-u Ben Karson (Ben Carson) je izjavio da ne podržava progresivno oporezivanje jer „je to socijalizam, i to ne radi tako dobro“. Donald Tramp (Donald Trump) je, pak, smatrao da bi bilo fer da „momci iz hedž fondova¹ plaćaju više“ a da se srednjoj klasi značajno smanje porezi.² Da li je onda Tramp socijalista?

[1] Hedž fond je vrsta institucije kolektivnog ulaganja koji je usmeren na ostvarivanje visokih dobitaka uz visok rizik, uglavnom preko trgovine likvidnim sredstvima (npr. deonicama, državnim obveznicama). (prim. aut.)

[2] Vidi više na: <http://www.vox.com/2015/9/16/9342703/ben-carson-donald-trump-debate>

Cirkuzanstvo (pred)izbornih bitaka dopušta brkanje pojmova, pa i izjednačavanje progresivnog poreza na dohodak sa socijalizmom. Jer bitan je spektakl, a zbilja bi spektakl bio veliki, kada bi se ispostavilo da je kandidat Republikanaca — socijalista.

Ukoliko bi progresivno oporezivanje bilo pokazatelj socijalizma, SAD i UK bi trebalo da se proglase socijalističkim zemljama u periodu posle Drugog svetskog rata sve do izbornih pobeda Ronalda Regana (Ronald Reagan) i Margaret Tačer (Margaret Thatcher), nakon čega uzlet neoliberalne faze kapitalizma uzima maha. Naime, pre 1980. godine spomenute zemlje imale su najvišu poresku stopu na visoke dohotke (kako na plate, tako i na kapitalne dobiti) i na nasledstvo (Piketty, 2014: 499, 503). Nadalje, sama primena progresivnog oporezivanja ne zahteva nacionalizacije ili ukidanje privatnog vlasništva, niti ukida imperATIVE kapitalističkog tržišta poput kompetitivnosti. Drugim rečima, radi se o fiskalnoj meri koja funkcioniše u okvirima kapitalističke ekonomije.

Ima li onda koristi od dotične fiskalne mere ukoliko nam je cilj izgradnja socijalizma?

Budući da nas ovde to zanima, pokušaćemo da lociramo mesto i funkciju progresivnog oporezivanja na putu izgradnje socijalizma. Osvrnimo se, najpre, na ta dva ključna pojma.

PUT IZGRADNJE SOCIJALIZMA (ZA XXI VEK)

U pogledu izgradnje socijalizma oslonićemo se na rad Majkla Lebovica (Michael Lebowitz). U nekoliko kratkih crta osvrnućemo se na jedan aspekt Leboviceve teorije, na odnos države i izgradnju socijalizma, budući da je fokus ovog rada na specifičnom načinu oporezivanja koji može da bude primenjen u postojećim nacionalnim državama. Imajući u vidu današnje stanje stvari, teško je zami-

sliti da promišljanje puta za izgradnju socijalizma može da zaobiđe pitanje kapitalističke države. Jedan od razloga za to je potreba da se zaustavi dramatičan rast nejednakosti (čemu se ne nazire kraj uzimajući u obzir vladajuću neoliberalnu paradigmu i različite aktuelne događaje poput izbegličke krize), a zatim ona i smanji.

U razmatranju odnosa države i puta izgradnje socijalizma Lebovic navodi da treba izbeći dve jednostranosti: jednu po kojoj osvajanje moći u kapitalističkoj državi nužno vodi u prihvatanje pravila igre kapitalističkog poretka, i drugu, koja preuveličava značaj države i zanemaruje ulogu društvenih pokreta, inicijativa odozdo (Lebovic, 2014: 33). Pozivajući se na Marksa (Karl Marx) i Preobraženskog (Evgeny Preobrazhensky), Lebovic ističe da novi sistem u svom procesu nastajanja nužno nasleđuje premise starog i da između njih postoji interakcija, dakle, da nema naglog i brzog prelaza iz kapitalizma u socijalizam, već je neizbežan jedan period u kojem deluju i stari i novi sistem, period u kojem treba podrediti elemente starog sistema potrebama novog (Lebovic, 2014: 19-20). S druge strane, ukoliko imamo u vidu snagu postojećih levih političkih aktera, onda jedan novi budući socijalistički sistem ne samo da deluje veoma udaljen od današnjice, već se i kejnzijski i socijaldemokratski zahtevi čine radikalnim. „Bilo bi pogrešno prenaplaćavati razlike između [tih] političkih predloga i onih koji dolaze od strane radikalne levice“, piše Gregori Albo (Gregory Albo), jer za „sve ove pozicije prioritet predstavlja borba protiv politika štednje i uvođenje novih oblika kontrole nad finansijama“ (Albo, 2014: 18). Upravo to je objašnjenje fenomena zašto su mediji rado nazivali grčku Sirizu radikalnom levom partijom tokom izborne kampanje i nakon izvojevane pobeđe, iako je program te stranke bio u skladu sa kapitalističkim poretkom. Ono što su obećavali bila je odlučna politika protiv mera štednje. Nadalje, u samoj neoliberalnoj fazi kapitalizma država igra bitnu ulogu: na nivou nacionalnih država se sprovode reforme koje omogućuju veću eksploataciju radništva, podstiču koncentraciju bogatstva u

rukama najimućnijih, te, u skladu s tim, teret oporezivanja stavlja ju na siromašnije društvene slojeve (Albo, 2014: 18).

Uzevši sve to u obzir, primena fiskalnih mera koje bi služile pravednijoj preraspodeli bogatstva, odnosno preraspodeli koja bi u prvi plan stavila interese siromašnijih društvenih slojeva, predstavlja alternativu u odnosu na aktuelno stanje, ali i zadatak koji zahteva ozbiljnu političku borbu. Bez osmišljavanja i primene alternativa koje doprinose uspostavljanju društvene jednakosti unutar aktuelnog sistema, teško je zamisliti strategiju za demokratsko prevazilaženje kapitalizma.

ŠTA JE PROGRESIVNO OPOREZIVANJE?

Progresivno oporezivanje se definiše kao način oporezivanja kojim prosečna poreska stopa raste sa rastom poreske osnovice; ili, kao oporezivanje u kojem je gornja marginalna poreska stopa³ uvek viša od prosečne, a veličina razlike između te dve stope određuje stepen progresivnosti. Dakle, što je ta razlika veća, to je oporezivanje progresivnije (Bös et al., 1989: 46). Progresivno oporezivanje se razlikuje od proporcionalnog u slučaju kojeg se poreska stopa izjednačava za sve poreske obveznike. Oporezivanje može da bude i regresivno. U takvom slučaju rast poreske osnovice je praćen padom poreske stope (s tim da regresivnost ne mora da bude odlika celokupnog poreskog sistema, već se može odnositi na određeni razred oporezovanog dohotka, obično na najviši koji u ovom slučaju biva manje oporezovan u odnosu na niže razrede ili čak u potpunosti oslobođen poreskih obaveza). U slučaju regresivnog oporezivanja poreski obveznici koji su u posedu naj-

[3] Gornja marginalna poreska stopa je stopa koja se primenjuje za oporezivanje dohotka u najvišem poreskom razredu kada se porez na dohodak ubire progresivnim sistemom.

vrednijih ekonomskih sredstava ili imaju najveće dohotke, plaćaju niže poreze od ostalih. Nasuprot regresivnom, progresivno oporezivanje, jednostavno rečeno, pruža mogućnost da najimućniji i oni sa najvećim dohotkom plaćaju najveći porez.

U granicama gore razmotrenih pojmova, progresivnom oporezivanju ćemo prilaziti kao jednoj od mogućih mera za smanjivanje nejednakosti i kao takvu ćemo pokušati da je smestimo na putu izgradnje socijalizma. Kao argument za funkcionalnost progresivnog oporezivanja u kontekstu naznačene svrhe poslužićemo se njegovom istorijskom ulogom u fiskalnoj politici u XX veku, u periodu nakon Drugog svetskog rata. U razumevanju progresivnog oporezivanja oslonićemo se na rad Tome Piketija (Thomas Piketty), a kao način da se istraže njegove daljnje mogućnosti uzećemo u obzir njegovu primenu u sklopu sa drugim alternativnim ekonomskim i političkim merama koje mogu da služe izgradnji socijalizma. Prvo ćemo se, dakle, osvrnuti na istoriju progresivnog oporezivanja i na njegovo „zlatno doba“, a zatim na pitanje njegove korisnosti danas.

KRATKI OSVRT NA POČETKE PRIMENE I „ZLATNO DOBA“ PROGRESIVNOG OPOREZIVANJA

Ideja progresivnog oporezivanja nije novog datuma. Prema mišljenju Džeremija Bentama (Jeremy Bentham), engleskog političkog filozofa, progresivna preraspodela bogatstva od bogatih prema siromašnima obezbedila bi pravedniju raspodelu resursa, što bi nas približilo boljem društvu.⁴ Iako je njegovo utilitarističko razumevanje

[4] Prema Bentamovom razumevanju ljudske prirode kao podređene silama sreće i bola, društvo bi postajalo bolje ukoliko bi rastao broj njegovih srećnih članova. Državni zakoni treba da doprinose maksimalizaciji broja srećnih. Pобољшanje lične bezbednosti i zdravlja, pad

čovekove prirode poslužilo kao jedno od polazišta za neoklasičnu ekonomsku misao, njegov pogled na pitanje preraspodele bogatstva za neoklasičare bio je neprihvatljiv (Varoufakis, 2002: 247).

Ideja progresivnog poreza na dohodak počela je da se primenjuje u decenijama pre Prvog svetskog rata (npr. UK, SAD, Danska, Japan, Pruska, Švedska), doduše, krajnje stidljivo, sa veoma niskim stopama na visoke dohotke. Slično pomenutim neoklasičnim ekonomistima, ni donosioci političkih odluka tog vremena nisu hteli da prihvate ideju da se značajniji delovi bogatstva preraspodele u društvu. Istorija nam sugerise da ozbiljnije promene u političkom stavu prema ovom pitanju ne dugujemo toliko razvoju demokratije koliko pošastima rata i snazi radničkih pokreta i sindikalnih organizacija. Tek u međuratnom periodu i nakon Drugog svetskog rata, kada je situacija zahtevala da se hitno reaguje na ekonomske i društvene posledice ratnih razaranja kao i na opasnost koju je organizovano i mobilisano radništvo predstavljalo za privatni kapital,⁵ naglo je rekonfigurisano oporezivanje i drastično povećana poreska stopa na visoke dohotke.

stope smrtnosti, šire mogućnosti za obrazovanje su neke od stvari koje bi, prema mišljenju ovog novovekovnog filozofa, bile pokazatelji boljitka. (prim. aut.)

- [5] Bolje životne prilike i rast opšteg životnog standarda u kapitalističkim zemljama centra nakon Drugog svetskog rata ne bi se dogodile bez radničkih borbi. U knjizi *Uspon i pad države blagostanja (The Rise and Fall of the Welfare State)* Asbjorn Val (Asbjørn Wahl) argumentuje da je država blagostanja nastala kao rezultat klasnog kompromisa između rada i kapitala, koji se ne bi dogodio bez snažnog, organizovanog i mobilisanog radništva. Po Valu, deo današnje borbe protiv neoliberalnog kapitalizma treba da bude i zalaganje za tekovine države blagostanja, sa svešću o tome da nije moguće vratiti se na taj model zauzdavanja kapitalizma. Vidi više u: Wahl, Asbjørn. 2011. *The Rise and Fall of the Welfare State*. London: PlutoPress.

Sledeća tabela može da posluži kao orijentaciona ilustracija promene gornje marginalne poreske stope na dohodak u bogatim zemljama:

Godina	SAD	UK	NEMAČKA	FRANCUSKA
1900	0%	0%	3%	0%
1914	7%	17%	4%	0%
1918	77%	53%	20%	20%
1929	24%	58%	40%	33%
1938	79%	70%	50%	53%
1940	81%	90%	60%	53%
1945	94%	98%	60%	60%
1950	84%	98%	75%	60%
1960	91%	89%	53%	66%
1970	72%	91%	53%	62%
1980	70%	75%	56%	66%
1990	28%	40%	53%	57%
2000	40%	40%	51%	61%
2008	35%	40%	45%	48%
2013	40%	45%	45%	53%

(Podaci u tabeli su preuzeti sa: piketty.pse.ens.fr/capital21c)

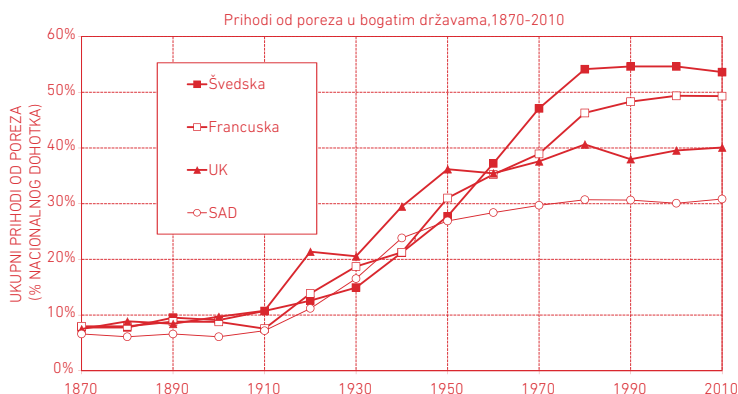
U međuratnom periodu sve zemlje kapitalističkog centra su dizale marginalne poreske stope, a SAD je bila prva zemlja koja je postavila veoma visoku stopu od 77%, prvo na dohodak, onda i na imovinu. Nakon Drugog svetskog rata sve do 1980. godine SAD i UK su imali najviši marginalni porez na dohotke i na nasledstvo, a najviša stopa je bila primenjivana na prihode od kapitala. Ostale zemlje kapitalističkog centra takođe su koristile sistem progresiv-

nog oporezivanja, međutim, sa nižim poreskim stopama. Ovde treba napomenuti da su se države kontinentalne Evrope koristile nacionalizacijom čime su mogle da obezbede rezultate slične rezultatima visokih poreskih stopa na visoke dohotke. SAD-u i UK-u je progresivno oporezivanje posebno odgovaralo jer ono nije diralo u privatno vlasništvo, te nije tražilo odstupanje od liberalne tradicije tih zemalja (Piketty, 2014: 153).

PROGRESIVNIM OPOREZIVANJEM PREMA EGALITARNOM DRUŠTVU

Smanjivanje velikih nejednakosti u XX veku, dakle, postignuto je delom putem primene progresivnog oporezivanja dohotka (zarade i prihoda od kapitala) i nasleđstva. Toma Piketi u knjizi *Kapital u dvadesetprvom veku* navodi da praćenjem promena ukupne količine poreza u odnosu na nacionalni dohodak možemo da izmerimo promenu uloge države u ekonomiji i društvu.

Sledeći grafikon pokazuje promenu takvog odnosa u četiri države kapitalističkog centra (Švedska, Francuska, UK, SAD) od 1870. do 2010. godine.

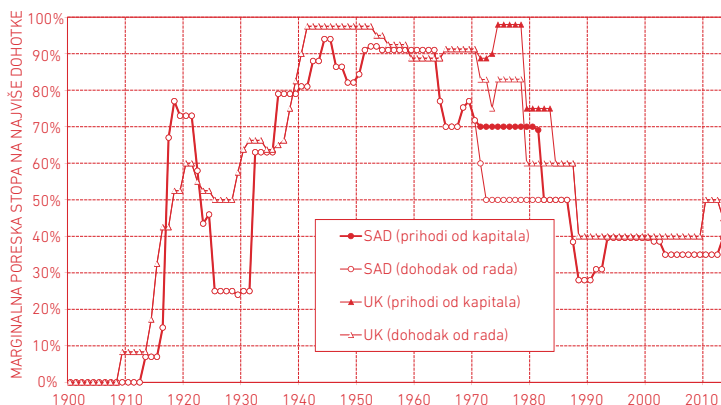
(Grafikon je preuzet sa: piketty.pse.ens.fr/capital21c)

Dok je ukupna količina prihoda od poreza iznosila manje od 10% nacionalnog dohotka pre Prvog svetskog rata, ona je rasla u svim navedenim zemljama u periodu koji je sledio, tokom Drugog svetskog rata, a zatim i perioda uspostavljanja tzv. država blagostanja, i to naročito u Švedskoj koja se često uzima kao zlatni primer socijalno orijentisane kapitalističke države. Za sve bogate države, piše Piketi, zajedničko je da su u XX vek ušle sa ubiranjem poreza koji nije iznosio ni 10% nacionalnog dohotka što je dovoljno za vršenje najosnovnijih državnih funkcija. U poslednje tri decenije uspostavila se jedna nova sličnost — stabilizacija tog iznosa na obim između trećine i polovine nacionalnog dohotka (Piketty, 2014: 475-477).⁶ Rast prihoda od poreza tokom prošlog veka reflektuje rast socijalnih izdataka država. Fiskalne politike bile su deo političke orijentacije koja je sadržala u sebi egalitarističke tendencije. Naime, ideja usmeravanja javne potrošnje na usluge poput obrazovnih, zdravstvenih, ili institucije penziono invalidskog osiguranja jeste da se svakom članu društva obezbedi *jednak pristup osnovnim dobrima* (bez čega nema govora o makar i relativno egalitarnom društvu). Međutim, kako to gornji grafikon prikazuje, višedecenijski rast prihoda od poreza se zaustavio oko 1980. godine, a videli smo, takođe, da su porezi na najviše dohotke u tom periodu počeli da padaju. Kakve ekonomske i društvene promene i kakvu promenu uloge države reflektuje ta promena trenda prihoda od poreza?

Nakon izvojevanje pobede, zastupnici politike koja će docnije biti nazvana neoliberalnom započeli su preoblikovanje odnosa ekonomije i države, brišući egalitarne tendencije jednu za drugom. Procesi deregulacije tržišta, privatizacije i fleksibilizacije rada praćeni su, između ostalog, i reformama poreskog sistema, koje su

[6] Za lakšu orijentaciju mogu pomoći podaci da u bogatim zemljama osnovne funkcije države konzumiraju oko 7-8%, a obrazovanje i zdravstvo između 10-15% nacionalnog dohotka.

preusmeravale vodu na mlin vlasnika najvećih bogatstava, sejući nejednakost globalnih razmera. Period rasta prihoda od poreza i njihovo ulaganje u socijalne svrhe (poput obrazovanja i zdravstva, penzija, pomoći nezaposlenima) je ujedno i zlatno doba progresivnog oporezivanja u bogatim državama, koje su tada primenjivale visoke poreske stope na najbogatiji deo populacije. Neoliberalizacija država, iako ne ukida progresivnost oporezivanja, smanjuje njegov stepen progresivnosti, povećavanjem poreza za siromašnije delove populacije i smanjivanjem poreza za najbogatije. To, međutim, nije jedina poreska olakšica za krupni kapital: u sisteme oporezivanja se uvode kategorije prihoda od kapitala koji ne podležu oporezivanju, čime se omogućuje dodatna koncentracija bogatstva u rukama vodećih kapitalista. Takođe, menja se i odnos prema prihodu od kapitala. Na sledećem grafikonu možemo videti kako u SAD-u i u UK-u nakon osamdesetih godina prošlog veka pada porez na prihode od kapitala.

(Grafikon je preuzet sa: piketty.pse.ens.fr/capital21c)

PROGRESIVNO OPOREZIVANJE U XXI VEKU

Danas je progresivno oporezivanje ugroženo, navodi Piketi, a razlozi za to su delom politički a delom i intelektualni. Politički razlog nalazi se u fenomenu *međunarodnog poreskog takmičenja*, dok je intelektualni u *nedovoljnoj razrađenosti ideje progresivnog poreza* (Piketty, 2014: 497). Budući da kapital slobodno prelazi državne granice, on gravitira prema državama čiji su mu poreski sistemi naklonjeniji. Jedan od fenomena neoliberalne faze je poresko takmičenje među državama, tj. ustupci država kapitalu nauštrb socijalnog sistema zaštite i materijalnog standarda nižih slojeva. Zbog poreskog takmičenja niz država smanjuje marginalnu poresku stopu na dohodak i porez na kategorije koje pogoduju kapitalu (Piketty, 2014: 496).⁷ Nedovoljna razrađenost ideje progresivnog oporezivanja može se objasniti istorijskim trenutkom kada je započeto njegovo ozbiljno primenjivanje, koje je bilo izazvano posledicama Drugog svetskog rata. Budući da je pola sveta ležalo u ruševinama, nije bilo vremena za detaljnu teorijsku razradu, a zatim, u narednim decenijama nije bila prilagođena ekonomskoj stvarnosti koja se menjala. To je olakšalo posao neoliberalnih ekonomista i političara da diskredituju progresivno oporezivanje kao sredstvo koje, umesto da stimuliše investicije koje bi otvarale nova radna mesta, otime od onih koji su „sposobni“ da zarade, a „nepravedno“ nagrađuje one koji, umesto da rade, „parazitiraju“ na tuđem bogatstvu. Piketijevim razlozima možemo da dodamo i oslabljenost radničkih organizacija, kao i neoliberalni zaokret evropskih socijaldemokrata, čime su (makar privremeno) izgubljena dva snažna uporišta ideje progresivnog oporezivanja. Pitanje koje za nas ostaje je: imamo li razloga da se i dalje bavimo tom fiskalnom merom?

[7] Među privilegovanim kategorijama često se nalaze korporativni porez, porez na investicije, porez na dividende, poklone, nasleđstvo, itd.

Istorija XX veka pokazuje da je oporezivanje bitno političko pitanje i da je moguće doprineti smanjenju društvene nejednakosti pomoću određenih fiskalnih mera. Međutim, globalna ekonomska i politička situacija današnjice se u mnogome razlikuje od one pre 1980. godine prošlog veka, a ekonomska i finansijska kriza koja traje od 2008. godine naglašava urgentnost ozbiljnih promena ekonomskog i političkog polja. Povratak na visoke marginalne poreske stope, nalik onima iz pedesetih i šezdesetih godina u SAD-u i Velikoj Britaniji i na oštiju progresivnost oporezivanja dohotka, nasledstva i imovine ne bi rešilo probleme nejednakosti, ali bi sasvim sigurno moglo da smanji pritisak na onaj deo populacije, koji je najviše pogođen aktuelnim stanjem ekonomije. Nadalje, takav način oporezivanja bi mogao, ako ne da zaustavi, a ono makar da oteža dalju koncentraciju bogatstva. Da li je, uz to, moguće i preokrenuti ideju progresivnog oporezivanja prema merama sadašnjice?

Prema Piketiju, ono što bi bio efikasan alat za uspostavljanje jednakosti u raspodeli bogatstva u XXI veku je *globalni progresivni porez na kapital* koji bi bio najviši za najbogatije, i odnosio se na sve vrste ekonomskih sredstava. Dotični autor sam priznaje da je u trenutnim okolnostima takav porez utopijska vizija, međutim smatra ga korisnim kao ideju vodilju koja rasvetljava niz problema s kojima se moramo suočiti u borbi za bolje društvo. Među tim problemima se posebno izdvaja problem finansijske transparentnosti. Globalni porez na kapital, da bi zaista bio efikasan, morao bi da se oslanja na globalnu finansijsku transparentnost. Usled nedostatka takve transparentnosti danas velike količine bogatstva izmiču nacionalnim poreskim sistemima, na primer, korišćenjem tzv. *poreskih rajeva*.

Primarna svrha globalnog progresivnog poreza na kapital bi bila, prema Piketiju, da reguliše kapitalizam: da zaustavi rast nejednake raspodele bogatstva i da reguliše finansijski i bankarski sektor radi izbegavanja daljih kriza. Ovim objašnjenjem nam Piketi i na-

značuje mesto ideje progresivnog oporezivanja na putu izgradnje socijalizma. Nalik na prilike nakon Drugog svetskog rata, kada je progresivno oporezivanje moglo da posluži kao jedno od inicijalnih sredstava za uspostavljanje relativne jednakosti i poboljšanje standarda života u državama kapitalističkog centra, danas bi moglo da nam posluži kao sredstvo za saniranje posledica pustošenja koje je izvršio kapitalizam u svojoj neoliberalnoj fazi razvoja i u cilju akumuliranja sredstava za finansiranje institucija sa socijalističkim svrhama.

PROGRESIVNO OPOREZIVANJE I SOCIJALISTIČKE ALTERNATIVE

U svojoj knjizi *Socijalistička alternativa* (*The Socialist Alternative — Real Human Development*) Lebovic skicira zahteve oko kojih bi mogla da se organizuje borba za razvoj socijalizma u državi koja je još pod „kontrolom kapitala“. Neki od tih zahteva po Lebovicu su:

- » Povećanje poreza na kapital zarad proizvodnje dobara i usluga koje su neophodne za razvoj socijalizma
- » Povećanje minimalne zarade
- » Transparentnost knjigovodstva korporacija
- » Zdravstvene i sigurnosne regulative pomoću kojih radnici mogu da odbijaju prakse koje su štetne po zdravlje
- » Skraćenje radnog dana, da bi radnici mogli da razvijaju svoje potencijale preko edukacije i aktivnog učešća u lokalnoj zajednici

Stvaranje demokratskih i participatornih institucija na radnim mestima i lokalnim zajednicama, koje osiguravaju potpuni razvoj, individualni i kolektivni, svih članova društva (Lebowitz, 2010: 164).

Ukoliko put izgradnje socijalizma treba da bude jedan demokratski put, onda je, kako to i gornji zahtevi pokazuju, potrebno boriti

se za veći stepen demokratičnosti, koje se ne bi iscrpelo u pukoj formi — u izbornim ciklusima, već bi zaista značilo da članovi i članice društva odlučuju o pitanjima koja određuju kvalitet njihovih života. Istorija demokratije ne obiluje primenom istinski demokratskih principa, pogotovo ne u fazi neoliberalizma, u kojoj se svela na ne mnogo više od praznih reči koje političari, kao papige, ponavljaju, jer nas moraju stalno ubeđivati u to da je njihova antisocijalna politika, koja sve više ljudi gura u ekstremno siromaštvo, u stvari izraz volje naroda i da je zapravo, na duže staze, namenjena dobrobiti svih. Takozvani deficit demokratije nije samo karakteristika zemalja nekadašnjeg istočnog bloka ili globalnog juga (kao što pristalice zapadne moći vole da naglašavaju), već je globalan, samo je možda manje vidljiv u zemljama centra.

Kako je to sažeo Filip Lamber (Philippe Lamberts), poslanik u Parlamentu Evropske unije, negiranje demokratije koje su evropski lideri demonstrirali u slučaju Grčke „deo je ekonomskog i društvenog ‘upravljanja evrozonom’, koje ima kao cilj postupno oslobađanje od svake ozbiljne demokratske legitimacije, pod izgovorom da bi parlamentarne rasprave i eventualne konsultacije sa socijalnim partnerima mogle samo odgoditi preko potrebne reforme“ (Lamber, 2015: 3). O tome da je demokratsko odlučivanje trn u oku liderima ekonomski moćnih zemalja svedoči i primera radi *Transatlantski trgovinski pakt* (TTIP) kojim bi se multinacionalnim kompanijama obezbedilo povlašteni položaj do sada neviđenih srazmera u odnosu na zakonodavstva nacionalnih država.

U takvim okolnostima je potrebna preraspodela bogatstva koja bi oslobodila sredstva za razvoj novih institucija demokratske prakse, kao i za finansiranje javnih dobara i usluga.

Jer nije samo javno — svima dostupno — školovanje i zdravstvo dovoljno zarad toga da bi svim članovima društva bilo omogućeno da razvijaju svoje potencijale preko *edukacije i demokratskih praksi*.

Među premisama takvog razvoja nalaze se i svima dostupan transport, stanovanje, ishrana, kao i pitanje njihovog kvaliteta.⁸ Borba za egalitarnu preraspodelu bogatsva, za proširivanje sfere javnih dobara i usluga i za demokratizaciju radnih mesta i lokalnih zajednica ujedno mogu da budu i napadi na kapitalistički „zdrav razum“, i koraci na putu razvoja socijalističkog „zdravog razuma“. Da bi to bilo tako, sve zahteve, oko kojih se formiraju borbe, treba gledati kao delove jedne celine, jer svedu li se na međusobno nepovezane zahteve, postaju zahtevi za parcijalne reforme.⁹

Razvijeni socijalizam zahtevao bi dokidanje logike kapitala razvijenom logikom socijalizma. Lebovic piše da „prihvatanje logike kapitala u smislu „očiglednih prirodnih zakona mora biti onemogućeno izgradnjom koherentne alternative koja insistira na važnosti demokratske, participativne i pokretačke prakse u okviru radnih mesta i zajednica i koja naglašava novu društvenu racionalnost, zasnovanu na saradnji i solidarnosti“ (Lebovic, 2014: 26). Na tragu Marksove teorije revolucionarne prakse Lebovic argumentuje da je pobeda nad logikom kapitala jedino moguća ustanovljavanjem praksi koje će da razvijaju socijalistički način delovanja i mišljenja, te, na koncu i reprodukciju istih. Progresivno oporezivanje kao fiskalna mera samo po sebi neće dirnuti u logiku kapitala.¹⁰

[8] Potreban je određeni nivo kvaliteta javnih dobara i usluga da bismo zaista mogli govoriti o mogućnosti razvijanja svih potencijala ljudi. Npr. javne zdravstvene ustanove koje nemaju kapacitete ni opremu da odgovore na potrebe ljudi ne predstavljaju zadovoljavajući uslov za postizanje zacrtanog cilja. Isto važi i za obrazovne institucije koje ne mogu da osposobe članove društva za teorijsko, praktičko i tehničko razumevanje savremenog sveta.

[9] Vidi više u: Lebowitz, Michael. 2010. *The Socialist Alternative*. New York: Monthly Review Press.

[10] Iako je u pitanju bio drugačiji istorijski kontekst i Marks u Komunističkom manifestu kao jednu od mera za izvršenje promena čitavog načina proizvodnje predlaže uvođenje „jako progresivnog poreza“, naglašavajući da su u pitanju „mere koje ekonomski izgledaju nedo-

Kao što je već rečeno na početku, ona može da funkcioniše, i istorijski gledano, funkcionisala je u kapitalističkom okviru. Zato, na progresivno oporezivanje možemo gledati kao na sredstvo koje moramo kombinovati sa drugim sredstvima ukoliko nam je cilj da napredujemo na putu izgradnje socijalizma. Koja su ta sredstva? Različite političke i ekonomske alternative kapitalističkom načinu društvene reprodukcije koje levi akteri predlažu, razvijaju, pa i isprobavaju širom sveta mogu da nam daju smernice za odgovor na to pitanje: osnovni lični dohodak, participativni budžeti, socijalizacija finansijskih institucija, razvojne banke, samo su neki od njih. Sa izgradnjom institucija sa socijalističkim ciljevima poput ovih koje smo naveli, preraspodela bogatstva bi naišla na plodnije tlo. Razvojne banke, na primer, su se već pokazale kao korisne u procesu razvoja siromašnijih država. Ipak, kako ističe Čandrasekar (Chandrasekhar), one su zanemarene (Chandrasekhar, 2011). Pomoću adekvatnog poreskog sistema deo ogromnog bogatstva koji je u posedu veoma malog procenta populacije, mogao bi da se usmeri u razvojne banke koje bi učestvovala u izjednačavanju nivoa razvoja različitih regija, odnosno država, u osnivanju preduzeća u javnom vlasništvu, u procese renacionalizacija, itd. Takođe, mogle bi da se uzmu u obzir i mogućnosti vezane za ekološke poreze: primena progresivnog oporezivanja na zagađenje bila bi jednostavan način targetiranja najbogatijih poreskih obveznika ali i potencijalni način da se smanji zagađenje prirodne sredine.¹¹

Pitanje progresivnog oporezivanja izoštava još jedan aspekt borbe za bolje društvo (čak i u slučaju da to društvo ne vidimo kao socijalističko). Budući da kapital slobodno prelazi državne granice, njegovo progresivno oporezivanje proizvelo bi značajne rezul-

voljne i neodržive, ali koje u toku kretanja prelaze svoj vlastiti okvir" (Marks, 1948: 61).

[11] Vidi više u: Casal, Paula. 2012. *Progressive Environmental Taxation: A Defence*. u: *Political Studies*, vol. 60. New Jersey: Wiley-Blackwell.

tate tek ukoliko bi se primenjivalo u međunarodnim razmerama. Aktuelna politička snaga levice još uvek nije dovoljna da bi se izborila za nekakav međunarodni konsenzus u korist egalitarnijih fiskalnih politika. S jedne strane to je obeshrabrujuće, ali s druge imamo kako teorijske tako i istorijske razloge da verujemo da levica bez međunarodne borbe svakako ne može da uspe. Internacionalizam je jedan od uslova za uspeh socijalizma. Stoga, svrshodnije je, na ovde navedeni problem, gledati kao na podstrek za razvijanje saradnje, zajedničkih strategija i solidarnosti među levim akterima na regionalnom, kontinentalnom pa i svetskom nivou. Koliko god to imalo utopijski prizvuk, bez takvog internacionalizma najoptimističniji rezultat kojem se možemo nadati jeste koja decenija boljeg života u određenim delovima planete, u odnosu na današnjicu. Sve do sledeće krize. A imajući u vidu dominaciju neoliberalnih politika — deregulacija, privatizacija i fleksibilizacije rada — veće su šanse da idemo u susret mračnoj distopiji u kojoj 0,1% populacije živi u bogatim, elitno-dizajniranim, zelenim ograđenim zajednicama, koje su rajska ostrva usred okeana bede, izmrcvarenih ljudi i devastirane prirode. Jer, kako je to sažeo Frank Deppe (Frank Deppe), „isključivanje većeg dela svetske populacije iz ekonomskih tokova i proizvodnih procesa kojima dominira kapital“ pokazuje da proces ograđivanja još nije završen, i da *oslobađanje od prinude na rad* ne znači kraće radno vreme i kvalitetnije uslove za život, već masovno osiromašenje i isključenje iz društva (Deppe, 2013: 315).

LITERATURA

- Albo, Gregori. 2014. *Kriza i ekonomske alternative*. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Bös, Dieter, Felderer, Bernhardt. 1989. *The Political Economy of Progressive Taxation*. Berlin Heidelberg: Springer-Verlag.
- Casal, Paula. 2012. *Progressive Environmental Taxation: A Defence*. u: Political Studies, vol. 60. New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Chandrasekhar, CP. 2011. *Development banks: Their role and importance for development*. (Dostupno na: http://www.networkideas.org/alt/apr2011/development_banks.pdf)
- Deppe, Frank. 2013. *Socijalizam u XXI veku — više od utopije?*. u: *Kriza, odgovori, levica: prilozi za jedan kritički diskurs*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung - Regionalna kancelarija za jugoistočnu Evropu.
- Lamber, Filip. 2015. *Šok terapija zahteva netransparentnost*. U *Le Monde Diplomatique - srpsko izdanje*, broj 4.
- Lebovic, Majkl. 2014. *Država i budućnost socijalizma*. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Lebowitz, Michael. 2010. *The Socialist Alternative*. New York: Monthly Review Press.
- Marx, Karl. 1948. *Manifest komunističke partije*. Zagreb: Kultura.
- Piketty, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-first century*. Cambridge, Massachusetts London, England: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Wahl, Asbjørn. 2011. *The Rise and Fall of the Welfare State*. London: PlutoPress.
- Varoufakis, Yanis. 2002. *The Foundation of Economics*. Taylor & Francis e-Library.

**S I N D I K A L N I
P O K R E T : P R O B L E M I
I P E R S P E K T I V E**

Miloš Baković Jadžić

„ (...) SVAKA SINDIKALNA I RADNIČKA POBEDA PRIVREMENA JE I
NESTABILNA DOKLE GOD NE DOĐE DO RADIKALNE TRANSFORMACIJE
DRUŠTVA, ODNOSNO DOK RADNICI NE PREUZMU PUNU POLITIČKU
DEMOKRATSKU KONTROLU NAD PROCESIMA U DRUŠTVU,
PROIZVODNJOM, DISTRIBUCIJOM PROIZVODA, PRIRODNIM RESURSIMA,
ITD. TO BI TREBALO DA BUDE VODEĆI CILJ SINDIKALNOG DELOVANJA“

(Srećković, 2014: 77).

Jedno od opštih mesta sindikalnog života u savremenoj Srbiji – osim fragmentisanosti i razjedinjenosti sindikalne scene – jeste tvrdnja koja se često čuje od mnogobrojnih sindikalnih lidera i funkcionera da su sindikati politički i/ili ideološki neutralni društveni akteri. Ovo je, nažalost, možda delimično¹ tačno ukoliko se ima

[1] „U krajnjoj liniji i stavovi o tzv. političkoj neutralnosti sindikata takođe

u vidu ideološka dezorijentisanost postojećih sindikata u mnogim post-socijalističkim državama. S druge strane, ovo ne samo da je netačno s obzirom na skoro dva veka organizovane radničke borbe širom sveta, već je i pogrešno i opasno jer ne nudi lokalnim sindikatima izlaz iz ćorsokaka socijalnog dijaloga i politikantskog klijentelizma.

Organizovanje radništva u XIX veku prešlo je krivudav i trnovit put od uništavanja mašina i ubijanja fabrikanaata (ludizam), preko apelovanja na vladajuće slojeve i pokušaja organizovanja alternativnih modela industrijske organizacije života (čartizam i ovenizam), do radničkih internacionala koje su bile jasno anti-kapitalistički orijentisane: usmerene na uništenje kapitalističke države kao takve (anarhizam) ili na njeno preuzimanje, tj. pretvaranje u radničku državu kao prelazni instrument na putu u besklasno društvo (marksizam). Marksistički krak grananja radničkog pokreta najčešće je, krajem XIX i početkom XX veka, dovodio do osnivanja radničkih socijaldemokratskih partija, tesno vezanih uz sindikate ili direktno izniklih iz sindikalnog miljea (Britanija, Nemačka, Švedska, Danska, Norveška, Italija, itd).²

su politički stavovi, samo neargumentovani i štetni za sindikat. U tom smislu, može se reći da je neutralnost takođe politička strategija, koja u savremenim društvenim uslovima marginalizuje sindikat, vazujući mu ruke na svim frontovima i u svim aspektima njegovog delovanja" (Marinković, 2012: 154-155).

- [2] Anarhistički radnički pokret je vrhunac doživeo u španskom građanskom ratu (1936-1939.) kada je odigrao herojsku ulogu u borbi protiv vojne i političke fašističke desnice. Marksističke radničke partije se u prvim decenijama XX veka u mnogim zemljama počinju deliti na revolucionarno orijentisane (koje u XX veku najčešće figuriraju pod oznakom komunističkih partija) i reformističke (koje se udaljavaju od marksizma i najčešće zadržavaju oznaku socijaldemokratskih partija). Podele u sindikalnom pokretu su često pratile ove linije političkih i ideoloških podela.

Centralni razlog progresivnih socijalnih reformi koje su sprovedene u pojedinim kapitalističkim državama tokom XX veka jeste bio pritisak koji su vršile progresivne društvene snage, a ne altruizam vladajućih slojeva. Opšte-društveni napredak i poboljšanje životnih uslova nikada nisu *poklonjeni*, nego uvek *izboreni*. Sloboda udruživanja i okupljanja, opšte pravo glasa, (makar deklarativno) slobodni politički izbori, (makar zakonska) jednakost žena sa muškarcima, penzion i obrazovni sistem, zdravstvena briga i nega, socijalna pomoć, prava manjinskih grupa u društvu, širenje shvatanja građanstva-državljanstva – sve je to ostvareno pritiscima sindikata, radničkog pokreta i levih političkih partija.

Nakon Drugog svetskog rata, strah od socijalnih nemira i širenja revolucija sa Istoka, predstavljao je osnovu stvaranja i širenja „države blagostanja“ (welfare state), ponajviše u Zapadnoj Evropi. Ovaj privremeni kompromis rada i kapitala – u kojem je položaj radničke klase bio relativno zaštićen ozakonjenjem prava nastalih decenijskim borbama snažnog predratnog radničkog pokreta – ostvaren je u vreme stabilnog ekonomskog rasta i bio je rezultat specifičnog spleta okolnosti koje su predstavljale samo istorijsku epizodu razvoja kapitalizma u najrazvijenijim društvima.

Pogrešno je iz tih nekoliko specifičnih decenija zaključiti da je socijalno partnerstvo između snaga kapitala i sveta rada pravilo ekonomskog života u kapitalizmu. Situacija u kojoj se sindikatima „tolerisalo“ insistiranje na povećavanju nadnica i poboljšavanju uslova života, mogla je da traje do momenta dok je privredni rast obezbeđivao stabilne profite: „ (...) kako je proces kapitalističke globalizacije počeo da se ubrzava, kapital je na ovakvu situaciju počeo da gleda kao na prepreku profitabilnosti. Tokom narednih decenija, s raspletom krize kejnzijanizma i njegovom transformacijom u neoliberalizam, kapaciteti koje je svet rada razvio u povoljnija vremena pokazali su se tragično neadekvatnim za odgovor na novonastalu situaciju. Kako se ispostavilo, način na koji su

sindikati prihvatili formu društvenog ugovora i minimalni otpor koji su mu pružili stvorili su uslove za drugi veliki poraz sveta rada – i to takav da ovoga puta nije bio ograničen samo na takozvane radikalne grupacije unutar radničkog pokreta, već je obuhvatio sindikate kao institucije, a preko njih i radničku klasu u celini“ (Gindin, 2015a: 11).

Nakon što je krajem 1960ih godina na momente delovalo da će se ideološko klatno čak na globalnom nivou pomerati i dalje u levo – veliki deo antikolonijalnih borbi odvijao se pod oznakama ne samo nacionalnog, već i klasnog oslobođenja; pukotine u istočnom lageru često su iznosile zahteve za „socijalizmom sa ljudskim likom“; 1968. godine studentski pokret se od Pariza preko Meksika do Tokija pokušavao povezati sa radničkim pokretom u novim naporima za rušenje kapitalizma – naredna je decenija donela reakcionarne ideološke zaokrete obeležene probojem do tada marginalne ekonomske „sekte“. Neoliberalni ekonomisti se nameću kao spasioци kapitalizma u krizi i do kraja 1980ih godina postavljaju novi političko-ekonomski kanon.

„Nemoguće je analitički ili politički razdvojiti poraz politike radničke klase i sindikata nakon radikalizacije 1960-ih i 70-ih od nastanka neoliberalizma kao skupa javnih politika koje je ranih 80-ih zagovarala Nova desnica. Neoliberalna je politika od početka imala fokus na poništivanju napora sindikata i stranaka ljevice za uspostavljanje veće ekonomske demokratije u poduzećima i demokratskog određivanja ekonomskih i socijalnih prioriteta na razini države. Neoliberalne su mjere (...) težile napasti i ograničiti prava radnika i mogućnosti sindikalnog udruživanja. Cilj je bio ponovno uspostaviti kapitalističku kontrolu nad radnim mjestima, ograničiti rast plaća i preoblikovati državnu politiku kako bi se država izolirala od pritiska javnosti prema povećavanju prava radnika i lokalnih zajednica prilikom zatvaranja pogonâ i investiranju. U isto vrijeme, privatna su vlasnička prava proširena u svim

moogućim sferama, uključujući i javni sektor putem različitih mjera prilagođavanja javne uprave i javnih dobara tržištu. U praksi je neoliberalna politika ozakonila i provela niz zakonskih i regulatornih prepreka sindikalnom udruživanju, pravu na štrajk i politički aktivizam“ (Albo *et al.*, 2014).

Nije se pod udarom neoliberalizma samo radnički i sindikalni pokret povukao iz širih društvenih i političkih borbi, nego se i klasna analiza i levičarska perspektiva povukla iz samog sindikalnog i radničkog pokreta. Da li se „povukla“ ili je „proterana“ – manje je bitno; tek, sindikati najednom počinju obavljati uglavnom samo svoju osnovnu delatnost fokusirajući se na plate i uslove zapošljavanja. „ (...) njihova (je) ukupna moć danas, za razliku od nekih davnih vremena, umanjena, strategije delovanja pretežno defanzivne, budućnost neizvesna (...) nakon kraja Hladnog rata, čemu je deceniju ranije prethodila ekspanzija neoliberalizma (...) ušlo se u novu eru globalizacije, čije ključne privredne i društvene performanse ne predstavljaju pogodno tlo za rad sindikata, čiji je manevarski prostor postao sužen usled deregulacije radnog prava, fleksibilizacije radnih odnosa, fluidnosti kapitala, itd“ (Milosavljević, 2014: 120-121).

Dakle, u „Prvom svetu“, dijagnoza stanja sindikata u drugoj polovini XX veka, mogla bi se sažeti u sledeću formulaciju: postepena pacifikacija klasne borbe, od kejnzijanskog kompromisa do neoliberalne paralize. U „Drugom svetu“, sindikati su za vreme realno-postojećeg socijalizma nominalno bili deo vladajućeg aparata, „mlađi brat i/ili partner“ u kontradiktornom odnosu sa režimskim komunističkim partijama; danas su to uglavnom sindikati zarobljeni u ideologiji „socijalnog dijaloga“, vrlo nespremni i/ili nevoljni da misle i delaju u kategorijama realne socijalne borbe. Neke ilustracije iz post-jugoslovenskog regiona biće predložene u drugom delu ovog teksta. U „Trećem svetu“³, sindikati su, tamo

[3] „Pojam *treći svet* koji je 1952. godine skovao Alfred Sovi (Alfred Sauvy)

gde su bili razvijeni, neretko imali emancipatorni i širi društveni značaj u anti-imperijalističkim borbama. Tako je npr. južnoafrički savez sindikata COSATU izneo borbu protiv aparthejda, rame uz rame sa Afričkim Nacionalnim Kongresom i Južnoafričkom Komunističkom partijom. U nekim drugim afričkim, azijskim i latinoameričkim državama sindikati su se borili protiv ostataka kolonijalizma, lokalnih diktatura, kompradorskih buržoazija i globalnog imperijalizma – generalno za elementarne slobode i prava. Danas je ovakva kategorizacija centra i (polu)periferije kapitalističkog sistema umnogome prevaziđena, a kompleksnost savremenog sveta toliko uvećana, da je nezahvalno pokušavati napraviti slične kategorizacije. Takođe, pregled raznovrsnih situacija na sindikalnim scenama od Kariba do Indonezije uveliko prevazilazi format i namere ovog rada. Iz tog razloga odmah treba najaviti da će se u nastavku tekst fokusirati uglavnom na američka i evropska iskustva, što nikako ne znači da u drugim regionima ne postoji značajna sindikalna dinamika.

ŠTA (DA) SE RADI? I KUDA I KAKO DALJE?

„TRANSFORMATIVNO ORGANIZOVANJE NE SME UPASTI U ZAMKU
REFORMIZMA, ALI ISTOVREMENO NE SME SE DRŽATI EKSTREMNIH
ZAHTEVA KOJI NE PRUŽAJU MOGUĆNOST ZA SOCIJALNU BORBU. PITANJE
JE KAKO PRONAĆI REVOLUCIONARNU OŠTRICU REFORMSKIH BORBI“

(Williams, 2013: 8).

Organizovani radnički pokret danas pokušava da „preživi“, transformiše se i zadrži relativan uticaj u društvu. Promene u sferi rada decenijama unazad nisu išle na ruku sindikatima. Deregulacija tr-

bio je aluzija na treći stalež Francuske revolucije. U njemu je bila izražena težnja za antikolonijalnim oslobođenjem, kulturnom samosvešću i samostalnim razvojem zemalja Juga” (Bri *et al.*, 2012: 45).

žišta i prekarizacija rada otežavaju i dalje sindikalnu delatnost. Vladajući slojevi uporno stvaraju predstavu o „previsokim” zahtevima organizovanog radništva. Ipak, neki svetski sindikati pokušavaju da tragaju za novim modalitetima aktivnosti koji bi ih održali iole relevantnim faktorom. Oni mobilišu ljudstvo, stvaraju koalicije sa društvenim pokretima, bave se temama koje na prvi pogled nadilaze okvir klasično shvaćenog sindikalnog interesovanja, ali rezultati su neretko nesrazmerni uloženom trudu, energiji i očekivanjima. Čini se da se postiže tek toliko da se ne prekine veza sa sećanjem na istorijske uspehe i ostacima samouverenosti u sopstvenu snagu, a nedovoljno da se ostvari suštinski uticaj na tokove savremenog kapitalizma.

Pitanje je ima li oporavka kroz taktičku modernizaciju (saradnja sa ostatkom civilnog društva i socijalnim pokretima, stvaranje širih društvenih koalicija i sl.) bez ideološke radikalizacije (povratak klasne analize i sindikalno-političkog delovanja koje se na njoj zasniva)? Ako čak i Voren Bafet (Warren Buffett) priznaje da klasni rat postoji i da u njemu dosta dobro ide njegovoj klasi, klasi bogatih, koja u njemu pobeđuje već decenijama, kako to da su odgovori radničke klase – i sindikata kao njenog najvažnijeg oblika organizovanja – tako slabašni? Da li sindikati uopšte i dalje većinski predstavljaju interese radničke klase?

Odsustvo klasne vizije u sindikalnom delovanju u vezi je sa tim što su ideološki aparati savremene kapitalističke države ostvarili hegemoniju u javnom diskursu i opštem „zdravom razumu” koji već dugo ne predstavljaju neoliberalni kapitalizam kao najbolju opciju, nego čak i kao jedinu. To što je nedavna ekonomska kriza ponegde dovela do delimičnog preispitivanja ovog narativa nije moguće iskoristiti na dugotrajniji način, sve dok se ne pojavi uverljiv i realističan alternativni političko-ekonomski model društvenog razvoja, odnosno dok se ne steknu uslovi za realizaciju alternativnih ideja.

Radnička klasa, naravno, objektivno i dalje postoji: uprkos svim varijacijama u svom pojavnom obliku, ona i dalje čini ogromnu većinu društva i osnovu njegove (re)produkcije. Ali ta činjenica ne znači mnogo za političku praksu dok radništvo ne dela u svakodnevnom životu u skladu sa tom činjenicom. Kapitalistička država je oduvek delila radništvo na osnovu ličnih svojstava (rod, etnicitet, rasa itd.), ali poslednjih decenija naročito pojačava i podele na osnovu radnog mesta, visine prihoda i forme zaposlenja. Neoliberalni režim akumulacije samo je doprineo daljoj fragmentaciji radničke klase i njenih organizacija. Potrošnja se odvija na sve individualizovanije načine, ona razbija kolektivitete, porodice i radničke zajednice. Solidarnost blede kako u proizvodnim jedinicama, tako i u međugranskoj saradnji. Duh takmičenja nameće se u tolikoj meri da radništvo često vezuje sopstveni napredak više za uspehe svojih poslodavaca nego za opstanak kolega i koleginja iz svoje klase ili čak sa radnog mesta. Stoga ne čudi ni to što su sindikalne strategije dominantno kratkoročno orijentisane. Prekarni karakter sveta rada kao da ne dozvoljava dugoročno razmišljanje koje bi na dnevni red ponovo donelo propitivanje ultimativnosti kapitalizma.

Razmotrimo neka pitanja koja mogu biti važna za razumevanje problematike funkcionisanja i karaktera sindikata. Neizbežno je pozabavati se njima ukoliko želimo da sindikati uopšte „prežive“ kao funkcionalne institucije. Možemo ih shvatiti i kao preduslove za željeni „povratak socijalizma u igru“.

Jedan put za sindikalnu revitalizaciju može biti širenje sindikata na one radne sektore koji su trenutno pretežno nesindikalizovani. Taj je zadatak lako prepoznati, ali je teško realizovati ga. Kako okupiti radništvo rasuto po malim preduzećima u uslužnom sektoru ili sve masovniji prekarijat? Kako okupiti razbijenu radničku klasu čije je klasni položaj raspolućen različitim identitetima koji često zamagljuju klasnu pripadnost? Interesantan model je ove decenije isprobavan u Holandiji: najveća sindikalna centrala FNV je od

2012. godine rešila da, osim postojećih 19 sindikalnih saveza, u članstvo pozove i razna udruženja koja su se u civilnom društvu razvijala od kraja 1970-ih godina: npr. udruženje samohranih majki, organizacije nezaposlenih, migrantska udruženja, grupe ljudi privremeno ili trajno nesposobnih za rad, itd. Takođe, ispitivale su se mogućnosti potpunog samoukidanja postojeće sindikalne strukture i obnove na osnovu individualnog članstva u čijoj je pozadini verovatno stajala ideja o prevazilaženju strukovnih podela i unutarklasnih razlika (Bogdanović, 2012: 193-199).

Problem koji se u domaćoj javnosti često pogrešno vezuje gotovo isključivo za regione bivšeg „realnog socijalizma“ uopšte nije ekskluzivan. Gotovo svugde se sindikati u manjoj ili većoj meri bore međusobno za članstvo. To je nažalost razumljivo jer je u vezi sa redovnim plaćanjem članarina ili eventualno reprezentativnošću pred državnim institucijama, te tako svedočimo međusindikaloj borbi umesto međusindikaloj saradnji s ciljem izgradnje radničke klase kao delatnog društvenog aktera. Dodatni problem u takvoj konstelaciji jeste i zanemarivanje nezaposlenih ili onih delova proleterijata koji nije jednostavno okupiti i sindikalno organizovati. Ipak, neke sindikalne struje počinju shvatati da lokalna zajednica oblikuje stavove i usmerava prakse radništva makar koliko i okvir radnog mesta, tj. da može biti instanca koja pruža mogućnosti za nove oblike organizovanja. Vezivanje uz lokalnu zajednicu bi mogao biti drugi put sindikalnog restrukturiranja. Američka iskustva govore da su takve prakse već aktuelne. Pomenimo samo latinoameričke primere povezivanja i zajedničkog delovanja sindikalnih aktivista/kinja sa pokretima seljaka bezemljaša ili uzgajivača koke, kao i sa borbama za očuvanje radnih mesta ili dostupnost pijaće vode (Brazil, Bolivija, Argentina, Kolumbija itd). Ovde se ne radi o udruživanju snaga sindikata i drugih delova civilnog društva u nekom obliku sofisticirane aktivističke socijalne kampanje, nego o spontanom uključivanju sindikata u borbe sa kojima je sindikalno članstvo organski povezano jer se tiču svakodnevnog života u njihovoj lokalnoj zajednici.

Neki sindikati u Sjedinjenim Američkim Državama uveliko rade po sličnom modelu koji teži pretvaranju lokalnih zajednica u glavne centre političkog aktivizma radničke klase. Tako su ljudi iz sindikata aktivni u školama, crkvama, migrantskim centrima, sportskim društvima i ostalim centrima lokalne zajednice u kojima se okupljaju i deluju siromašni i nesindikalizovani, često imigrantski delovi proleterijata, koji retko žive od poslova koji nisu prekarnog karaktera. Te zajednice organizuju sopstvene borbe (npr. za bolje radne uslove, ostvarivanje punog građanskog statusa, prava na socijalnu pomoć ili zdravstveno osiguranje) – i tu je važna uloga tzv. organajzera (*organizers*), građanskih pokreta za transformativno organizovanje⁴ – ali su često organski prepletene sa lokalnim sindikalnim aktivistima i aktivistkinjama koji stvaraju „mostove“ na temelju zajedničkog života i rada u konkretnim lokalnim područjima.

Uvažavanje značaja zajednice moglo bi voditi uspostavljanju novih struktura radničke klase koje bi pomogle ujedno i njenom organizovanju i reprezentovanju. Kanadski teoretičar i bivši sindikalni aktivista i funkcioner, Sem Gindin (Sam Gindin), razmatra mogućnost ustanovljavanja nove vrste radničkih plenuma koji bi na teritorijalnom principu, tj. temelju zajedničkih životnih i radnih problema na lokalnu, okupljale sindikalno organizovano i neorganizovano radništvo kao realnu političku silu. (Gindin, 2015a: 24-35). Ovakvi plenumi bi, po njegovom mišljenju, daleko bolje nego granski sindikati artikulisali i zastupali interese npr. radništva u fast-food restoranima, raznih delova sektora usluga i trgovine i generalno urbanog prekarizata.

[4] Vidi više u: Williams, Steve. 2013. *Demand Everything – Lessons of the Transformative Organizing Model*. (Dostupno na: http://www.rosalux-nyc.org/wp-content/files_mf/williams_transformative_organizing.pdf)

Kada je reč o ipak „standardizovanijim“, realno postojećim sindikalnim strukturama, uhodanim u pružanju usluga pre svega sopstvenom članstvu, vredi pomenuti jedan aspekt problema čija bi modifikacija svakako doprinela makar održavanju postojeće relativne snage: pitanje bivših zaposlenih, tj. trenutno nezaposlenih bivših članova i članica sindikata. Njih je sve više, ne samo u zemljama koje se nalaze pod udarom mera štednje poslednjih godina i ne samo u privatnom sektoru već sve više i u javnom. Sindikati moraju iznaći načina za održavanje kontakata sa ljudima koji su ostali bez posla – a pripadali su sindikatima dok su redovno plaćali članarine – kako se ne bi stvarao gorak utisak da su samo tada i bili „korisni“. Njima se mora olakšati potencijalna društvena izolacija, te se probati mobilisati njihove frustracije.⁵

Kritika koju politička levica često upućuje na račun birokratizacije sindikalnog vođstva može biti isuviše zdravorazumska i previđati probleme koji objektivno izviru iz prirode sindikata i logike njihovog ustrojstva. Sindikati su klasne organizacije, ali je njihova organizacija uglavnom sektorska. Oni najčešće predstavljaju specifične grupe radništva koje dele zajedničku profesiju ili radni prostor. Taj fokus na različite strukovne i sektorske interese pojedinih podgrupa proleterijata – a ne proletarijata kao celovite klase – „plodno je tlo za shvatanje članstva u sindikatu kao polise osiguranja: članarine se razmenjuju za usluge reprezentacije i kolektivnog pregovaranja. To dovodi do tendencije da se najveći deo sindikalnog posla prepušta liderima i tehničkim ekspertima, postavljajući tako osnovu za birokratizaciju sindikalnih struktura (...) Sa svoje strane, sindikalne vođe su naviknute na uhodani tok ili čak ponekad – zato što im to olakšava posao – prećutno zadovoljne da vide svoje članstvo kako za sve optužuju globalizaciju i neoliberalizam,

[5] U Srbiji, kao i u drugim zemljama slične demografske strukture i perspektive, posebno interesantno može biti organizovanje penzionisanih sindikalaca i sindikalki.

što onda umanjuje očekivanja od sindikata i samog sindikalnog vođstva“ (Gindin, 2015b: 16).

Ipak, rad na unutrašnjoj demokratizaciji je nužan i moguć. Ovde se ne radi samo o principijelnosti (u smislu da se leвица zalaže za „što više demokratije na što više mesta“) već i o efikasnosti, kao i o razvijanju kapaciteta za učešće u borbama koje će voditi demokratizaciji šireg društva, pre svega političko-ekonomske sfere. „Strukturne pomake u društvu – kvalitetna radna mjesta, dostupnost stanovanja, obrazovanja i zdravstvene zaštite – moguće je postići samo udruženim radom širokih društvenih slojeva, pri čemu sindikati mogu i moraju odigrati bitnu ulogu (...) Međutim, da bi se ta uloga sindikata mogla ostvariti, odlučujući faktor bit će demokratizacija procesa upravljanja i donošenja odluka u sindikatima, dakle uspostava takve demokracije koja neće uključivati tek izborne procese slične parlamentarnim formalnostima i glasanje o najvažnijim odlukama poput stupanja u štrajk, već koja će na agendi imati konstantno uključivanje novih članova, njihovo sustavno obrazovanje te pružanje mogućnosti da daju doprinos i razviju svoj glas unutar sindikalnog kolektiva“ (Ivandić, 2015).

Ima primera velikih i rastućih evropskih sindikata u kojima demokratija nije tek puka fraza. U najvećem britanskom sindikatu *Unite* (pun naziv: *Unite the Union*) – koji trenutno okuplja skoro milion i po članova u svim delatnostima – upravljačka instanca jeste podružnica, a ne sindikalna centrala. Tako i inicijative za sindikalno delovanje dolaze sa nižih nivoa na kojima je lakše artikulirati konkretne zahteve, mobilisati članstvo i na demokratskiji način koordinirati aktivistkinje i aktiviste. Sindikalno povereništvo se ne bira u centrali, nego na nivoima podružnica ili regija, na osnovu rada na lokalnu. Takođe, ono se bira i smenjuje voljom onih koje zastupa i lako je opozivo. Sindikalni profesionalci se biraju na konkursu za posao, ali na osnovu glasanja članstva iz baze. Zahvaljujući demokratskoj organizacijskoj strukturi – koja dovodi do organskog ra-

sta, a time i povećanih finansijskih i kadrovskih kapaciteta – Unite uspeva da proširi područje i tematiku borbi: rad sa nezaposlenima (koje organizuje na nivou zajednica, a ne unutar tradicionalnih sindikalnih okvira poput regije, sektora ili podružnice), zalaganje za socijalno pravednije stambene politike, pitanje dostupnosti obrazovanja i druge teme iz spektra socijalnih prava. Time se obnavlja šira društvenu funkcija sindikata koja je u Britaniji izgubljena sredinom 1980ih, nakon obračuna premijerke Margaret Tačer (Margaret Thatcher) sa radničkim pokretom. (Ivandić, 2015).

Uglavnom je tačno da su širom sveta sindikati u javnom sektoru izgradili i sačuvali kvalitetnije sindikalne strukture. Zato borbe u privatnom sektoru moraju imati znatno veću podršku javnog sektora. Ne samo zbog solidarnosti, nego i zbog samoodbrane. Logike otpuštanja navodnih viškova radne snage (jer vlasnik kapitala ima zakonska prava da se opadanju profita „odupre“ otpuštanjem „viška“ zaposlenih) i srozavanja radnih uslova lako će se preliti i na javni sektor ukoliko im se ne pruži zajednički otpor. Nažalost, često je slučaj da sindikati javnog sektora prihvataju gubitak svojih radnih mesta u zamenu za što bolje otpremnine i socijalne programe koje će isposlovati u pregovorima sa državom. Takav rezon može biti razumljiv jer prositiće iz logike kolektivnih ugovora i zaštite interesa sopstvenog članstva. Ali reč je o kratkoročnom razmišljanju: ne samo da se tako legitimišu smanjenja kvantiteta i kvaliteta javnih usluga, nego se i zanemaruje interes šire zajednice koja te usluge koristi.

Okretanje radništva privatnog sektora protiv navodno privilegovanijeg radništva u javnom, posledica je ideoloških pritisaka vladajućih slojeva i takođe im je nužno odupreti se. Ali zato su nužne i promene u taktikama i načinu rada sindikata javnog sektora koje bi sprečile dalju izolaciju radništva u javnom sektoru. Ključna je stvar pridobiti podršku kako generalne javnosti i najšireg društva, tako i posebno onih delova proleterijata koji na navodne privile-

gije javnog sektora gledaju sa zavišću i bez shvatanja da je reč i o zajedničkim interesima.

„Ispravno je tvrditi da smo uvijek podržavali kvalitetnije javne usluge, ukazivati na naše progresivne sindikalne rezolucije i inzistirati da se bogati oporezuju kako bi se financirale adekvatne javne usluge. No, ništa od ovoga neće uvjeriti one do kojih moramo doprijeti. Naša predanost mora se dokazati u praksi (...) moramo donijeti strateški izbor: preusmjeriti svoj fokus s tradicionalnih kolektivnih ugovora na označavanje obrane javnih usluga kao glavnog prioriteta i preuzeti vodstvo – u pregovaranju, odnosu s korisnicima javnih usluga, a i na ulici – u borbi za adekvatne, visokokvalitetne i odgovorne socijalne i javne usluge“ (Hurley i Gindin, 2014).

Takvo preusmeravanje podrazumevalo bi razvijanje novih sindikalnih strategija, taktika i struktura kako bi se borba prestala voditi na „protivničkom“ terenu – u smislu upadanja u rezon finansijskog kalkulisanja budžetskog novca za ovaj ili onaj deo javnog sektora koji se potom nadmeću za sve manje delove ukupnog kolača. Povezivanje sa korisnicima usluga, okretanje ne samo ostatku radničke klase, nego i lokalnim zajednicama, dubinska demokratizacija sindikalnih mehanizama, struktura i praksi, itd – sve to „stara garda“ sindikata može prihvatiti sa skepsom, kao sporednu aktivnost. „No u stvarnosti, kao prvo, razina i kvaliteta javnih usluga teško da su ‘sporedni’ cilj: predstavljaju ključan doprinos radnika u javnom sektoru ostatku društva. Drugo, poboljšanje razine i kvalitete usluga neodvojivo je od poboljšanja naših uvjeta na radnom mjestu. I treće, moramo se pomiriti s činjenicom da, kako sada stvari stoje, iako moramo nastaviti braniti stečene ustupke i možda uspijemo dobiti nekoliko kratkoročnih pobjeda, ne možemo dobiti i rat – koliko god legitimni bili naši zahtjevi – ukoliko ne proširimo našu borbu“ (Hurley i Gindin, 2014).

Vratimo se na teren prakse. Kakve bi akcije sindikati javnog sektora mogli preduzimati kada dođe do štrajkova i protestnih dana? Da li radnici komunalnih službi treba da bojkotuju odnošenje smeća i tako revoltiraju celu zajednicu ili je bolje da smeće istovare u elitnim delovima grada i pred predstavništvima međunarodnih finansijskih institucija? Ili da li radništvo iz zdravstva i prosvete treba samo da blokira centar grada, sedišta vlasti i glavne saobraćajnice ili da možda u danima štrajka pokrene zdravstvene i obrazovne akcije pružanja dodatnih usluga siromašnim delovima lokalne zajednice? Ako štrajkuje radništvo gradskog transporta, da li je bolje onemogućavati ostale delove radničke klase da se prevezu do radnih mesta ili im pomagati odbijanjem naplate karata? Da li je moguće uključiti u štrajk i same korisnike usluga kako bi im se pametno skrenula pažnja na činjenicu koliko su te usluge zapravo važne za uobičajeni način svakodnevnog života i koliko će oni sami biti oštećeni ako se umanju kvalitet tih usluga privatizacijom i/ili smanjivanjem broja zaposlenih u javnim službama?

Ali ne radi se ni samo o kvalitetu usluga, već i o kvalitetu konkretnih radnih mesta. Teško je zamisliti sindikalnu obnovu bez adresiranja problema „kvalitetnih“ poslova. To je situacija koja postoji u mnogim delovima sveta: nije samo problem u nezaposlenosti; zapravo, veći problem predstavljaju „nekvalitetni“ poslovi – obeleženi lošim radnim uslovima, bednim platama, besmislenim karakterom samih radnih zadataka. Da bi se sindikati borili za dostojanstvene uslove rada, moraju se suprotstaviti izmeštanju proizvodnje, tržišnim deregulacijama, postojećim poreskim politikama, dominaciji i nesankcionisanju bankarskog sektora – sve će ih ovo voditi zalaganju za preraspodelu društvenog bogatstva na makro i mikro nivou, te posledično, možda, i zalaganju za izmenu osnovnih ekonomskih odnosa u društvu. Dakle, ne radi se samo o potrebi za radnim mestima u apstraktnom smislu, već i o njihovom uticaju na društvenu (ne)jednakost. Umesto zalaganja za obnavljanje profita, treba se zalagati za zadovoljavanje potreba

ljudi. Ne sme se prihvatati kompetitivnost kao kriterijum uspešnosti privrede, nego treba promovisati demokratsko planiranje ekonomskog života.

Mnogi sindikati danas učestvuju u ekološkim borbama ili makar imaju deklarativan „eco-friendly“ stav. Ali ekološke borbe nisu nekakav „dodatak“ na ono za šta se sindikati inače bore, kada se bore npr. protiv mera štednje. Globalna ekološka kriza, ukoliko se nastavi i ne zaustavi, može u bliskoj budućnosti postati jedan od novih glavnih uzroka gubitka radnih mesta. Ona će uništavati ljudske i radne zajednice, povećavajući nezaposlenost i produbljujući društvenu degradaciju. Zato se sindikalno bavljenje ekološkim krizama mora konceptualizovati kao sastavni deo borbe protiv neoliberalnog kapitalizma, a ne samo kao pomodni dodatak koji predstavlja tek jednu od mogućih tema saradnje sa ekološkim organizacijama (Wahl, 2015).

Upravo je zaštita prirodne sredine bila česta tema kampanja koje su krajem XX i početkom XXI veka povezivale sindikate i društvene pokrete. Svakako su i protesti protiv Svetske trgovinske organizacije, Svetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda, sastanaka G8 i potom G20, kao i koalicije poput *Ocupy* pokreta poslednjih godina, bili ono što je sindikatima davalo „svežu krv“. Sindikati su često pomagali infrastrukturno ovakve progresivne inicijative koje su zauzvrat modernizovale sindikalni imidž.

Koliko god ovo bila uzajamno korisna saradnja, nije bila lišena problema. Sem Gindin ih je sažeo na sledeći način. Prvi se tiče činjenice da minimalni konsenzus koji počiva na protivljenju neoliberalizmu često nije dovoljan za artikulisanje strukturnih alternativnih političko-ekonomskih vizija. S tim u vezi, delovi socijalnih pokreta ponekad se zadovoljavaju borbom protiv partikularnih problema, čijim eventualnim rešavanjem ili „zastarevanjem atraktivnosti“ konkretnih tema, ubrzo pomeraju fokus na nove. Drugi

se problem pojavljuje u situacijama kada baza društvenih pokreta nije dovoljno široka, odnosno kada je broj aktivista i aktivistkinja zapravo mali. Ukoliko i sindikalna snaga nije jaka, malo se toga dobija spajanjem dve slabašne sile, osim međusobnih podupiranja u nameri da partneri „prežive“. Treći problem Gindin vidi kao stratešku ideološku grešku na sindikalnoj strani: društvene pokrete, njihove teme i aktivnosti, sindikati često vide kao nešto „spoljajšnje“ i „Drugo“, tj. nešto što nema suštinskih veza sa bazičnim problemima proleterijata. Drugim rečima, oni ne shvataju aktiviste i aktivistkinje društvenih pokreta kao pripadnike/ce radničke klase koji/e se bave temama koje nisu bivale obuhvaćene „klasičnim“ sindikalnim radom (voda, vazduh i ostali prirodni resursi, zdravstvene i obrazovne ustanove, stambena problematika itd). A zapravo oni to uglavnom jesu i pripadaju onim podgrupama proleterijata koje nije lako obuhvatiti sindikalnim radom: prekarijat, nezaposleni, migranti itd. (Gindin, 2015b: 26).

Pitanje internacionalizma oduvek je bilo kontroverzna tema. Jedan od najvećih političkih problema radničkog pokreta tokom XX veka upravo je bio problem nedostatka uzajamne globalne solidarnosti proleterijata podeljenog po nacionalnim i drugim identitetskim osnovama. Kao što je jasno da do značajne političko-ekonomske promene na širem planu ne može doći bez uzajamne podrške i koordinacije borbi radničkih klasa različitih država – podrazumevajuće je da radnička klasa razvijenijih država ne sme biti partikularistički orijentisana jer to može voditi nacionalizmu i rasizmu – istovremeno je jasno da relevantne oblike saradnje unutar globalnog proleterijata nije lako ostvariti, a kamoli trajno održati. Ako se solidarnost danas teško ostvaruje unutar lokalnog i nacionalnog konteksta (između različitih regiona unutar zasebnih nacionalnih država, između različitih privrednih grana, privatnog i javnog sektora itd.) jasno je da ju je, nažalost, još teže očekivati između npr. evropskog radništva i bliskoistočnih migranata. Priznavanje tih činjenica ne znači da ne treba raditi na jačanju me-

đunarodne radničke solidarnosti, nego da ih treba biti svestan i ne zatvarati oči pred realnim stanjem. Otuda je razočaranost političke levice i radikalnih sindikalnih struja često suvišna i zapravo jalova i parališuća. Ponekad sindikalna leвица u zemljama centra više pažnje posvećuje podrškama katastrofalnom stanju radničkih prava u Kolumbiji, Palestini ili Filipinima (naravno, ta je podrška svakako hvale vredna) nego iznalaženju rešenja za problem nemogućnosti generalnog štrajka unutar sopstvene države – što bi u konačnici možda moglo biti značajnije i za proleterijat sa periferije svetskog sistema.⁶ Zagovaranje rada „unutar nacionalnih država“ ne znači podilaženje nacionalizmima, nego upućivanje na potrebu rada na lokalnu – jer „naš najveći doprinos internacionalizmu jeste stoga boriti se za izgradnju jake radničke klase 'kod kuće' (...) Kada je u pitanju dramatičnija internacionalna podrška, poput hipotetičkog masivnog transfera tehnologija, znanja i veština, kako bi se podržao razvoj zemalja Juga, ona ne može biti ostvarena bez da zaista posedujemo i kontrolišemo tu tehnologiju (...) Jasno je da ne možemo u potpunosti pobediti bez vođenja paralelnih borbi svugde (...) ali ne možemo ni čekati da se te borbe svugde započnu istovremeno (...) Stoga moramo krenuti odande gde živimo i radimo“ (Gindin, 2015b: 31).

Da bi se čak i o ovim dilemama diskutovalo unutar sindikata, potrebna je naravno unutrašnja demokratija i sloboda promišljanja i iznošenja različitih stavova. Ali da bi se bilo šta promišljalo, potrebno je imati na osnovu čega misliti. Malobrojni su sindikati

[6] Slično tome, politička leвица ponekad bolje poznaje frakcijske borbe unutar levih snaga koje su u određenom momentu u žiži interesovanja globalne levice (Venecuela, Siriza, Korbinovi laburisti, nova španska leвица, itsl.) nego što posvećuje pažnju iznalaženju načina saradnje sa lokalnim progresivnim sindikatima ili predstavnicima lokalne radničke klase generalno. S tim u vezi, vidi više u: Werner, Alban. 2015. *Projekcijska ljevica i tuđe borbe*. u: *Le Monde Diplomatique - hrvatsko izdanje*, broj 34.

koji svom članstvu obezbeđuju mogućnost kontinuiranog obrazovanja (od tehničko-pravnog, potrebnog za svakodnevni rad, do opšteg obrazovanja koje bi podrazumevalo i ideološku političko-ekonomsku obuku), a u kontekstu Srbije možemo govoriti čak i o tome da je upitna i mogućnost dobijanja informacija od značaja za bazično sindikalno delovanje. A da bi radništvo moglo da se obrazuje, mora i da ima vremena za to: zato je važna borba za više slobodnog vremena, tj. kraći radni dan. To bi moglo dovesti i do smanjenja nezaposlenosti.

Aktivistica hrvatske udruge BRID (Baza za radničku inicijativu i demokratizaciju), Marina Ivandić, izveštava i o iskustvima pomenutog britanskog sindikata *Unite*, a koja se tiču veze unutar-sindikalne demokratije i obrazovanja sindikalnog članstva: svesni da su te dve stvari tesno povezane, u ovom sindikatu velike napore ulaže u obrazovanje poverenika iz baze. Njima se obezbeđuju uslovi ne samo za obrazovanje, već i za autonoman rad na lokalnu, što im omogućuje da samostalnije donose odluke i stižu potrebno iskustvo kako bi lakše mogli da u slučaju potrebe zamene ljude sa viših instanci. „Redovite skupštine na kojima se raspravlja o sindikalnoj strategiji, revidiraju politike i donose svi važni dokumenti sačinjene su od predstavnika-volontera koje su članovi izabrali i delegirali prema regijama, industrijskim sektorima i sekcijama (mladi, umirovljenici, nezaposleni, žene, LGBT, invalidi, rasne i etničke manjine). Inzistiranje na prožetosti sindikalne strukture volonterizmom⁷, osobito na izvršnim pozicijama, izrazito je bitan moment koji omogućuje pozitivnu selekciju te osigurava sustavno jačanje organizacijske strukture, a time i dugoročno sprečavanje urušavanja

[7] Bitno je naglasiti da se ovde ne misli na u potpunosti volonterski rad. Dobrovoljni i dodatni aktivistički rad je svakako poželjan i potreban, ali radno zakonodavstvo i kolektivni ugovori obezbeđuju plaćeno radno vreme potrebno za širi sindikalni rad. Poenta je da posebno na višim nivoima u sindikatu rade ljudi koji ne zavise od sindikalne plate, nego je obezbeđuju u preduzećima u kojima su zaposleni/e.

vanja kakvo prijeti organizacijama koje se baziraju na istaknutom vodstvu. Na taj način, naime, ne samo da vodstvo postaje krajnje zamjenjivo budući da sindikalni povjerenici u bazi i na srednjoj razini znaju i mogu kompetentno sudjelovati u svakodnevnom radu i strateškim promišljanjima, nego se postavlja i snažan okvir za stalnu odgovornost sindikalnih profesionalaca bazi koja ih postavlja, a oni povjerenici ili profesionalci koji ne obavljaju svoje dužnosti u skladu s očekivanjima i potrebama članstva u nekom će trenutku naprosto izgubiti njihovo povjerenje i biti zamijenjeni“ (Ivandić, 2015).

Ovo je sve suštinski važno jer razvija realne kapacitete za samorganizovanje radničke klase. Ipak, aspekt koji vredi makar uzgred pomenuti jeste da su sva ova nastojanja daleko učinkovitija (i unutar sindikata, i u sindikalnim borbama u širem društvu) ukoliko se pokušavaju realizovati u generalno progresivnijem političkom kontekstu. Koliko je sve lakše kada je sindikalni pokret spojen sa političkom levicom – i kada je politička levica na vlasti – u nedavnom periodu može ilustrovati primer Urugvaja: vlade koje je vodio *Frente Amplio* (Široki Front – koalicija levih partija i pokreta) „pokazale su odvažnost u pogledu toga koliko daleko su spremne da odu sa demokratizacijom. Od 2005. do 2014. one su usvojile skoro pedeset zakona koji su ojačavali poziciju rada, proces kolektivnog odlučivanja, slobodu udruživanja, socijalnu zaštitu, podršku u slučaju nezaposlenosti...“ (Ventura, 2015).

SINDIKATI U SRBIJI

MORAMO PROMENITI ORIJENTACIJU SVOJIH SINDIKATA I IZGRADITI
ŠIROKA DRUŠTVENA SAVEZNIŠTVA NE BISMO LI POVEĆALI NAŠU SNAGU.
TO JE BORBA ZA MOĆ, A TA BORBA MORA BITI POLITIČKA (...) CILJ JE
PROŠIRITI DRUŠTVENU BAZU NAŠE BORBE. KAKO BISMO TO OSTVARILI,
MORAĆEMO PROŠIRITI PERSPEKTIVU NAŠIH POLITIKA I ZAHTEVA
(Wahl prema Mihailović, 2014a: 9).

Ove reči Asbjorna Vala – koordinatora norveške *Kampanje za socijalnu državu* koja je od 1999. do 2005. godine okupljala sindikate javnog sektora, progresivne nevladine organizacije i socijalne pokrete i bila jedan od uspešnijih primera masovnih mobilizacija za socijalna prava – ne treba shvatati kao univerzalnu spasonosnu formulu za sve svetske sindikate. Naročito iz razloga što nigde, kakve god da su se značajne kampanje i mobilizacije dešavale, nije došlo ni do kakve radikalne društvene transformacije poslednjih decenija na ovim temeljima. Ali ovakve aktivnosti su sindikate vraćale u žižu društvenih zbivanja i pokazivale da još uvek mogu imati uticaja u društvu.

U tom smislu, sindikatima u Srbiji bi koristilo da isprobaju barem nešto od tih modela, svakako na skromnijem nivou – u skladu sa sopstvenim mogućnostima. Dakle, ne da bi „svetska revolucija“ krenula sa Balkana, nego da bi osigurali sopstveno preživljavanje i pokušali povratiti ponešto od umnogome izgubljenog ugleda i uticaja. Domaći sindikati, bez modernizacije, demokratizacije i proširenja područja borbe – neće možda ni preživeti, s obzirom na dalje uništavanje javnog sektora, širenje privatnog u kojem je otežana sindikalizacija, nivo nezaposlenosti, opštu prekarizaciju rada, i sl.

Šta je Srbiji donela postsocijalistička pluralizacija sindikalne scene? Tokom prethodnih skoro deceniju i po, glavne sindikalne centrale nisu bile u stanju da dovedu u pitanje neoliberalni kon-

cept razvoja. Neke su ga čak i otvoreno podržavale. Uglavnom su se zadovoljavale zalaganjem za „pošteniju“ privatizaciju i povremenim pretnjama da neće dozvoliti implementaciju još gorih zakonskih rešenja. Vremenom se javljaju i nove centrale, mahom izdvajanjem iz prethodnih. Iako redovno optužujući svoje „stare porodice“ za oportunistički i izdaju radničkih interesa, i one su retko kada bile lišene sektaške logike međusobnog sukobljavanja, borbe za dokazivanje reprezentativnosti i klijentelističkih odnosa sa partijama. Uprkos svemu, bilo je i primera, makar privremenog, zajedničkog nastupa sindikalnih centrala. Ipak, akcije su najčešće bile neuspešne i neretko su rezultovale novim međusobnim optuživanjima i daljim zaoštavanjem odnosa (Baković Jadžić, 2015).

„Ovaj okvir je, dakle, loš za radničku klasu i sindikalno delovanje. Nastavljanje i produženje delovanja koje ne menja dati okvir samo još više održava radničku klasu u defanzivi, time omogućavajući kapitalu da nastavi sa urušavanjem svih tekovina radničkih borbi. Situacija, naravno, nije bezizlazna. Sindikati i dalje imaju ogromnu infrastrukturu koju bi u borbi mogli koristiti na radikalniji način. Zakoni jesu ograničenja za neke oblike delovanja, ali restriktivni zakoni se neće promeniti dobrom voljom zakonodavaca i države, već pritiscima i borbama. Postojeći ekonomski, politički i ideološki model se neće promeniti sam od sebe, već izgradnjom alternativnog modela i borbom za društveni model koji će omogućiti bolji život najvećem broju ljudi. Mediji se takođe mogu promeniti ako počnemo da koristimo sve mehanizme koji su nam na raspolaganju ne bi li se probili u javnost. Povezivanje između sindikalnih i drugih organizacija, te izgrađivanje saveza ne samo na nacionalnom već i na internacionalnom nivou, omogućili bi široki front borbe. Ukoliko bi sindikati počeli da problematizuju socijalni dijalog kao takav, usredsređujući se na delovanje i konfrontaciju sa kapitalom, ova borba bi mogla zadobiti i sasvim drugačiji pravac“ (Solar, 2014: 63-64).

Dok u Hrvatskoj već postoje konkretni primeri uspešne saradnje sindikata i civilnih udruga (npr. kampanja protiv koncesija za autoceste), a u Sloveniji deluje čak i novi Sindikat mladih i prekarnih radnika (*Mladi+*), u Srbiji je situacija takva da se sindikati i udruženja civilnog društva „takmiče“ u fragmentaciji, niskom poverenju šire javnosti i rutiniziranom obavljanju samo najosnovnijih funkcija. Obe strane su zaglavljene u nezainteresovanosti za šira društvena pitanja ili pak za povezivanje tema kojima se bave sa širim političko-ekonomskim kontekstom. Većina sindikata i dalje insistira na „apolitičnosti“ i ne promišlja mogućnosti za nove modele radničkog organizovanja, a liberalni deo NVO sektora uglavnom opstaje u samozadovoljnosti sopstvenim „projektnim rezultatima“. Srećko Mihailović primećuje da „sve dok se organizacije civilnog društva samorazumevaju kao „izvršni organ“ i/ili diskusioni forum srednje klase, a sindikati kao organizacije koje se isključivo bave redovnošću isplata i visinom nadnica“ ne mogu se očekivati strategije saradnje i eventualno izgradnja šireg socijalnog pokreta (Mihailović, 2014b: 7).

Ipak, prvi bojažljivi koraci saradnje sindikata i novih levih aktivističkih grupa i progresivnih organizacija iz miljea civilnog društva jesu ostvarivani tokom druge decenije ovog veka (npr. tokom mobilizacije protiv novog Zakona o radu 2013. i 2014. godine). To su svakako mali koraci, ali barem nagoveštavaju mogućnost da neke sindikalne frakcije žele ići drugim putem od utabanih staza seminarske saradnje sa onim delovima civilnog sektora koji je u ideologiji socijalnog dijaloga video plafon „društveno odgovornog“ angažovanja sindikata. Skeptične leve aktivističke grupe mogu naravno postavljati pitanje gde su do sada bili sindikati u raznim mogućnostima za zajedničko delovanje koje su ih mogle povezati sa drugim društvenim grupama i pokretima. I delimično mogu biti u pravu: sindikati su zaista propuštali da povežu zalaganje za poboljšanje položaja poljoprivrednih proizvođača sa onim aktivističkim borbama protiv „otimanja zemlje“, prosvetarske štrajkove sa stu-

dentskim protivljenjima komercijalizaciji obrazovanja, borbe onih delova nesindikalizovanog radništva koji su se zalagali za radničko akcionarstvo sa protestima sopstvenog članstva protiv privatizacije industrijskih preduzeća (koje ionako često nisu podržavale punim kapacitetom na lokalnu). Ali „odgovornosti“ je bilo i na drugoj strani: sindikati su često posmatrani kao „relikti prošlosti“, nesposobni za proširenje područja borbe. Lako je zameriti domaćim sindikatima kako nikada nisu pokušali da organizuju ozbiljnije povezivanje sa nezaposlenima, prekarijatom ili lokalnom zajednicom koju tišti neki „partikularni“ problem. Ipak, da li je to realno očekivati u situaciji u kojoj se sindikati muče da se izbore za ono što je „njihov posao“: sigurnost radnih mesta, sklapanje kolektivnih ugovora, pravna zaštita zaposlenih, porast zarada? (Baković Jadžić, 2015).

Leve aktivističke grupe, kao i progresivni delovi civilnog sektora, od sindikata svakako ne smeju „dići ruke“. Prvo, zato što i dalje ima istine u staroj frazi da oni predstavljaju makar deo organizovane radničke klase. Drugo, zato što i pored upitnog kredibiliteta određenog broja visokih funkcionera/ki, na nižim hijerarhijskim nivoima unutar sindikata, kao i na lokalnu, postoje ljudi koji su iskreni i kompetentni radnički borci. Te se činjenice moraju ozbiljno shvatiti, te pokušati da se sindikatima pruže neka nova znanja i savremeniji taktički predlozi za šire društveno delanje.

Miroslav Ružica konstatuje da „sindikati još uvek nemaju programe i akcije za sindikalno organizovanje zaposlenih u uslužnom sektoru. Sindikatima podjednako nedostaje fokus na rastući prekarijat, dakle, one sa povremenim, ograničenim i neizvesnim ugovorima, odnosno niskim i neizvesnim prihodima, a posebno mlađe, kao i one koji rade na crnom i/ili sivom tržištu. Članstvo danas dominira u javnom sektoru, ali izostaju analize o državi-poslodavcu i delovanju sindikata unutar ovih okvira“ (Ružica, 2014: 53).

Kakva može biti uloga sindikata u odbrani javnog sektora? Ta bi odbrana podrazumevala kako protivljenje neoliberalnim merama štednje tako i protivljenje privatizaciji javnih ili državnih preduzeća. Ove aktivnosti za sindikate mogu biti značajne, ne samo zbog načelne odbrane javnog interesa i odbrane onih koji su zaposleni u javnom sektoru, već i zato što bi te aktivnosti mogle da doprinesu revitalizaciji (ugleda) sindikata, što kroz ukazivanje javnosti, ali i sebi samima, da sindikati zaista mogu nešto konkretno da postignu, što kroz otvaranje za saradnju sa širim društvom – raznim pokretima i udruženjima, kao i civilnim sektorom generalno, ali ne samo nevladinim organizacijama već i manje formalnim aktivističkim grupama.

Da bi sindikati uspešnije učestvovali u odbrani javnog sektora bilo bi dobro da uzmu u obzir nekoliko stvari.

Pre svega, sindikalna strategija u Srbiji se suštinski mora promeniti: (...) za to je potrebno *ideološko osveženje*. Njegova bi pretpostavka, ali i uslov za dalji razvoj tog progresivnog zaokreta, bilo adekvatno političko-ekonomsko i aktivističko obrazovanje sindikalne baze, a ne samo vođstva. To bi podrazumevalo priznavanje dosadašnjih zabluda, grešaka i poraza. Novi borbeniji list se može okrenuti ukoliko se sindikati otarase nekih mitova koje im je nametnula vladajuća ideologija (npr. različiti interesi radništva u privatnom i javnom sektoru, veća budžetska korisnost ovog prvog, nužna stopa nezaposlenosti, puko povećanje izvoza kao rešenje za ekonomsku krizu, čekanje „pravog kapitalizma“ itd). Više unutarsindikalne demokratije bi moglo voditi i minimiziranju surevnjivosti između sindikalnih centrala.

Dalje, treba kritikovati postojeće stanje u nekim delovima javnog sektora, tj. i samokritikovati se u meri u kojoj je možda čak i u članstvu sindikata onaj mali deo zaposlenih koji svojim neodgovornim načinom rada daje povoda pro-tržišnim lobistima (ana-

litičarima, novinarima, neoliberalnim ekspertima) da mantraju o navodno preglomaznom, korumpiranom i parazitskom javnom sektoru. Naravno, to ne bi smelo da dovede do prihvatanja zahteva da zaposlene treba prosto otpustiti ili „prebaciti“ u privatni sektor, nego do zalaganja da se taj navodni višak radne snage relocira u one delove javnog sektora u kojima je jasno da postoje manjkovi. Usluge treba poboljšati i upravljanje demokratizovati, a ne prepustiti neoliberalima da govore kako je privatizacija lek za sve. Dosadašnja sindikalna i stručnjačka antiprivatizaciona argumentacija – kada je u pitanju bila potencijalna prodaja Telekomu – bavila se svakako relevantnim tačkama: odbrana radnih mesta zaposlenih za koje je jasno da će privatizacijom biti ugrožena, problematika prodaje domaćih resursa multinacionalnim korporacijama, pitanje informacione bezbednosti, poskupljenje usluga, itd. Ali, dežurnim kritičarima javnog sektora izbilo bi se iz ruku dosta „argumenata“ kada bi se i sami sindikati ubedljivije zalagali za demokratizaciju javnih preduzeća. Šta bi to značilo? Kritikovati upravljačke strukture ukoliko su zaista nestručne, problematizovati pitanje „stranačkog zapošljavanja“ ukoliko je prisutno, kao i visinu plata rukovodećih kadrova ukoliko su prevelike i ukoliko je raspon platnih razreda neopravdan. Takođe, kritikovati nemogućnost nekog vida participacije građana i građanki u upravljanju preduzećima koja određenim delom i sami finansiraju, a za čiji opseg i kvalitet usluge mogu postati zainteresovani ukoliko im se otvori prostor za participaciju. Onda bi se drugačije gledalo i na zalaganje za dalje subvencije javnih dobara koje koriste svi, a najviše siromašniji deo stanovništva (javni prevoz, infrastruktura, javne službe, zdravstvo, školstvo). Takođe, nužan je oštrij stav prema javno-privatnim partnerstvima: mnogobrojna iskustva govore da su to formule u kojima javni partner snosi rizik, a privatni ubira profit.

Najzad, da bi se odbranilo ono što je sada javno možda se može razmisлити i o tome da nije dovoljno samo se protiviti sužavanju javnog sektora, nego argumentovano zagovarati da on zapravo treba

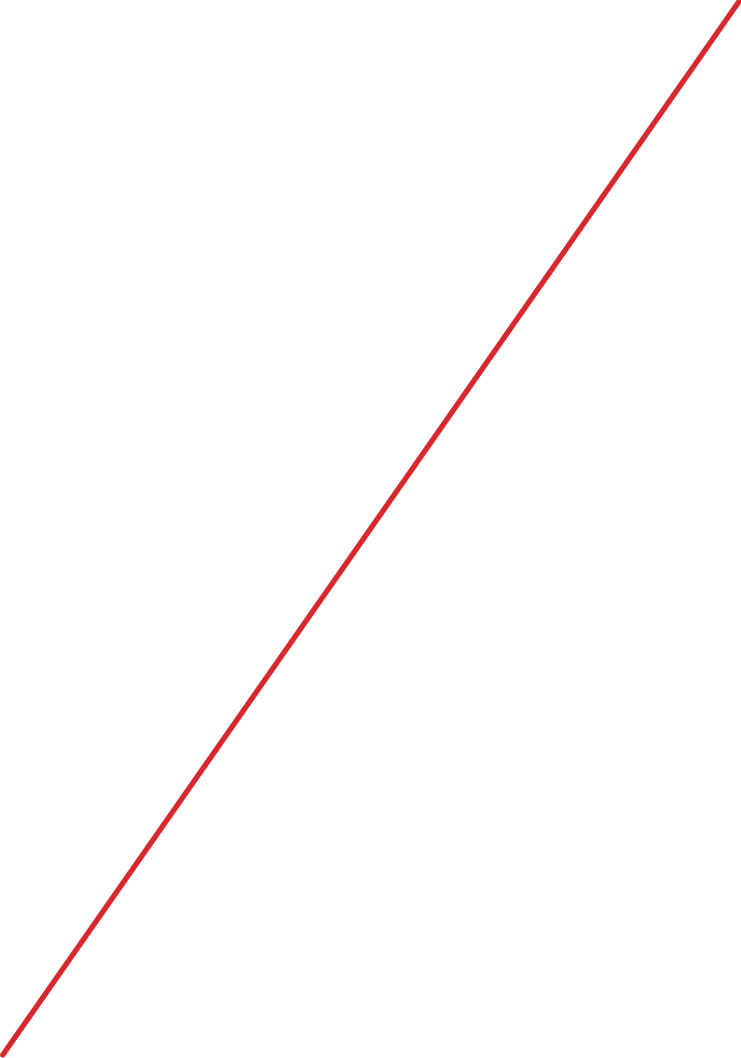
da bude veći i jači. Zar ne postoje oblasti u kojima uopšte i nema-
mo ozbiljan javni sektor, a koji bi mogao biti (samo)održiv čak i po
tržišnim kriterijumima? Zamislimo kampanju Sindikata sakupljača
sekundarnih sirovina za organizovanje javnog reciklažnog servisa,
koji ne samo da je ekološki odgovoran, već i smanjuje nezaposle-
nost regulisanjem trenutno neformalnog ili nevidljivog rada najsi-
romašnijih slojeva stanovništva, kao i zapošljavanjem stručnjaka
za reciklažu. Možda ovo deluje megalomanski u postojećim okol-
nostima, ali moglo bi predstavljati barem taktički manevar, koji bi,
uz adekvatnu kampanju, doveo u pitanje zvanične dogme i izazvao
simpatije javnosti, ali i senzibilisao je za drugačije društvene logike.
Što je najvažnije, time bi se pripremio teren za buduće borbe: ne
treba zaboraviti na činjenicu da kao što se nešto javno može priva-
tizovati, tako se i nešto privatno može rekomunalizovati. Mnogo je
primera rekomunalizacije, čak i u Evropskoj uniji.

Šta se za početak može raditi, kako bi se osujetili napadi na javni
sektor? Savremene kampanje, pokretanje peticija i širih koalicija,
pozivanje na referendum ili barem izmene referendumske legisla-
tive, povezivanje sa drugim društvenim akterima i širim društve-
nim pitanjima. Ali raditi na način da to ne bude samo „sindikalna
stvar“, već opšte-društvena, a opet paziti da postojeće stranke ne
budu te koje će „profitirati“. Sindikati ne treba i ne mogu da se
klone politike. Problem je u tome što među postojećim političkim
opcijama u Srbiji nema suštinskih razlika. Stoga sindikati treba da
rade ili na tome da otvoreno i autonomno „uđu u političku arenu“
– kao radnički pokret, ali na klasnim ideološkim osnovama – ili da
sopstvenim aktivnostima pomažu stvaranje političke opcije koja
bi bila drugačija od aktuelnih, samoproklamovano levih ili jasno
desnih, a zapravo političkih opcija koje stoje uglavnom na neoli-
beralnom političkom centru.

LITERATURA:

- Albo, Greg; Gindin, Sam; Panitch, Leo. 2014. *Mrtva točka radničkog pokreta i ljevica*. Radnička prava, 4. januar 2014. (Dostupno na: <http://radnickaprava.org/tekstovi/clanci/greg-albo-sam-gindin-leo-panitch-mrtva-tocka-radnickog-pokreta-i-ljevica>).
- Baković Jadžić, Miloš. 2015. *Sindikati i javni sektor: s onu stranu socijalnog dijaloga i političkog klijentelizma*. Bilten, 29. Jul 2015. (Dostupno na: <http://www.bilten.org/?p=8410>).
- Bogdanović, Mira. 2012. *Sindikati i političke partije u Nizozemskoj: nekad i sad*. u: *Sindikati i politika*. Beograd: Centar za razvoj sindikalizma i Službeni glasnik.
- Bri, Mihael i Šper, Kristof. 2012. *Šta je socijalizam? Koncepti – prakse – problemi*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe.
- Gindin, Sem. 2015a. *Ponovno promišljanje sindikata – mapiranje socijalizma*. Beograd: Centar za politike emancipacije.
- Gindin, Sam. 2015b. *Global Issues: Bringing Class Back In*. (Dostupno na: <http://socialistproject.ca/documents/GlobalIssues-Gindin.pdf>)
- Hurley, Michael ; Gindin, Sam. 2014. *Napad na javne usluge – hoće li sindikati žaliti zbog napada ili povesti otpor?* Radnička prava, 4. januar 2014. (Dostupno na: <http://radnickaprava.org/tekstovi/clanci/michael-hurley-i-sam-gindin-napad-na-javne-usluge-hoce-li-sindikati-zaliti-zbog-napada-ili-povesti-otpor>)
- Ivandić, Marina. *Što je sindikalizam bez demokratije?* Bilten, 29. oktobar 2015. (Dostupno na: <http://www.bilten.org/?p=9872>)
- Marinković, Darko. 2012. *Sindikati između scile i haribde politike*. u: *Sindikati i politika*. Beograd: Centar za razvoj sindikalizma i Službeni glasnik.
- Mihailović, Srećko. 2014a. *Sindikati i nevladine organizacije, saveznici ili ravnodušni jedni prema drugima*. u: *Sindikati i civilno društvo*. Beograd: Dan Graf – Danas i Centar za razvoj sindikalizma.
- Mihailović, Srećko. 2014b. *Sindikati i civilno društvo: uvodna napomena*. u: *Sindikati i civilno društvo*. Beograd: Dan Graf – Danas i Centar za razvoj sindikalizma.
- Milosavljević, Aleksandar. 2014. *Mogući pravci saradnje sindikata i organizacija civilnog društva*, u: *Sindikati i civilno društvo*. Beograd: Dan Graf – Danas i Centar za razvoj sindikalizma.

- Ružica, Miroslav. 2014. *U senci države: okviri i granice delovanja sindikata i civilnog društva*. U: *Sindikati i civilno društvo*. Beograd: Dan Graf – Danas i Centar za razvoj sindikalizma.
- Solar, Maja. 2014. *Uvod*. u: *STVAR: časopis za teorijske prakse*, br. 7. Novi Sad: KSF Gerusija.
- Srećković, Milenko. 2014. *Kako do progresivnih radničkih borbi?* u: *STVAR: časopis za teorijske prakse*, br. 7. Novi Sad: KSF Gerusija.
- Ventura, Kristof. 2015. *U Urugvaju, sindikati na prvoj liniji fronta*. u: *Le Monde Diplomatique – srpsko izdanje*, broj 4.
- Wahl, Asbjorn. 2015. *Power to the People: How can unions and social movements connect anti-austerity and climate change policies?* (Dostupno na: <http://www.itfclimatechangeblog.org/how-can-unions-and-social-movements-connect-anti-austerity-and-climate-justice-policies/>).
- Werner, Alban. 2015. *Projekcijska ljevica i tuđe borbe*. u: *Le Monde Diplomatique – hrvatsko izdanje*, broj 34.
- Williams, Steve. 2013. *Demand Everything – Lessons of the Transformative Organizing Model*. (Dostupno na: http://www.rosalux-nyc.org/wp-content/files_mf/williams_transformative_organizing.pdf)

Centar za politike emancipacije (CPE) je organizacija nastala u Beogradu 2011. godine. Naš rad je posvećen promociji političkih i ekonomskih koncepata koji za cilj imaju ukidanje društvenih nejednakosti nastalih kao proizvod kapitalističkog društva. Kapitalistički način proizvodnje teži maksimizaciji profita što se postiže reprodukcijom različitih oblika eksploatacije i dominacije. Stavljanje profita u prvi plan, tako, onemogućava puno zadovoljenje potreba ljudi.

Politike emancipacije, nasuprot tome, u prvi plan ističu potpuno novu definiciju politike koja naglašava neophodnost egalitarnog uređenja celokupnog društvenog života, zasnovanog na principima solidarnosti. Stoga, CPE kroz svoj rad insistira na podsticanju borbe za neposrednu demokratiju u politici i ekonomiji. U tom smislu osnovni pravac razvoja, kakvim ga mi vidimo, predstavlja izgradnja društva demokratskog socijalizma koje jedino može maksimizirati zadovoljenje potreba ljudi i omogućiti pun razvoj potencijala svih pojedinaka i pojedinaca, odnosno društva u celini.

U tom cilju, CPE se kroz svoj rad trudi da ponudi okvir za kritički pristup i sveobuhvatnu analizu aktuelnih društveno-ekonomskih uslova i političke situacije, kako u lokalnom tako i u globalnom kontekstu. Aktivnosti koje CPE sprovodi uključuju različite vrste obrazovnih i javnih programa, a sve u cilju omogućavanja stalnog protoka progresivnih ideja, teorijskih koncepata i aktivističkih praksi usmerenih ka pronalaženju alternative kapitalizmu kao dominantnom društveno-istorijskom sistemu.

Pored razmene znanja i iskustva, jedan od glavnih ciljeva aktivnosti organizovanih od strane CPE jeste i osnivanje zajedničke platforme za mobilizaciju i potencijalnu saradnju pojedinaca, grupa, inicijativa, organizacija i pokreta na lokalnom, regionalnom i međunarodnom nivou, po pitanju suprotstavljanja aktuelnim dominantnim politikama i izgradnje društva demokratskog socijalizma.

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

338.1(497.11)“19”(082)
321.01:141.82(497.1)(082)
316.4(082)

VRATIMO socijalizam u igru: elementi za promišljanje
socijalističke alternative / [uredništvo Drako Vesić ... et al.],
- Beograd : Centar za politike emancipacije, 2016 (Beograd :
Pekograf). – 283
str : tabele, graf, prikazi : 20cm

Tiraž 500. – Predgovor: str. 7-9. – Napomene i bibliografske
reference uz radove.

ISBN 978-86-916299-9-1

а) Социјализам – Југославија – Зборници б) Економски
развој – Србија –
20в – Зборници с) Друштвене промене – Зборници
COBISS.SR-ID 224920332

